

UDK 343 : ISSN 2217-219X

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

PRAVNI FAKULTET
UNIVERZITETA U BEOGRADU

BEOGRAD 2026 / BROJ 1 / GODINA XVII

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

Izdavač

Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet

Naučni savet / Scientific council

Prof. dr Zoran Stojanović	prof. dr Đorđe Ignjatović
prof. dr Hans-Jörg Albrecht, Frajburg (Nemačka)	prof. dr Danilo Basta
prof. dr Serge Brochu, Montreal (Kanada)	prof. dr Antonio Cavaliere, Napulj (Italija)
prof. dr Stefano Ferracuti, Rim (Italija)	prof. dr Christian Grafl, Beč (Austrija)
prof. dr Dragan Milovanovic, Čikago (SAD)	prof. dr Sergio Moccia, Napulj, Italija)
prof. dr Dulce Maria Santana Vega, Las Palmas (Španija)	prof. dr Miroslav Scheinost, Prag (Češka)
prof. dr Ulrich Sieber, Frajburg (Nemačka)	prof. dr Dragan Simeunović
prof. dr Snežana Soković	dr Ivana Stevanović
prof. dr Klaus von Lampe, Berlin (Nemačka)	prof. dr Radenko Vuković
dr Slobodan Vuković	

Uredništvo / Editorial board

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-Chief prof. dr Milan Škuljić

Urednik / Associate editor prof. dr Natalija Lukić

Članovi Uredništva / Editorial board members

Prof. dr Đorđe Đorđević, Kriminalističko policijski univerzitet, Beograd
Prof. dr Goran P. Ilić, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet
Prof. dr Zoran Ilić, Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Prof. dr Božidar Banović, Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti
Prof. dr Branislav Ristivojević, Univerzitet u Novom Sadu – Pravni fakultet
Prof. dr Dragiša Drakić, Univerzitet u Novom Sadu – Pravni fakultet
Prof. dr Milijana Buha, Univerzitet u Banjoj Luci – Pravni fakultet
Doc. dr Ivana Miljuš, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet
Miljko Radisavljević, Vrhovno javno tužilaštvo
Goran Ilić, Vrhovno javno tužilaštvo

Saradnici / Colaborators

doc. dr Ivan Đokić, sekretar Redakcije

Ivana Radisavljević i Aleksa Škundrić (tehnička priprema priloga)

Osnivači i prvi urednici časopisa bili su od 2010. do 2024. godine prof.dr Zoran Stojanović i prof. dr Đorđe Ignjatović.

Uz tekst, autori dostavljaju izjavu čiji formular se nalazi na Web adresi Časopisa.

Rad ocenjuju dva nezavisna, anonimna recenzenta. Ako odluke recenzentata nisu iste u pogledu prihvatanja rada, traži se mišljenje trećeg recenzenta, s tim da urednik može da donese odluku bez traženja Submitted manuscripts are subject to a double-blind external peer review. If the reviewers disagree on whether to accept the paper, an additional reviewer's opinion is requested. However, the editor-in-chief may decide on the publication without requiring an additional review. The peer review process and notification of acceptance, revision, or rejection should last no longer than four months, counting from the submission of the manuscript.

Časopis izlazi tri puta godišnje (april, septembar i decembar) / CRIMEN is published three times a year (April, September and December).

Časopis CRIMEN je indeksiran i uključen u sledeće međunarodne baze / CRIMEN Journal is indexed by and included in international bases: *HeinOnline*, *ERIH PLUS*, *EBSCO*, *CEEOL*, *Electronic Journals Library (EZB)*, *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*.

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove urednika i članova uredništva časopisa.

ADRESA UREDNIŠTVA / EDITORIAL ADDRESS:

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; Bul. kralja Aleksandra 67, 11000 Beograd, Srbija

Web adresa: <http://crimenjournal.ius.bg.ac.rs> • e-mail: crimen@ius.bg.ac.rs

© Autori prenose na Časopis autorska prava za dostavljene tekstove. / Authors transfer to the Journal their rights to submitted texts.

Priprema: Dosije studio, Beograd Štampa: Sajnos, Novi Sad

GODIŠNJA PRETPLATA: 750 RSD; pojedinačan broj 300 RSD / Annual subscription: 30 €

Objavljivanje ovog broja Časopisa finansijski su podržali Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, Banka Poštanska štedionica a. d. Beograd i Udruženje za međunarodno krivično pravo. Beograd

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(XVII) 1/2026 str. 1–121

SADRŽAJ

ČLANCI

- Branko M. Rakić, Hronologija događaja kao negacija optužbi
za učešće srpskog rukovodstva u „udruženom zločinačkom
poduhvatu“ u Bosni i Hercegovini 3
- Vanja Bajović, Selektivnost u postupanju Međunarodnog
krivičnog suda – slučajevi Ukrajine i Palestine 36
- Višnja Ranđelović, Krivičnopravna zaštita
životne sredine u pravu Evropske unije 58
- Andelija Stevanović, The complex role of children in armed conflicts:
International legal protection and International criminal
court jurisprudence 72
- Lea Feuerbach, Rehabilitation, resocialisation, and reintegration:
Addressing legal and practical barriers to recidivism prevention
in Croatia 90

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

- Тома Живановић, О иступима из Кривичног законика 112

PRIKAZI

- Milan Škulić, *Komentar Zakonika o krivičnom postupku:
Kriminalistika i dokazno pravo, (Ivana Miljuš)* 119

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343

CRIMEN : časopis za krivične nauke = Journal
for Criminal Justice / glavni i odgovorni urednik Milan
Škulić. – God. 1, br. 1 (2010)– . – Beograd : Univerzitet
u Beogradu, Pravni fakultet, 2010– (Novi Sad : Sajnos).
– 24 cm

Tri puta godišnje.

ISSN 2217-219X = Crimen (Beograd)

COBISS.SR-ID 174945036

*Branko M. Rakić**

HRONOLOGIJA DOGAĐAJA KAO NEGACIJA OPTUŽBI ZA UČEŠĆE SRPSKOG RUKOVODSTVA U „UDRUŽENOM ZLOČINAČKOM PODUHVATU“ U BOSNI I HERCEGOVINI²

Apstrakt: U ovom radu reč je o institutu učešća u udruženom zločinačkom poduhvatu koji je, iako nije predviđen u samom Statutu Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, ustanovljen i široko korišćen u praksi tog suda i njegovog tužilaštva. Ovaj institut, pravno problematičan iz perspektive načela zakonitosti u krivičnom pravu, unosi politizaciju u haške optužbe i presude, što su inače autori Statuta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju hteli da izbegnu neunošenjem u krug stvarne nadležnosti ovog suda zločin protiv mira. Centralno mesto u konceptu udruženog zločinačkog poduhvata ima svrha, cilj ili plan iz čije realizacije proističu zločini iz okvira tzv. baze zločina (prema terminologiji korišćenoj u MKSJ). Iako je u poslednjim verzijama optužnica opisana drugim rečima, svrha udruženog zločinačkog poduhvata kada se radi o srpskim rukovodiocima kojima je suđeno bila je pravljenje „Velike Srbije“. Međutim, i prema izjavama i prema dokumentima i prema praktičnim postupanjima, jasno je da je srpska strana u čitavoj jugoslovenskoj krizi, pa i u BiH, imala prevashodni cilj da bude očuvana jugoslovenska država, a da su ostali ciljevi predstavljali povlačenje i ustupke suprotstavljenim stranama, a sve u cilju očuvanja mira. A kada se posmatra hronologija događaja, pre svega političkih odluka srpske strane donetih u vremenu obuhvaćenom navodnim udruženim zločinačkim poduhvatom, jasno se vidi da su postupci srpske strane bili iznuđena reakcija na po pravilu protivpravne postupke Srbima suprotstavljenih strana, kojima se zapravo kompenzovalo ono što je srpskom narodu oduzimano tim protivpravnim postupcima. Ta činjenica negira postojanje zločinačkog plana za koji su Srbi optuženi, jer nije moguće anticipirati tuđe protivpravne postupke.

Ključne reči: politizacija, zakonitost, svrha, cilj, plan, anticipacija, protivpravnost, kompenzacija, proporcionalnost.

* Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, branko@ius.bg.ac.rs, ORCID: 0009-0004-9551-2363.

** Ovaj rad je nastao kao rezultat istraživanja u okviru strateškog projekta za 2026. godinu „Problemi stvaranja, tumačenja i primene prava“ (podtema: „Pravosuđe i izazovi današnjice“ – tema istraživačke grupe: „Reforma krivičnog prava Srbije i aktuelne promene međunarodnog krivičnog prava“), koji finansira Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

1. UDRUŽENI ZLOČINAČKI PODUH VAT KAO VID POLITIZACIJE RADA POLITIČKI MOTIVISANOG PRAVOSUĐA

Prema članu 1. Statuta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju¹ (u daljem tekstu: „MKSJ“, „Haški tribunal“ ili „Tribunal“), „Međunarodni sud je nadležan da krivično goni osobe odgovorne za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine“. „Teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava“ o kojima je reč navedena su u članovima 2. do 5. Statuta i tu spadaju: teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949. godine (član 2.), kršenja zakona ili običaja ratovanja (član 3.), genocid (član 4.) i zločini protiv čovečnosti (član 5.). Kao što se vidi, za razliku od Rimskog statuta kojim je uspostavljen stalni Međunarodni krivični sud,² Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju se kod određivanja nadležnosti tog suda *ratione materiae* ograničio na krivična dela iz sfere *jus in bello*, isključivši iz obuhvata nadležnosti Tribunala jedino međunarodno krivično delo iz sfere *jus ad bellum*, krivično delo agresije ili zločin protiv mira, koji je u Nirnberskoj presudi protiv nacističkih lidera od 1. oktobra 1946. godine, okvalifikovan kao „vrhovni međunarodni zločin“.³ Ovo uprkos činjenici da je Savet bezbednosti u preambuli Rezolucije 827 iz 1993. godine, u čijem aneksu je sadržan izvorni tekst Statuta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju,⁴ konstatovao da je „uveren da bi u posebnim okolnostima bivše Jugoslavije, osnivanje međunarodnog tribunala, kao *ad hoc* mere od strane Saveta, i krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava ... doprinelo obnovi i održavanju mira“. Dakle, deklarirani cilj je da se doprinese obnovi i održavanju mira, što je zapravo bio način da se opravda činjenica da je Sud osnovao Savet bezbednosti, organ čija je, prema članu 24. stav 1. Povelje UN, prvenstvena odgovornost održanje međunarodnog mira i bezbednosti.

Razlog za neuvođenje zločina protiv mira u krug nadležnosti Haškog tribunala *ratione materiae* bio je, između ostalog, izbegavanje politizacije u radu ovog suda.⁵ A politizacija koja se želela izbeći bila je pre svega ona koja bi mogla da ide na štetu država koje su stajale iza osnivanja Tribunala i njihovih lidera. Tako Majkl Šarf, jedan

1 Pun naziv suda je „Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine“, ali je naziv njegovog statuta „Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju“.

2 O problematici utvrđivanja istine u normativnom okviru postupka pred ovim sudom videti u: Aleksa Škundrić, „Elementi načela utvrđivanja istine u normativnom okviru postupka pred Međunarodnim krivičnim sudom“, *Crimen*, 13, no. 3 (2022): 284–303.

3 „Optužbe iz optužnice da su optuženi planirali i vodili agresivne ratove predstavljaju optužbe velike težine. Rat je u suštini zla stvar. Njegove posledice nisu ograničene samo na zaraćene države, već pogađaju ceo svet. Inicirati rat agresije, prema tome, nije samo međunarodni zločin; to je vrhovni međunarodni zločin koji se od ostalih ratnih zločina razlikuje samo po tome što sadrži u sebi nagomilano zlo celine.“ – International Military Tribunal, judgment of 1 October 1946, in *The Trial of German Major War Criminals. Proceedings of the International Military Tribunal sitting at Nuremberg, Germany, Part 22 (22nd August, 1946 to 1st October, 1946)*, r. 421.

4 Tribunal je zapravo uspostavljen rezolucijama 808 i 827 Saveta bezbednosti UN iz 1993. godine.

5 Zoran Stojanović, *Međunarodno krivično pravo* (Beograd: Pravna knjiga, 2017), 135–143.

od ključnih autora nacarta Statuta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, ističe da je neuvođenje agresije među krivična dela za koja je Tribunal nadležan bilo motivisano otporom političkih elita koje su inicirale njegovo stvaranje prema inkriminaciji agresije za čije izvršenje širom sveta su i sami neretko optuživani:

„... članovi Saveta bezbednosti smatrali su nadležnost za agresiju suprotnom njihovim interesima u eri u kojoj su i sami stalno optuživani da su počinili agresiju širom sveta.“⁶

Međutim, suština Haškog tribunala je politička, tj. on je osnovan na prvom mestu radi ostvarenja političkog cilja – stigmatizacije, zastrašivanja i eliminisanja sa političke scene zastupnika onih političkih opredeljenja na regionalnom nivou koja se nisu uklapala u projekte i planove velikih sila za prostor bivše Jugoslavije, kao i za pravdanje, u aktuelnom trenutku i za buduća vremena, postupaka tih velikih sila vezanih za prostor bivše Jugoslavije i njihovih lokalnih saradnika i šticećenika. Stoga nije nelogično i moglo se očekivati da će Tribunal u svom radu naći, kao supstitut za gonjenje odgovornih za zločin protiv mira, način i mehanizam za političko optuživanje i osuđivanje političkih rukovodstava zaraćenih naroda iz bivše Jugoslavije, pre svega srpskog. Taj mehanizam je institut „udruženog zločinačkog poduhvata“ (*“joint criminal enterprise”*, *“l'entreprise criminelle commune”*), oblik individualne krivične odgovornosti okrivljenih uspostavljen sudskom praksom Tribunala.

Individualna krivična odgovornost okrivljenih, regulisana članom 7. Statuta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, ima dva vida. Prvi vid je predviđen u stavu 1. člana 7. koji glasi:

„Osoba koja je planirala, podsticala, naredila, počinila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili izvršenje nekog od krivičnih dela navedenih u članovima od 2 do 5 ovog Statuta snosi individualnu odgovornost za to krivično delo.“

Drugi vid individualne krivične odgovornosti je tzv. „komandna odgovornost“, koja je regulisana stavom 3. istog člana.

U drugostepenoj presudi od 15. jula 1999. godine u postupku protiv Duška Tadića, Žalbeno veće Tribunala je iznelo i razradilo koncept „udruženog zločinačkog poduhvata“.⁷ Govoreći o citiranom članu 7. stav 1. Statuta MKSJ, Žalbeno veće konstatuje:

„Ova odredba obuhvata pre svega fizičko izvršenje krivičnog dela od strane samog počinioaca ili kažnjivo propuštanje radnje koja je bila naložena pravilom krivičnog prava.

6 Michael P. Scharf, “Universal Jurisdiction and the Crime of Aggression”, *Harvard International Law Journal* 53, no. 2 (2012): 361.

U potvrdu ove konstatacije, Šarf u fusnoti citira sledeću konstataciju Majkla Glenona, koji, pišući o predlogu definicije agresije koja je trebalo da bude uneta u Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda, konstatuje:

„Dvosmislenost definicije proširuje njen potencijalni domet do te mere da bi, da je bila na snazi poslednjih nekoliko decenija, svaki predsednik SAD od Džona F. Kenedija, stotine američkih zakonodavaca i vojnih lidera, kao i bezbrojni vojni i politički lideri iz drugih zemalja, mogli biti predmet krivičnog gonjenja.“ – Michael J. Glennon, “The Blank-Page Crime of Aggression”, *The Yale Journal of International Law* 35, no. 1 (2010): 73.

7 International Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY); Appeals Chamber, *Prosecutor v. Dusko Tadic* (Appeal Judgement), 15 July 1999, paragraphs 185–229.

Međutim, do izvršenja nekog od krivičnih dela predviđenih članovima 2, 3, 4 ili 5 Statuta može doći i učešćem u realizaciji zajedničke zamisli ili cilja.

...

... Statut se ne ograničava samo na propisivanje nadležnosti nad onim licima koja planiraju, podstiču, naređuju, fizički izvrše zločin ili na drugi način pomažu i podstiču njegovo planiranje, pripremu ili izvršenje. Statut se tu ne zaustavlja. On ne isključuje one načine učešća u izvršenju zločina koji se dešavaju kada nekoliko lica sa zajedničkim ciljem započinje kriminalnu aktivnost koja se zatim sprovodi zajednički ili od strane nekih članova ove množine lica. Svako ko doprinese izvršenju zločina od strane grupe lica ili nekih članova grupe, u izvršenju zajedničkog kriminalnog cilja, može biti krivično odgovoran, pod određenim uslovima ...⁸

Konstatujući da citirani član 7. stav 1. Statuta MKSJ otvara prostor za inkriminaciju zločina koji „ne proizlaze iz kriminalne sklonosti pojedinaca, već predstavljaju manifestacije kolektivnog kriminala“, tj. zločina koje „izvršavaju grupe pojedinaca koji deluju u skladu sa zajedničkim kriminalnim planom“,⁹ Žalbeno veće, polazeći od činjenice da Statut „ne precizira (ni izričito ni implicitno) objektivne i subjektivne elemente (*actus reus* i *mens rea*) ove kategorije kolektivnog kriminala“, u cilju identifikovanja ovih elemenata analizira međunarodno običajno pravo (pre svega sudsku praksu),¹⁰ i utvrđuje postojanje tri kategorije kolektivnog kriminala o kome je reč, čija svojstva opisuje i ilustruje slučajevima iz prakse.¹¹ Za razliku od prve dve kategorije,¹² treća kategorija kolektivnog kriminala koju identifikuje Žalbeno veće u presudi o kojoj je reč biće prihvaćena i primenjena u praksi Haškog tužilaštva i Haškog tribunala u postupcima protiv najviših srpskih političkih i vojnih funkcionera iz Srbije/SR Jugoslavije, Republike Srpske i Republike Srpske Krajine, kojima ćemo se baviti u ovom radu, i preko optužbi okrivljenih za učešće u toj vrsti kriminala „na mala vrata“ će biti vraćeno u opticaj suđenje za političke planove i odluke, čije izbegavanje (tj. izbegavanje politizacije rada Suda) je bilo razlog za neuvodenje u okvir nadležnosti *ratione materiae* Tribunala zločina protiv mira, odnosno agresije. O ovoj trećoj kategoriji kolektivnog kriminala Žalbeno veće u slučaju Duška Tadića kaže:

„Treća kategorija se tiče slučajeva koji uključuju zajednički plan da se sprovede jedan tok ponašanja gde jedan od počinitelja počinu delo koje je, iako van zajedničkog plana, ipak bilo prirodna i predvidljiva posledica sprovođenja tog zajedničkog cilja. Primer za to bi bila zajednička, deljena namera grupe da nasilno ukloni pripadnike jedne etničke pripadnosti iz svog grada, sela ili regiona (da izvrši „etničko čišćenje“) sa posledicom

8 Ibid., paragraphs 188 i 190.

9 Ibid., paragraph 191.

10 Ibid., paragraph 194.

11 Ibid., paragraphs 195–229.

12 U prvu kategoriju spadaju „slučajevi u kojima svi saoptuženi, postupajući u skladu sa zajedničkim planom, poseduju istu kriminalnu nameru“, recimo da se vrše ubistva, i svi su odgovorni za izvršena ubistva iako su samo neki od njih učestvovali u njihovom izvršenju (paragraf 196). U drugu kategoriju, sličnu prvoj, spadaju tzv. „slučajevi koncentracionih logora“, slučajevi gde takođe postoji „zajednički cilj“ i „u kojima su krivična dela ... počinjena od strane pripadnika vojnih ili administrativnih jedinica, poput onih koje su upravljale koncentracionim logorima; tj. od strane grupa lica koje su delovale u skladu sa dogovorenim planom“ (paragraf 202).

da, dok se to čini, jedna ili više žrtava budu ubijene iz vatrenog oružja. Iako ubistvo možda nije eksplicitno prihvaćeno kao deo zajedničkog plana, ipak je bilo predvidljivo da bi nasilno uklanjanje civila uz pretnju oružjem moglo dovesti do smrti jednog ili više tih civila. Krivična odgovornost može se pripisati svim učesnicima u zajedničkom poduhvatu gde je rizik od smrti bio predvidljiva posledica izvršenja zajedničkog plana i optuženi je bio ili nepažljiv ili ravnodušan prema tom riziku. Drugi primer je zajednički plan da se nasilno isele civili koji pripadaju određenoj etničkoj grupi paljenjem njihovih kuća. Ako neki od učesnika u planu, prilikom sprovođenja ovog plana, ubiju civile paljenjem njihovih kuća, svi ostali učesnici u planu su krivično odgovorni za ubijanje ako su te smrti bile predvidljive.¹³

Sud konstatuje da za postojanje ove treće kategorije kolektivnog kriminala, tj. za odgovornost učesnika za učešće u takvoj vrsti kriminala

„... zahtevi ... su dvojaki: kriminalna namera da se učestvuje u zajedničkom zločinačkom planu i predvidljivost da će drugi učesnici u zajedničkom planu verovatno počinuti krivična dela koja nisu predviđena zajedničkim zločinačkim planom.“¹⁴

Iako je koncept udruženog zločinačkog poduhvata našao svoje mesto u nizu kasnijih optužnica Haškog tužilaštva i nizu presuda Haškog tribunala, on je, posebno treća od navedenih kategorija kolektivnog kriminala koja zapravo predstav-

13 International Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY); Appeals Chamber, *Prosecutor v. Dusko Tadić* (Appeal Judgement), 15 July 1999, paragraph 204.

14 *Ibid.*, paragraph 206.

U paragrafima 227. i 228. presude Žalbeno veće sumira koji elementi čine objektivni aspekt (*actus reus*) tri kategorije kolektivnog kriminala o kome je reč (ti elementi su zajednički za sve tri kategorije), a koji elementi čine subjektivni aspekt (*mens rea*) tog kriminala, pri čemu su ti elementi različiti kod tri kategorije ovih dela:

„227. Ukratko, objektivni elementi (*actus reus*) ovog načina učešća u jednom od zločina predviđenih Statutom (u vezi sa svakom od tri kategorije slučajeva) su sledeći:

i. *Više osoba*. Ne moraju biti organizovane u vojnu, političku ili administrativnu strukturu...

ii. *Postojanje zajedničkog plana, zamisli ili cilja koji predstavljaju ili uključuju izvršenje zločina predviđenog Statutom*. Nije neophodno da ovaj plan, zamisao ili cilj budu prethodno dogovoreni ili formulisani. Zajednički plan ili cilj mogu se materijalizovati improvizovano i o njima se može zaključiti iz činjenice da više osoba deluje jedinstveno kako bi sprovele zajednički zločinački poduhvat.

iii. *Učešće optuženog u zajedničkom planu* koji uključuje izvršenje jednog od zločina predviđenih Statutom. Ovo učešće ne mora da uključuje izvršenje konkretnog zločina prema jednoj od tih odredbi (na primer, ubistvo, istrebljenje, mučenje, silovanje itd.), već može imati oblik pomoći ili doprinosa izvršenju zajedničkog plana ili cilja.

228. Nasuprot tome, element *mens rea* se razlikuje u zavisnosti od kategorije zajedničkog plana koja se razmatra. Što se tiče prve kategorije, potrebna je namera da se izvrši određeni zločin (to je zajednička namera svih saizvršilaca). Što se tiče druge kategorije (koja je, kao što je gore navedeno, zapravo varijanta prve), potrebno je lično znanje o sistemu zlostavljanja (bilo da je dokazano izričitim svedočenjem ili razumnim zaključkom iz položaja vlasti optuženog), kao i namera da se dalje sprovedi ovaj zajednički usklađeni sistem zlostavljanja. Što se tiče treće kategorije, potrebna je namera da se učestvuje i da se sprovodi i ostvaruje kriminalna aktivnost ili kriminalna svrha grupe i da se doprinese zajedničkom zločinačkom poduhvatu ili u svakom slučaju izvršenju zločina od strane grupe. Pored toga, odgovornost za zločin koji nije onaj dogovoren u zajedničkom planu nastaje samo ako je, u okolnostima slučaja, (i) bilo predvidljivo da bi takav zločin mogao počinuti jedan ili drugi članovi grupe i (ii) optuženi je svesno preuzeo taj rizik.“

lja udruženi zločinački poduhvat u užem smislu reči, bio predmet kritike kako od strane doktrine,¹⁵ tako i od strane nekih sudija Haškog tribunala, poput sudije Wolfganga Šomburga (*Wolfgang Schomburg*), koji je primetio da je u pitanju „oblik odgovornosti koji nije predviđen u statutima današnjih međunarodnih tribunala, posebno ne u statutima MKSJ i MKSR“, kao i da „(o)vaj artefakt ima sav potencijal da delimično krši osnovno pravo da se ne bude kažnjen bez zakona (*nullum crimen, nulla poena, sine lege*).“¹⁶

2. OPTUŽBE ZA UČEŠĆE U „UDRUŽENOM ZLOČINAČKOM PODUH VATU“ RUKOVODILACA SRBIJE I REPUBLIKE SRPSKE

U „bosanskoj optužnici“ protiv predsednika Slobodana Miloševića,¹⁷ konstatovano je da njegova individualna krivična odgovornost za dela iz članova 2-5. Statuta sadržana u optužnici ima oba oblika predviđena Statutom, kako onaj iz člana 7. stav 1, tako i onaj iz člana 7. stav 3.¹⁸

U delu optužnice koji se odnosi na individualnu krivičnu odgovornost predsednika Miloševića iz člana 7. stav 1. Statuta, pošto je ponovljena celokupna formulacija iz tog stava, navedeno je:

„Kad u ovoj optužnici koristi reč ‚počiniti‘, tužilac nema nameru da sugeriše da je optuženi fizički počinio ijedan od zločina za koji se tereti kao lično odgovoran. Reč ‚počiniti‘ se u ovoj optužnici odnosi na učestvovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu u svojstvu saizvršioca.“¹⁹

Prema optužnici „(o)vaj udruženi zločinački poduhvat postojao je od 1. avgusta 1991. i trajao najmanje do 31. decembra 1995. godine“ a svrha mu je bila „prisilno

15 Npr: Mohamed Elewa Bada, “‘Just Convict Everyone!’ – Joint Perpetration: From Tadić to Stakić and Back Again“, *International Criminal Law Review* 6, no. 2 (2006): 293–302; Zoran Stojanović, *Međunarodno krivično pravo* (Beograd: Pravna knjiga, 2017), 73–74; Milan Škulić, *Međunarodno krivično pravo* (Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo, 2022), 196–198; Irena Čučilović, „Udruženi zločinački poduhvat u praksi međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju“, *Crimen* 12, no. 1 (2021): 81–99. Irena Čučilović u navedenom članku primećuje: „Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju ... je zauzeo stav da se radi o institutu koji proističe iz međunarodnog običajnog prava, što je, sa jedne strane protivno načelu zakonitosti u krivičnom pravu, dok sa druge strane, nije ni sasvim utemeljeno u činjenicama.“ – *ibid.*, 82.

16 Wolfgang Schomburg, “Jurisprudence on JCE – Revisiting a never ending story about a judge made mode of criminal liability before some international criminal tribunals”, *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske* 3, no. 1 (2012): 59.

17 Od 22. novembra 2001. godine.

18 Komandna odgovornost se prema optužnici o kojoj je reč zasniva na efektivnoj *de iure* i *de facto* kontroli predsednika Miloševića nad članovima Predsedništva SFRJ iz Srbije i iz Crne Gore, kao vrhovne komande JNA, kao i nad najvišim funkcionerima Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, zatim na činjenici da je on kao član Vrhovnog saveta odbrane SRJ imao znatan uticaj i kontrolu nad drugim članovima Saveta, te da je imao *de facto* kontrolu nad visokim oficirima JNA i VJ i time i nad te dve vojske.

19 Paragraf 5. optužnice. Inače odgovornost po članu 7. stav 1. Statuta MKSJ obrađena je u paragrafima 5–26 optužnice.

i trajno uklanjanje većine nesrba, pre svega bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, iz velikih delova teritorije Republike Bosne i Hercegovine ... činjenjem zločina koji predstavljaju kršenje odredbi članova 2, 3, 4 i 5 Statuta Međunarodnog suda.“

Prema optužnici, u udruženom zločinačkom poduhvatu je učestvovalo, pored predsednika Slobodana Miloševića, još 14 imenovanih lica,²⁰ kao i „drugi znani i neznani učesnici“.

Optužnica predsedniku Miloševiću stavlja na teret, kao dela iz članova 2-5 Statuta MKSJ, izvršena širom Bosne i Hercegovine, sledeća dela razvrstana u 29 tačaka: genocid ili saučesništvo u genocidu (tačka 1), progone (tačka 2), istrebljenje, ubistvo i hotimično lišavanje života (tačka 3), protivpravno zatočenje, zatvaranje, mučenje, hotimično nanošenje velikih patnji i druga nehumana dela (tačke 8-15), deportacija i nehumana dela /prisilna premeštanja/ (tačke 16-18), bezobzirno razaranje, pljačka javne ili privatne imovine (tačke 19-22), ubistvo, hotimično lišavanje života, hotimično nanošenje velikih patnji, okrutno postupanje i napade na civile (tačke 23-29). Mesto navedenih dela u udruženom zločinačkom poduhvatu u optužnici je dato alternativno: prva varijanta je da su zločini iz svih 29 tačaka bili „deo cilja“ udruženog zločinačkog poduhvata, a druga, alternativno postavljena varijanta je bila da su svi navedeni zločini sem „deportacije i nehumanih dela /prisilnih premeštanja/“ (dakle zločina iz tačaka 16-18) „prirodne i predvidive posledice ostvarenja cilja ovog udruženog zločinačkog poduhvata, a optuženi je bio svestan toga da iz izvršenja udruženog zločinačkog poduhvata mogu proizaći takvi zločini“. U ovoj alternativnoj varijanti „deportacije i nehumana dela /prisilna premeštanja/“ ostaju isključivo kao „deo cilja“ udruženog zločinačkog poduhvata, što je logično budući da je, kao što smo naveli, svrha udruženog zločinačkog poduhvata „prisilno i trajno uklanjanje većine nesrba, pre svega bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, iz velikih delova teritorije Republike Bosne i Hercegovine“.

Međusobni odnos učesnika u udruženom zločinačkom poduhvatu i njihovo mesto i uloga u tom poduhvatu u optužnici su određeni na sledeći uopšteni način:

„Da bi se uspešno realizovao cilj udruženog zločinačkog poduhvata, Slobodan Milošević je radio u sprezi sa drugim pojedincima u ovom udruženom zločinačkom poduhvatu ili preko njih. Svaki učesnik ili saizvršilac u ovom udruženom zločinačkom poduhvatu, imajući istu nameru kao i drugi da doprinese poduhvatu, odigrao je svoju spostvenu ulogu ili više uloga koje su značajno doprinosile ostvarenju cilja ovog poduhvata.“²¹

U daljem tekstu optužnice²² izneti su mesto i uloga u udruženom zločinačkom poduhvatu svakog od njegovih učesnika ponaosob.

Na kraju poglavlja optužnice koji se odnosi na individualnu krivičnu odgovornost po članu 7. stav 1. Statuta MKSJ, izneti su načini na koje je, prema Tužiocu MKSJ, Slobodan Milošević učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu. Ovde ćemo navesti samo one od tih načina koji se odnose na političke odluke i postupke rukovodstva bosanskih Srba, koji su poseban predmet interesovanja u ovom radu:

20 Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić, Ratko Mladić, Borisav Jović, Branko Kostić, Veljko Kadrijević, Blagoje Adžić, Milan Martić, Jovica Stanišić, Franko Simatović, Radovan Stojičić, Vojislav Šešelj i Željko Ražnatović.

21 Paragraf 9. optužnice

22 U paragrafima 10–22. optužnice.

„25. Slobodan Milošević, delujući sam ili u sprezi s drugim učesnicima udruženog zločinačkog poduhvata, učestvovao je u udruženom zločinačkom poduhvatu na sledeće načine:

...

c) Vršio je znatan uticaj na političko rukovodstvo Republike Srpske i pomagao mu u planiranju, pripremanju, omogućavanju i izvršenju preuzimanja vlasti u opštinama u Bosni i Hercegovini, a zatim prisilnog uklanjanja većine nesrba, pre svega bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, iz tih opština.

d) Učestvovao je u planiranju i pripremanju preuzimanja vlasti u opštinama u Bosni i Hercegovini, a zatim prisilnog uklanjanja većine nesrba, pre svega bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, iz tih opština. Pružao je finansijsku, materijalnu i logističku podršku neophodnu za takvo preuzimanje vlasti.

...

26. Slobodan Milošević je svesno i hotimično učestvovao u ovom udruženom zločinačkom poduhvatu, i pritom bio svestan predvidivih posledica tog poduhvata. Po tom osnovu, on za ove zločine snosi individualnu krivičnu odgovornost po članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda, pored odgovornosti koju po istom članu snosi za to što je planirao, podsticao, naredio ili na drugi način pomagao i podržavao planiranje, pripremu i izvršenje ovih zločina.“

I u optužnici protiv predsednika Radovana Karadžića,²³ u delu gde se govori o individualnoj krivičnoj odgovornosti po članu 7. stav 1. Statuta MKSJ,²⁴ nalazi se identična konstatacija onoj iz optužnice protiv predsednika Miloševića, prema kojoj korišćenje reči „počiniti“ ne znači da Tužilac tvrdi da je optuženi fizički počinio bilo koji od zločina koji mu se stavljaju na teret, već se odnosi na učestvovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu.²⁵ Udruženi zločinački poduhvat čiji su glavni učesnici prema ovoj optužnici predsednik Radovan Karadžić i general Ratko Mladić složen je i po strukturi (čini je „nekoliko povezanih udruženih zločinačkih poduhvata“) i po vremenu.

Centralno mesto u ovoj složenoj kriminalnoj konstrukciji imao je tzv. „sveobuhvatni udruženi zločinački poduhvat“. Njegovi ključni učesnici su, prema optužnici, bili predsednik Radovan Karadžić i general Ratko Mladić. Taj sveobuhvatni udruženi zločinački poduhvat je trajao „najkasnije od oktobra 1991. do 30. novembra 1995.“, s tim što je predsednik Karadžić u njemu učestvovao od početka, a general Mladić od maja 1992. godine. Cilj ovog „sveobuhvatnog udruženog zločinačkog poduhvata“ bio je „trajno uklanjanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata s područja u BiH na koja su bosanski Srbi polagali pravo, činjenjem zločina koji se stavljaju na teret u ovoj Optužnici“.²⁶ Dakle isti cilj kao i onaj koji je naveden u optužnici protiv predsednika Slobodana Miloševića, sa nešto kraćim ukupnim trajanjem (a učešće generala Mladića prema ovoj optužnici u sveobuhvatnom udruženom zločinačkom

23 Od 27. februara 2009. godine. Pošto o udruženom zločinačkom poduhvatu iz postupka protiv predsednika Miloševića možemo da govorimo samo polazeći od navoda iz optužnice, jer do presuđenja nije došlo, i kada govorimo o postupku protiv predsednika Karadžića takođe ćemo iznositi navode iz optužnice, uz napomenu da je optužbu za učešće predsednika Karadžića u udruženom zločinačkom poduhvatu Sud prihvatio u presudama kojima je taj postupak okončan.

24 Paragrafi 5–31 optužnice protiv Radovana Karadžića.

25 Paragraf 5 optužnice protiv Radovana Karadžića.

26 Paragraf 6 optužnice protiv Radovana Karadžića.

poduhvatu koincidira sa osnivanjem Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 12. maja 1992. godine; na čelo ove vojske tada biva imenovan general Mladić, koji je do tada komandovao 9. korpusom JNA u Kninu).

Pored ovog „sveobuhvatnog udruženog zločinačkog poduhvata“, i tokom njegovog trajanja u različitim vremenskim periodima, predsednik Karadžić i general Mladić su, prema optužnici, učestvovali u još tri udružena zločinačka poduhvata užeg obuhvata i kraćeg trajanja, čija je realizacija „bila ... povezana s ciljem sveobuhvatnog udruženog zločinačkog poduhvata da se bosanski Muslimani i bosanski Hrvati trajno uklone s područja u BiH na koje su bosanski Srbi polagali pravo“. Ciljevi ta tri udružena zločinačka poduhvata su bili: „(1) širenje terora među civilnim stanovništvom Sarajeva provođenjem kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja, (2) eliminacija bosanskih Muslimana u Srebrenici i (3) uzimanje osoblja UN-a za taoce.“²⁷

Ovaj sveobuhvatni udruženi zločinački poduhvat pored predsednika Karadžića i generala Mladića kao „ključnih učesnika“ imao je, prema optužnici, još 10 imenovanih učesnika,²⁸ uključujući i predsednika Miloševića, od kojih je svaki „svojim činjenjem ili nečinjenjem doprineo postizanju njihovog zajedničkog cilja“. U udruženom zločinačkom poduhvatu je učestvovao i niz u optužnici neimenovanih lica iz srpskih političkih, vojnih i policijskih krugova, a neka lica nisu bila učesnici udruženog zločinačkog poduhvata ali su ih učesnici udruženog zločinačkog poduhvata koristili za vršenje zločina u cilju ostvarenja tog poduhvata.²⁹

Kao što se vidi iz navedene dve optužnice, ali i iz drugih optužnica protiv najviših državnih funkcionera i istaknutih političkih ličnosti koji su bili angažovani u ostvarenju srpskih nacionalnih interesa na prostoru Bosne i Hercegovine, kao i iz presuda u slučajevima gde je do presuđenja došlo, prema stavu Haškog tužilaštva i Haškog tribunala cilj „udruženog zločinačkog poduhvata“ u kome su učestvovali najviši srpski predstavnici u bosanskom segmentu jugoslovenske krize bilo je prisilno i trajno uklanjanje većine nesrba, pre svega bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, iz velikih delova teritorije Republike Bosne i Hercegovine, da bi ta teritorija bila stavljena pod trajnu srpsku kontrolu. Kada se posmatra celina optužbi protiv visokih srpskih zvaničnika optuženih pred Haškim tribunalom za sva područja obuhvaćena jugoslovenskom krizom za koja se sudilo u Hagu, a to su Bosna i Hercegovina, Hrvatska (odnosno Republika Srpska Krajina) i Kosovo i Metohija, onda se može reći da je najvišim srpskim predstavnicima u Hagu suđeno za dela koja su proistekla iz realizacije plana stvaranja tzv. „Velike Srbije“. Ovaj izraz nije upotrebljen u optužnicama (u poslednjim verzijama), ali recimo u postupku protiv predsednika Slobodana Miloševića, protiv koga su podnete tri odvojene optužnice (kosovska, hrvatska i bosanska), prema svedočenju Gideona Boasa, višeg pravnog službenika Međunarodnog krivičnog suda Ujedinjenih nacija za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), koji je predvodio pravni tim Sudskog veća u slučaju Milošević,³⁰ „dana 27. novembra

27 Paragraf 8 optužnice protiv Radovana Karadžića.

28 To su: Momčilo Krajišnik, Slobodan Milošević, Biljana Plavšić, Nikola Koljević, Mićo Stanišić, Momčilo Mandić, Jovica Stanišić, Franko Simatović, Željko Ražnatović i Vojislav Šešelj.

29 Paragrafi 11–13. optužnice protiv Radovana Karadžića

30 Senior Legal Officer at the United Nations International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), who led the Trial Chamber's legal team in the Milošević case.

2001. godine tužilaštvo je podnelo zahtev za spajanje tri optužnice u jednu u kontekstu sveukupnog pokušaja stvaranja „Velike Srbije“.³¹ Tužilaštvo je u podnesku kojim je tražilo spajanje postupka po sve tri optužnice istaklo da je plan stvaranja Velike Srbije „crvena nit koja spaja tri optužnice“,³² a prema rečima samog predsednika Miloševića, tokom tužilačkog dela suđenja koje je trajalo 300 dana, svedočenja svedoka optužbe su se u skoro pola od tih dana odnosila između ostalog i na temu pokušaja stvaranja „Velike Srbije“.³³

Bilo kako bilo, kako god nazvali svrhu „udruženog zločinačkog poduhvata“ srpskih rukovodilaca koja se, kada je BiH u pitanju, sastojala u prisilnom i trajnom uklanjanju nesrba sa značajnih delova teritorije Republike Bosne i Hercegovine za koje su smatrali da pripadaju Srbima, možemo konstatovati da to nije bio cilj srpskog naroda i njegovog rukovodstva, uključujući i optužene pred Haškim tribunalom kojima je takav zločinački plan stavljan na teret. U daljem tekstu ćemo izneti šta su bili ciljevi srpske strane u Bosni i Hercegovini, a zatim ćemo izneti hronologiju događaja koja ukazuje na to da prilikom donošenja političkih odluka srpska strana nije postupala po unapred utvrđenom planu, već njeni postupci predstavljaju reakcije, i to proporcionalne reakcije, na protivpravne postupke suprotne, muslimansko-hrvatske strane, koje srpska strana nije mogla da predvidi.

3. STVARNI CILJEVI SRPSKE STRANE U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM KONFLIKTU

Centralno mesto koncepta udruženog zločinačkog poduhvata je, kao što smo videli, postojanje zločinačkog cilja, svrhe ili plana. U slučaju Bosne i Hercegovine, kada je u pitanju „sveobuhvatni“ udruženi zločinački poduhvat za koji su gonjeni najviši funkcioneri Republike Srpske i Republike Srbije, svrha, cilj i plan tog udruženog zločinačkog poduhvata bio je proterivanje sa delova Bosne i Hercegovine koje su Srbi smatrali da im pripadaju pripadnika muslimanske, hrvatske i drugih nesrpskih nacionalnosti, odnosno, prema terminologiji koju je povremeno i samo Haško tužilaštvo koristilo, a sudije prihvatile, stvaranje tzv. „Velike Srbije“.

31 Gideon Boas, „Milošević Trial“, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL]*, Oxford Public International Law, Oxford University Press, dostupno na: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1694>.

32 Prosecution's Motion for Joinder, filed 27 November 2001 and Prosecution's Corrigendum to Motion for Joinder Filed 27 November 2001, filed 10 December 2001.

33 ICTY, Transcript from the trial in the case Milosevic (IT-02-54), November 29, 2005, page 46688. Podsećanja radi, tokom jednog od najzanimljivijih i najznačajnijih dana suđenja u postupku protiv Slobodana Miloševića, 25. avgusta 2005. godine, prilikom svedočenja svedoka Vojislava Šešelj koji je iznosio tvrdnju da se on zalagao za stvaranje Velike Srbije, a Slobodan Milošević nije, kada je, nakon tužiočevih iznenađujućih reči da Tužilaštvo optuženom ne stavlja na teret plan stvaranja Velike Srbije, od suda dodeljeni advokat (*Court Assigned Counsel*) Steven Kej (*Steven Kay*), citirajući deo tužiočevih reči iz njegovog uvodnog obraćanja Sudu (*opening address to the Court*) sa samog početka suđenja, 12. februara 2002. godine, primetio da „činilo se da je tvrdnja tužilaštva bila je da je postojao plan ovog optuženog za Veliku Srbiju“, predsednik sudskog veća Patrik Robinson je rekao: „Potpuno se slažem sa Vama, gospodine Kej“, kao i „... imao sam jasan utisak da je to suštinska osnova tužilačke argumentacije.“ – ICTY, Transcript from the trial in the case Milosevic (IT-02-54), November 29, 2005, pages 43223–43224.

Međutim, iz izjava i postupaka srpske strane (sa obe strane Drine) jasno proizlazi da su Srbi, kada je prostor Bosne i Hercegovine u pitanju, imali tri supsidijarno postavljena cilja, primarni, sekundarni i tercijerni po rangu prioriteta, pri čemu su, u cilju očuvanja mira, odustali od prva dva i na kraju se borili i izborili za ostvarenje trećeg cilja, koji im je do dana današnjeg osporavan od strane muslimanske/bošnjačke strane, kao i od strane predstavnika dela međunarodne zajednice.³⁴ Osim toga, kako ćemo kasnije pokazati, postupanje srpske strane u Bosni i Hercegovini (isto važi i za Republiku Srpsku Krajinu, kojom se u ovom radu ne bavimo zbog ograničenog prostora) bilo je takvo da se ne može govoriti da je se radilo o postupcima koji su deo nekakvog unapred uspostavljenog (pa ni u hodu uspostavljanog) zločinačkog plana. Naime, svaki od postupaka srpske strane, posebno kada se radi o političkim odlukama i njihovom sprovođenju u delo (kod vojnih odluka i postupaka odlučujuću ulogu ima vojna, odnosno ratna logika), bio je reakcija, i to proporcionalna reakcija, na prethodni protivpravni postupak suprotstavljene strane. U takvim uslovima se ne može govoriti o postupanju po nekakvom planu, jer je nemoguće u planu anticipirati tuđe protivpravne postupke.³⁵

Srpska strana u bosanskohercegovačkom konfliktu je imala sledeća tri cilja:

1. Prvi od tri pomenuta cilja srpske strane u bosanskohercegovačkom konfliktu bilo je očuvanje jugoslovenske države, države u čije stvaranje je srpski narod ugradio ogromne žrtve iz Prvog svetskog i njemu prethodećih ratova i svoje dve već postojeće i međunarodno priznate države, Kraljevinu Srbiju i Kraljevinu Crnu Goru, a zatim i u čije je očuvanje ugradio ogromne žrtve tokom Drugog svetskog rata. Očuvanje Jugoslavije za Srbe je značilo ostanak u jednoj, zajedničkoj državi, čije federalno ustrojstvo je, sa druge strane, bilo garancija jednakosti svim jugoslovenskim narodima.

Brojne su izjave srpskih lidera o tome da je očuvanje Jugoslavije cilj srpskog naroda, ali i da je zajednička država u interesu svih jugoslovenskih naroda i mira i stabilnosti na jugoslovenskom prostoru. Tako je Radovan Karadžić, daleko pre izbijanja rata na prostoru bivše Jugoslavije, a posebno rata u BiH, kao odgovor na optužbe da Srbi nastoje da naprave „Veliku Srbiju“ ili „Srboslaviju“, u intervjuu datom sarajevskom „Oslobođenju“ od 2. oktobra 1990. godine, rekao sledeće:

„Dakle, ne zalažem se za Veliku Srbiju, jer bi se Muslimani našli u manjinskom položaju, kao i Hrvati. Jedina formula da se nijedan narod nigdje ne nalazi u manjinskom položaju jeste savezna država. To neko hoće da promeni nasuprot želje Srba.“³⁶

A za dnevni list „Politika“ od 24. juna 1991. godine Karadžić je izjavio:

„Za srpski narod Jugoslavija nije fikcija i mi nećemo dozvoliti da ona nestane. Njen opstanak je uslov za mir, slobodu i sreću svih naroda u njenim granicama.“³⁷

Očuvanje Jugoslavije je bilo jedino na pravu zasnovano rešenje. I to kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom pravu.

34 ICTY, Case against Slobodan Milošević (IT-02-54), Defence Opening Statement, Transcript of Wednesday, September 1st, 2004, page 32282.

35 Ibid., page 32283.

36 „Oslobođenje“, 2. oktobar 1990.

37 „Politika“, 24. jun 1991.

Što se unutrašnjeg prava tiče, iako je Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, usvojen 21. februara 1974. godine, u svom „Uvodnom delu“, koji sadrži „Osnovna načela“, u načelu I konstatovao da su „(n)arodi Jugoslavije, polazeći od prava svakog naroda na samoopredeljenje, uključujući i pravo na otcepljenje, na osnovu svoje slobodno izražene volje u zajedničkoj borbi svih naroda i narodnosti u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji, a u skladu sa svojim istorijskim težnjama ... stvorili socijalističku federativnu zajednicu radnih ljudi – Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju ...“;³⁸ dok je u načelu VII, govoreći o opredeljenjima SFRJ na planu spoljne politike, taj Ustav uz ostalo konstatovao i da se „... Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija ... zalaže ... za pravo naroda na samoopredeljenje i nacionalnu nezavisnost i za njegovo pravo da, radi postizanja ovih ciljeva, vodi oslobodilačku borbu“;³⁹ u članu 5. stavovi 1. i 3. tog Ustava je propisano:

„Član 5.

Teritorija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije je jedinstvena i sačinjavaju je teritorije socijalističkih republika.

...

Granica Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije ne može se menjati bez saglasnosti svih republika i autonomnih pokrajina.

...“

Izdvajanje bilo koje republike i bilo kog naroda iz SFRJ podrazumevalo bi promenu granice SFRJ. A prema citiranoj ustavnoj odredbi to ne bi moglo da se desi bez saglasnosti svih republika i pokrajina, što znači da nijedan narod i nijedna republika ili pokrajina nisu imali pravo na jednostrano izdvajanje iz SFRJ, odnosno na samoopredeljenje.

U Ustavu SR Bosne i Hercegovine (u verziji iz vremena o kome govorimo, tj. nakon amandmana od 31. jula 1990. godine) je u članu 1. predviđeno:

„Član 1.

1. Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina je demokratska suverena država ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti, koji u njoj žive.

2. Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina je u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.“

Dakle, i prema Ustavu SR BiH ova republika je bila deo SFRJ i to kao „suverena država“. Taj ustav nije govorio o mogućnosti izdvajanja BiH iz SFRJ, a odredba

38 Na prostoru SFRJ, posebno tokom osamdesetih godina XX veka, vođena je u stručnim krugovima rasprava o značaju ove konstatacije iz Osnovnih načela Ustava SFRJ. Deo stručnjaka, posebno onih iz zapadnih republika, iznosio je stav da ova odredba predstavlja potvrdu postojanja prava naroda na samoopredeljenje u SFRJ, uključujući i otcepljenje. Ostali stručnjaci su zastupali stav da konstatacija o kojoj je reč ima istorijski značaj i da je pravo na samoopredeljenje o kome ona govori iskorišćeno i iscrpljeno stvaranjem jugoslovenske države. Odredbe člana 5. stav 1. i 3. Ustava SFRJ daju za pravo navedenoj drugoj grupi autora.

39 Ova odredba je izraz spoljnopolitičkog opredeljenja Jugoslavije da pruža podršku narodima pod kolonijalnom dominacijom u cilju njihovog oslobođenja korišćenjem prava na samoopredeljenje naroda propisanog članom 1

citiranog stava 1. je propisivala da su Muslimani, Srbi i Hrvati „narodi Bosne i Hercegovine“, što je u teoriji i praksi nazivano konstitutivnim narodima. Takav status je podrazumevao, uz ostalo, pravo ta tri naroda da na ravnopravan način odlučuju o statusu te republike, odnosno da se bez saglasnosti sva tri naroda ne može odlučivati o tom statusu, za šta je Ustav predvideo odgovarajuće mehanizme (o čemu će kasnije biti reči).

Što se tiče međunarodnog prava, pravo na eksterno samoopredeljenje (secesija bi spadala u tu kategoriju), prema konstataciji Vrhovnog suda Kanade iznetoj u mišljenju o secesiji Kvebeka od 20. avgusta 1998. godine, postoji u sledećim situacijama:

„Ukratko dakle, pravo na samoopredeljenje u međunarodnom pravu podrazumeva pravo na eksterno samoopredeljenje jedino u slučaju bivših kolonija; u slučaju potlačenih naroda, poput naroda pod stranom vojnom okupacijom; ili u slučaju kada je jednoj određenoj grupi uskraćen stvarni pristup vlasti radi ostvarenja njenog političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja. U te tri situacije narod o kome je reč uživa pravo na eksterno samoopredeljenje zbog toga što mu se uskraćuje mogućnost da uživa pravo internog samoopredeljenja.“⁴⁰

Imajući u vidu kako navedene odredbe Ustava SFRJ tako i navedene situacije u kojima prema pravilima međunarodnog prava postoji pravo na eksterno samoopredeljenje, Antonio Kaseze (koji je bio prvi predsednik Haškog tribunala, od 1993. do 1997. godine) je izveo sledeći zaključak prema kome narodi i republike iz SFRJ nisu imali pravo na samoopredeljenje:

„... po međunarodnom pravu šest jugoslovenskih republika nisu imale pravo na spoljno samoopredeljenje. Uz to, takvo pravo nije bilo proklamovano ni u jugoslovenskom Ustavu. Zanimljivo je to da nekoliko odredbi jugoslovenskog Ustava iz 1974. godine eksplicitno proglašava da je Jugoslavija zasnovana i da danas predstavlja otelotvorenje načela samoopredeljenja naroda, tj. naroda i narodnosti, i takođe da se zalaže za samoopredeljenje kao jedan od ciljeva svoje spoljne politike. Međutim, za razliku od sovjetskog, jugoslovenski Ustav ne sadrži odredbe koje bi pružale pravo na otcepljenje šest republika koje čine Jugoslaviju. Osim toga, član 5 stav 3 predviđa da 'Granica Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije ne može se menjati bez saglasnosti svih republika i autonomnih pokrajina.' ...

Sticanje nezavisnosti Slovenije, Hrvatske, BiH i Makedonije može stoga biti posmatrano kao revolucionarni proces koji se odigrao izvan okvira postojećih pravnih normi.“⁴¹

Očuvanje jugoslovenske države kao cilj srpske strane u jugoslovenskom konfliktu sa kraja XX veka bilo je dakle u potpunom skladu kako sa međunarodnim tako i sa unutrašnjim pravom.

Da je očuvanje SFRJ bilo centralni cilj političkog rukovodstva Srba iz BiH, koje je Slobodan Milošević podržao, potvrđuje i samo Haško tužilaštvo u stavu 53. „bosanske optužnice“ protiv predsednika Slobodana Miloševića, koji glasi:

40 La Cour suprême du Canada, *Renvoi relatif à la sécession du Québec*, 20 août 1998, §138.

41 Antonio Cassese, *Self-determination of peoples. A legal reappraisal* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 269–270.

„Centralna ideja političkog programa SDS-a, onako kako su ga formulisali vođe stranke, među ostalima Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik i Biljana Plavšić, bilo je ujedinjenje svih Srba u jednoj državi. SDS je izdvajanje Bosne i Hercegovine iz SFRJ smatrao pretnjom srpskim interesima.“

Izvitoperena logika, sa ciljem da se srpska strana po svaku cenu optuži zbog svakog svog nastojanja. U istom se stavu govori o otporu SDS izdvajanju Bosne i Hercegovine iz SFRJ, o čemu se može govoriti samo ako SFRJ postoji (a SFRJ je država u kojoj su svi Srbi, ali ne samo Srbi, već i svi Hrvati i svi Muslimani, ujedinjeni u jednoj državi), i o cilju ujedinjenja svih Srba u jednoj državi (*the unification of all Serbs within one state*), cilju koji bi Srbi mogli da imaju samo ako već ne bi bili ujedinjeni u jednoj državi, a oni su to već bili.

2. Za slučaj nemogućnosti očuvanja SFRJ, kao primarnog cilja srpske strane, usled prihvatanja od strane uključenih velikih sila tvrdnje da su drugi narodi iz SFRJ imali pravo na eksterno samoopredeljenje, drugi cilj srpske strane u bosanskohercegovačkom konfliktu bilo je ostvarenje vlastitog prava na samoopredeljenje Srba na jednak način na koji bi to pravo ostvarivala i druga dva konstitutivna naroda u Bosni i Hercegovini, kao i drugi narodi u SFRJ. Ostvarenje ovog prava za Srbe iz BiH bi značilo mogućnost da ostanu u smanjenoj jugoslovenskoj državi, zajedno sa drugim Srbima.

Kao što smo rekli, ni po unutrašnjem ni po međunarodnom pravu nijedan od naroda iz SFRJ nije, u momentu razbijanja te države početkom devedesetih godina XX veka, imao pravo na eksterno samoopredeljenje.⁴² Ali, ako bi nekom od drugih naroda takvo pravo bilo priznato, moralo bi da bude priznato i Srbima, uključujući i Srbe iz BiH.

U prilog tome bi išlo načelo nediskriminacije, koje bi selektivnim priznavanjem ovog prava drugima, a Srbima ne, bilo povređeno na štetu Srba.

Osim toga i istorijski razlozi ukazuju na to da srpski narod polaže pravo da živi na prostoru BiH i da odlučuje o sopstvenoj sudbini na tom prostoru i time i o sudbini tog prostora (a, kao što smo rekli, Srbi su želeli da to pravo ostvaruju u zajedničkoj jugoslovenskoj državi sa drugim narodima). Naime, srpski je narod u Bosni i Hercegovini nastanjen više od jednog milenijuma, pri čemu ne postoji narod koji bi, čak i tako daleko u istoriju gledano, imao jače istorijsko pravo na tu teritoriju. Srpski narod je na prostoru BiH sve do popisa 1971. godine predstavljao i relativnu većinu – po popisu iz 1961. godine u BiH je bilo 42,9% Srba, 25,7% Muslimana, 21,7% Hrvata i 8,4% Jugoslovena, po popisu 1971. godine bilo 37,2% Srba, 39,6% Muslimana, 20,6% Hrvata i 1,2% Jugoslovena, da bi po popisu iz 1991. godine bilo 31,4% Srba, 43,7% Muslimana, 17,3% Hrvata i 5,5% Jugoslovena, pri čemu

42 Prema Deklaraciji o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji između država u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija iz 1970. godine (četvrti pasus petog odseka), pravo naroda na eksterno samoopredeljenje obuhvata sledeće načine implementacije:

„Uspostavljanje suverene i nezavisne države, slobodno udruživanje ili integracija sa nekom nezavisnom državom ili uspostavljanje bilo kog drugog političkog položaja slobodno određenog od strane nekog naroda, predstavljaju načine implementiranja prava na samoopredeljenje od strane tog naroda.“

su među Jugoslovenima preovlađivala lica srpskog porekla ili deca iz mešovitih brakova. Ovaj relativni porast muslimanskog i relativni pad srpskog i hrvatskog stanovništva u BiH, objašnjava se delimično većim natalitetom kod Muslimana nego kod dva hrišćanska naroda, a posebno iseljavanjem Srba i Hrvata u Srbiju i u Hrvatsku. A pre turske okupacije i pre islamizacije dela bosanskohercegovačkog stanovništva, Srbi su predstavljali i apsolutno većinsko stanovništvo u Bosni i Hercegovini (sadašnje muslimansko stanovništvo u BiH je uglavnom srpskog porekla, a ako bi i bile tačne tvrdnje nekih naučnika, pre svega Muslimana, da je u Bosni islam prihvatilo pre svega bogumilsko stanovništvo, to ne bi uticalo na tačnost ove konstatacije, s obzirom da su bosanski bogumili bili samo jedna verska sekta u okviru stanovništva srpske etničke pripadnosti).

O navedenom stanju stvari je vođeno računa pre i prilikom formiranja južnoslovenske države 1918. godine, kada je u dokumentima i proklamacijama organizacija koje su predstavljale slovensko stanovništvo u Austrougarskoj gotovo bez izuzetka isticano da Slovenci, Hrvati i Srbi sa prostora Austrougarske (pred samo ujedinjenje ne računajući Vojvodinu sa Baranjom, koje su se prethodno ujedinila sa Kraljevinom Srbijom) izlaze iz te monarhije, državno se konstituišu i ujedinjuju se sa Kraljevinom Srbijom na osnovu prava svakog od ta tri naroda na samoopredeljenje (Kraljevina SHS je 1. decembra 1918. godine stvorena tako što se delegacija Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, koje je bilo predstavničko telo ta tri južnoslovenska naroda sa prostora Austrougarske, pozivajući se „na veliko načelo demokratije, koja traži da svaki narod sam ima da odluči o svojoj sudbini“, obratila srpskom prestolonasledniku regentu Aleksandru Karađorđeviću, saopštivši mu Zaključak Narodnog Vjeća Slovenaca, Hrvata i Srba od 24. novembra 1918. godine o ujedinjenju sa Srbijom i Crnom Gorom, da bi prihvatanjem tog Zaključka od strane Kraljevine Srbije došlo do stvaranja i proklamovanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca). Ovo pravo slovenskih naroda iz Austrougarske, pa i Srba sa tog prostora, bilo je u skladu sa shvatanjima Vudroa Vilsona iznetim u njegovih čuvenih Četrnaest tačaka (deveta od tih četrnaest tačaka se odnosi na narode sa prostora Austrougarske i glasi: „IX. Narodima Austrougarske, čije mesto među narodima želimo da bude sačuvano i osigurano, treba pružiti najslobodniju mogućnost za autonoman razvoj“), i na mirovnim konferencijama iz 1919. godine bilo je priznato i sankcionisano kroz prihvatanje njihove volje da izađu iz austrijske i mađarske države i da formiraju svoje države, odnosno u slučaju Južnih Slovena, svoju zajedničku državu (zajedno sa Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom). Ukoliko su Srbi sa prostora Austrougarske (dakle i iz BiH i Krajine), imali pravo na samoopredeljenje jednako kao i drugi narodi koji su formirali Jugoslaviju (1918. godine je smatrano da se radi o tri naroda, Slovencima, Hrvatima i Srbima, a posle Drugog svetskog rata su konstituisane makedonska i crnogorska, a zatim tokom šezdesetih godina i muslimanska nacija), onda su ili svi ti narodi nakon ujedinjenja izgubili to pravo, time što su ga iscrpli aktom formiranja jugoslovenske države, ili su ga zadržali svi narodi i delovi naroda kojima je ono bilo priznato prilikom ujedinjenja, pa dakle i Srbi iz BiH i Krajine, na prostorima gde predstavljaju većinu (i stoga poseduju dominantnu volju u odnosu na ostatak stanovništva).

Budući da joj je ključni cilj bilo očuvanje jugoslovenske države, što je bilo jedino rešenje koje nije bilo u suprotnosti sa unutrašnjim i međunarodnim pravom, koje je pritom i omogućavalo da velika većina Srba nastavi da živi u jednoj, jugoslovenskoj državi (što je važno i za veliku većinu Hrvata i Muslimana), srpska strana u Bosni i Hercegovini se na sopstveno pravo na samoopredeljenje, uključujući i otcepljenje, pozivala retko i samo supsidijarno, kao na nešto što bi bilo pravično u slučaju da se prihvati (pre svega od strane u to vreme dominantnog dela međunarodne zajednice, koji je imao odlučujuću ulogu širom sveta, pa i u jugoslovenskoj krizi) protivpravno razbijanje SFRJ, uz argument da ako drugi konstitutivni narodi imaju pravo na eksterno samoopredeljenje, da ga imaju isto tako i Srbi. Jedan od retkih primera pozivanja srpskog naroda na pravo na eksterno samoopredeljenje bio je sadržan u tački 4. predloga za održavanje plebiscita naroda, koji su srpski poslanici izneli nakon što je Skupština BiH protiv njihove volje i na protivpravan način usvojila Platformu Predsedništva BiH za ostvarivanje suverenosti BiH, Memorandum o suverenosti BiH i Pismo o namerama, o čemu će kasnije biti reči. U toj tački je rečeno:

„Ako se Hrvatska otcepi od SFRJ i dobije međunarodno pravno priznanje, onda će se za BiH primeniti mehanizam realizacije prava na samoopredeljenje do otcepljenja konstitutivnih naroda BiH (Muslimana, Srba i Hrvata) koji ne žele više ostati u takvoj saveznoj državi, a žele organizovati svoje države ili se priključiti drugim međunarodno pravno priznatim državama. Mehanizam realizacije prava naroda na samoopredeljenje sve do otcepljenja ugovoriće se posebnim aktom o plebiscitu konstitutivnih naroda BiH sa utvrđivanjem rezultata plebiscita naroda na nivou svakog naroda, na nivou cele republike i na teritorijalnom principu (naseljeno mesto, mesna zajednica i opština).“⁴³

Kao što se vidi, predlog o održavanju plebiscita na osnovu koga bi srpski narod eventualno ostvario „pravo na samoopredeljenje do otcepljenja“ je bio reakcija kako na aktivnosti Republike Hrvatske u pravcu otcepljenja od SFRJ, tako i na donošenje akta muslimanske i hrvatske strane koji je pozivao na izlazak BiH iz SFRJ, dakle na postupke i akte kojima je narušavano jedino legalno stanje, a to je postojanje SFRJ (od koje je eventualno izdvajanje, prema Ustavu SFRJ, bilo moguće jedino uz saglasnost svih republika i pokrajina). Predlog je podrazumevao pravo svih konstitutivnih naroda iz BiH na samoopredeljenje, dakle poštovao je njihovu ravnopravnost i predviđao je uspostavljanje mehanizma putem kojeg bi ta ravnopravnost na najdosledniji način bila ostvarena, kroz poštovanje volje građana.

Međutim, polazeći od činjenice da ni međunarodno ni unutrašnje pravo nijednom od jugoslovenskih naroda u momentu rastakanja Jugoslavije tokom poslednje decenije XX veka nije davalo pravo na eksterno samoopredeljenje, upravo zato jer je to pravo iscrpljeno prilikom osnivanja Jugoslavije (Ustav SFRJ, usled ideološkog otpora prema međuratnoj jugoslovenskoj državi govori o osnivanju socijalističke Jugoslavije na kraju Drugog svetskog rata, ali čini nam se da je pravilnije zaključiti da je pravo na samoopredeljenje južnoslovenskih naroda iskorišćeno prilikom for-

43 Citirano prema: Milan Bekan, Pavle Jelisavčić, Predrag Aleksić, *Nerazvejjane BiH magle ili Zašto su se ubijali* (Beograd: Radnička štampa, 2001), 67.

miranja jugoslovenske države 1918. godine), kao i svesno toga da bi insistiranje na srpskom samoopredeljenju vodilo ka bratoubilačkom ratu, rukovodstvo Srba iz BiH, podržano od strane rukovodstva Republike Srbije, nije insistiralo na opciji ostvarenja prava Srba u BiH na eksterno samoopredeljenje.

3. Konačno, suočeno sa rešenošću muslimanske strane, kojoj su podršku davali i Hrvati,⁴⁴ da se napravi nezavisna i suverena Bosna i Hercegovina makar i po cenu „žrtvovanja mira“ (široko je poznata konstatacija Alije Izetbegovića sa zasedanja Skupštine BiH od 27. februara 1991. godine da bi za suverenu BiH žrtvovao mir, ali da ne bi zarad mira žrtvovao suverenu BiH⁴⁵), rukovodstvo Srba iz BiH, podržano od rukovodstva Republike Srbije, u cilju očuvanja mira prihvata i treću moguću varijantu, a to je nezavisna ali kantonizovana Bosna i Hercegovina, u kojoj bi vitalni interesi srpskog naroda (pre svega sprečavanje hegemonije Muslimana i Hrvata na štetu Srba, koja se pokazala kao realna mogućnost tokom dešavanja iz 1991. i sa početka 1992. godine, o čemu će kasnije biti reči) bili očuvani zahvaljujući postojanju kantona sa srpskom većinom. Ovo rešenje nije bilo u potpunosti u interesu srpskog naroda, jer je podrazumevalo cepanje srpskog nacionalnog korpusa koji je do tada živeo u istoj državi, Jugoslaviji, između dve države (odnosno ako se celina jugoslovenskog prostora ima u vidu, između više država), ali je mir bio prioritetni cilj, a kantonizacija je ipak čuvala srpski narod od hegemonije druga dva konstitutivna naroda iz BiH i ugrožavanje srpskih vitalnih nacionalnih interesa. Ovo rešenje je bilo prvi put zvanično prihvaćeno od srpske strane u BiH na zasedanju Skupštine BiH održanom 24. i 25. januara 1992. godine na kome se raspravljalo o predlogu da se održi referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine, za šta su se zalagali Muslimani i Hrvati, a protiv čega su bili Srbi. Tokom tog zasedanja su se Radovan Karadžić i potpredsednik Vlade BiH Muhamed Čengić, obratili članovima Skupštine obavestivši ih da su postigli sporazum o prihvatanju referenduma o nezavisnosti, ali uz uslov da nezavisna BiH bude kantonizovana. Značajan deo poslanika različitih nacionalnosti je pozdravio taj sporazum, ali ga je Alija Izetbegović odbacio. Srbi su pre izbijanja rata u BiH još jednom zvanično prihvatili stvaranje nezavisne, ali kantonizovane BiH. Takav predlog je bio sadržan i detaljno razrađen u tzv. “Kutiljerovom planu”, koji su sve tri strane, i srpska i hrvatska i muslimanska, prihvatile 18. marta 1992. godine, ali je Alija Izetbegović 25. marta iste godine povukao svoj već stavljeni paraf sa tog plana. Ovo rešenje, nezavisnu i kantonizovanu BiH, prihvatila je međunarodna zajednica i ono je sadržano u svim kasnijim planovima koje su međunarodni posrednici ponudili sukobljenim stranama u BiH nakon izbijanja rata, počev od Vens-Ovenovog plana, preko Oven-Stoltenbergovog plana, Akcionog plana Evropske Unije, Plana Kontakt grupe, pa do Dejtonskog sporazuma, kojim je rat okončan.

44 Hrvatima je izdvajanje BiH iz jugoslovenske države bilo bitno prvenstveno kao element rastaknjenja Jugoslavije, mađa su imali teritorijalne pretenzije prema Bosni i Hercegovini, makar delimično, a u ambicioznijoj varijanti i prema celini teritorije te republike.

45 Srdja Trifković, “The impact of islam on the bosnian problem, The Myth of Harmonious Multiethnicity Revisited”, *Politeia* 2, no. 4 (December 2012): 310. Trifković se poziva na: Izetbegović's obituary by David Binder in *The New York Times*, October 20, 2003.

4. HRONOLOGIJA DOGAĐAJA OSPORAVA TVRDNJU O ZLOČINAČKOM PLANU

Kao što se može videti, generalni ciljevi srpske strane u bosanskohercegovačkoj krizi i konfliktu vezani za sopstveni status i državni okvir u kome će živeti bili su svi podređeni jednoj preokupaciji – očuvanju mira, odnosno sprečavanju rata. A srpsko povlačenje od insistiranja na prvom, legalnom cilju, do trećeg cilja, sa kojeg povlačenje nije bilo moguće, jer bi odustajanje od tog cilja (kantonizacija BiH u slučaju prihvatanja nezavisne BiH od strane međunarodnog faktora, koji je imao odlučujuću ulogu i uticaj) dovelo u pitanje i sam nacionalni opstanak Srba iz BiH, bilo je reakcija, motivisana težnjom ka očuvanju mira, na odluke i insistiranja Srbima suprotstavljenih strana i činjenicu da su te odluke i insistiranja prihvaćeni od međunarodnih aktera.

I za sve konkretne postupke srpske strane u krizi o kojoj je reč karakteristično je to da su svi ti postupci bili reakcija na protivpravne postupke Srbima suprotstavljenih strana (odnosno može se reći suprotstavljene strane, budući da su Muslimani i Hrvati uglavnom bili složni kada se radilo o uspostavljanju nezavisne BiH na štetu srpskog naroda), i to proporcionalna reakcija kojom se samo kompenzovalo ono što su Srbima njihovi protivnici pokušavali da oduzmu. Kako je nemoguće da neko ima plan u kome su anticipirani tuđi protivpravni postupci, činjenica da su srpski postupci bili reakcija na protivpravne postupke Muslimana i Hrvata, i to postupci proporcionalne kompenzacije, predstavlja negaciju tvrdnje da su srpski rukovodioci imali zločinački plan kao centralni segment udruženog zločinačkog poduhvata zbog koga su gonjeni u Hagu.

Mi ćemo se ovde na prvom mestu osloniti na sled događaja koji su obučeni vremenom u kome je, prema optužnicama protiv predsednika Slobodana Miloševića i predsednika Radovana Karadžića postojao udruženi zločinački poduhvat, i to u onom njegovom „političkom“ delu, dakle pre nego što je došlo do razbuktavanja rata, kada su događaji raspršeni po prostoru BiH, a postupci svih involviranih strana su bili podređeni ratnoj logici.⁴⁶

Najpre ćemo, imajući u vidu da se radi o dešavanju čiji je rezultat sastavni element pravnog konteksta u kome će se odvijati navedeni čisto „politički“ segment dešavanja obuhvaćenih periodom trajanja navednog udruženog zločinačkog poduhvata, ukazati na jedno od ranijih popuštanja srpske strane i povlačenja pred nepopustljivošću muslimanske i hrvatske strane. Reč je o situaciji kada se razgovaralo i pregovaralo o amandmanima na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Her-

46 Činjenice koje ćemo iznositi su sadržane u: Bekan, Jelisavčić, Aleksić, *Nerazvejjane BiH magle*; Čedomir Antić, Nenad Kecmanović, *Istorija Republike Srbije* (Beograd: Laguna, 2025), 299-400; *Hronologija 1990–1995*, prir.: Janko Velimirović, Milan Komljenović, Slavko Glamočić (Banja Luka: Dokumentacioni centar Republike Srbije, 2002), 7–79; ICTY, Case against Slobodan Milošević (IT-02-54), Defence Opening Statement, Transcript of August 31 and September 1st, 2004, pages 32157–32298; International Court of Justice, Counter-Memorial of the Federal Republic of Yugoslavia, dated July 22, 1997, in the case Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro).

cegovine koji će na kraju biti usvojeni 31. jula 1990. godine. Srpska strana (od 28. juna 1990. godine, kada je osnovana Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine, prvenstveno delujući preko te partije) je posebno insistirala na uspostavljanju institucionalnih garancija nacionalne ravnopravnosti, prevashodno se zalažući za uvođenje veća naroda kao jednog od domova u Skupštini BiH u kome bi se odlučivalo konsenzuseom. Srpska strana nije odustala od uvođenja veća naroda kao jednog od dva skupštinska doma ni nakon usvajanja amandmana na Ustav SR Bosne i Hercegovine,⁴⁷ koji je, kao mehanizam za obezbeđenje nacionalne ravnopravnosti, predvideo postojanje Savjeta za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine u Skupštini BiH.⁴⁸ Reakcija SDS na neusvajanje predloga da se uvede veće naroda bilo je formiranje Srpskog nacionalno vijeća u Banja Luci, 13. oktobra 1990. godine.

47 Tako je na skupu Srpske demokratske stranke u Marićima kod Prijedora, 2. avgusta 1990. godine, Radovan Karadžić rekao: „Nikakav savjet ne znači odustajanje SDS od vijeća naroda u kojem bi se odlučivalo konsenzusom.“ („Oslobođenje“, 3. avgust 1990. godine). SDS je uslovljavala izlazak na izbore za Skupštinu BiH uvođenjem veća naroda, ali je na kraju ipak popustila i izašla je na izbore održane 18. novembra 1990. godine iako ne samo da nije uvedeno veće naroda već nije formiran ni navedenim ustavnim amandmanom predviđen Savjet za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine.

48 Amandmanom LXX tačka 10. na Ustav SR BiH, usvojenim 31. jula 1990. godine, predviđeno obrazovanje Savjeta za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine u Skupštini BiH. Ta odredba glasi:

„10. U Skupštini SR BiH obrazuje se Savjet za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine. Za članove Savjeta bira se jednak broj poslanika iz reda pripadnika naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata, odgovarajući broj poslanika iz reda pripadnika drugih naroda i narodnosti i drugih koji žive u Bosni i Hercegovini. Savjet odlučuje na osnovu saglasnosti članova iz reda svih naroda i narodnosti. Sastav, djelokrug i način rada Savjeta uređuju se zakonom koji se donosi dvotrećinskom većinom od ukupnog broja poslanika u Skupštini SR BiH.

Savjet razmatra naročito pitanja koja se odnose na: ravnopravnost jezika i pisma; organizovanje i djelovanje kulturnih ustanova i institucija koje imaju poseban značaj za ispoljavanje i afirmaciju nacionalnih osobenosti pojedinih naroda i narodnosti i donošenje propisa kojima se obezbeđuje ostvarivanje ustavnih odredbi kojima su izričito utvrđeni principi ravnopravnosti naroda i narodnosti.

Savjet obavezno razmatra pitanje ravnopravnosti naroda i narodnosti na inicijativu poslanika u Skupštini SR BiH. Ako najmanje 20 poslanika smatra da se predloženim propisom ili drugim aktom iz nadležnosti Skupštine SR BiH narušava ravnopravnost naroda i narodnosti, predlog o kojem Skupština SR BiH odlučuje utvrđuje Savjet.

O pitanjima od interesa za ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine, na predlog Savjeta, Skupština SR BiH odlučuje po posebnom postupku utvrđenom Poslovníkom Skupštine SR BiH, dvotrećinskom većinom ukupnog broja poslanika.“

Mehanizam predviđen citiranom odredbom predstavlja jednu od garancija ostvarenja načela ravnopravnosti naroda i narodnosti BiH predviđenog članom 1. Ustava SR Bosne i Hercegovine iz 1974. godine (sa izmenama od 31. jula 1990. godine). Međutim Savjet za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine u Skupštini BiH, i pored upornog insistiranja poslanika iz SDS u Skupštini BiH nakon izbora, nije oformljen, i to upravo zbog toga što su se tome suprotstavljali, suprotno Ustavu, poslanici iz SDA potpomognuti poslanicima iz HDZ. Njima je čak i ta minimalna garancija ravnopravnosti smetala jer su je videli kao prepreku za ostvarivanje svojih separatističkih težnji.

Za razliku od Hrvatske demokratske zajednice BiH, koja je, sledeći politiku hrvatske HDZ, od svog osnivanja 17. avgusta 1990. godine⁴⁹ podržavala ukupni raspad SFRJ, SDA je, nakon prvobitnog deklarativnog zalaganja za reformisanu Jugoslaviju, otvorene secesionističke tendencije počela da iskazuje negde od početka 1991. godine. Tako je, nakon što je na dan pravoslavnog Božića, 7. januara 1991. godine, na konferenciji za štampu održanoj u Sarajevu obnarodovana rezolucija muslimanskih intelektualaca za suverenu Bosnu i Hercegovinu,⁵⁰ Alija Izetbegović na konferenciji za štampu održanoj u Sarajevu 30. januara 1991. godine izneo stav prema kome ako Slovenija i Hrvatska izađu iz Jugoslavije u BiH bi trebalo da bude održan referendum na kome bi građani, dvotrećinskom većinom, trebalo da donesu odluku o nezavisnosti i suverenosti Bosne i Hercegovine.⁵¹ U februaru 1991. godine Izvršni odbor SDA je izradio nacrt Deklaracije o suverenosti BiH, o kome je raspravljano na sednici Skupštine BiH, 27. februara 1991. godine. Tom prilikom je poslanik Marko Simić u ime 20 poslanika SDS tražio da Deklaracija bude skinuta sa dnevnog reda i podneta na razmatranje i odlučivanje Savjetu za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine, u skladu sa Ustavom, ali je sekretar Skupštine Avdo Čampara, inače poslanik SDA, obavestio poslanike da je to nemoguće pošto Savjet za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine ne postoji (a nije postojao jer su SDA i HDZ sprečavale njegovo konstituisanje koje je Ustav nalagao).⁵² Na zasedanju Skupštine BiH od 27. februara 1991. godine, Alija Izetbegović je izneo navedenu tvrdnju koja glasi: „Žrtvovao bih mir za suverenu Bosnu i Hercegovinu, a za mir u Bosni i Hercegovini na bih dao suverenitet,“⁵³ U avgustu i septembru 1991. godine, SDA i HDZ su organizovale zajedničke mitinge protiv Jugoslovenske narodne armije.

U jesen 1991. godine događanja poprimaju dramatičan tok. To je vreme kada, prema Haškom tužilaštvu i Haškom tribunalu počinje udruženi zločinački poduhvat srpskih rukovodilaca iz BiH i Srbije (naime, kao što smo već videli, prema optužnici protiv Radovana Karadžića udruženi zločinački poduhvat u kom je učestvovao traje „bar od oktobra 1991. do 30. novembra 1995.“, dok u bosanskoj optužnici protiv Slobodana Miloševića udruženi zločinački poduhvat počinje nešto ranije i završava se nešto kasnije, tj. „postojao je od 1. avgusta 1991. i trajao najmanje do 31. decembra 1995.“) A tada zapravo počinje otvorena politička akcija muslimansko-hrvatskog bloka upravljena na ostvarenje nezavisnosti BiH, tj. na protivpravnu secesiju ove republike od Jugoslavije, a istovremeno se intenzivira kampanja protiv JNA. Lišena adekvatnih ustavnih mehanizama za zaštitu svojih legitimnih prava, srpska strana je prinuđena na defanzivu, a njeni postupci su jasna reakcija na postupke muslimansko-hrvatske koalicije.

49 Odnosno čak i ranije, kada je 19. januara 1990. godine u Zagrebu formiran Koordinacioni odbor HDZ za BiH.

50 M. Durić, „Objavljena rezolucija muslimanskih intelektualaca“, *Politika*, 8. januar 1991.

51 „Referendum o samostalnosti BiH“, *Politika*, 31. januar 1991.

52 M. Durić, M. Carić, „Deklaracija upućena u Savet za nacionalnu ravnopravnost“, *Politika*, 28. februar 1991.

53 Citirano prema: Antić, Kecmanović, *Istorija Republike Srpske*, 328.

Posebno dramatičan događaj predstavljalo je zasedanje Skupštine BiH, 15. oktobra 1991. godine, kada su poslanici muslimansko-hrvatskog bloka, u odsustvu srpskih poslanika, suprotno Ustavu BiH i skupštinskom Poslovniku, usvojili Platformu Predsedništva BiH za ostvarivanje suverenosti BiH, Memorandum o suverenosti BiH i Pismo o namerama. Poslanici SDS su naime tražili na tom zasedanju Skupštine BiH da se pitanje usvajanja Platforme Predsedništva BiH za ostvarivanje suverenosti BiH, Memoranduma o suverenosti BiH i Pisma o namerama, za koje se zalagao muslimansko-hrvatski blok, iznese, u skladu sa Ustavom BiH, pred Savjet za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine. Kako je rasprava potrajala do duboko u noć, predsednik Skupštine Momčilo Krajišnik je prekinuo rad i zakazao nastavak zasedanja za naredno jutro. Međutim, te noći, suprotno objavi predsednika Skupštine Momčila Krajišnika da se zasedanje prekida do narednog jutra, potpredsednik Skupštine Mariofil Ljubić je izašao za govornicu i objavio jednočasovnu pauzu, nakon čega su muslimanski i hrvatski poslanici, koji su se kroz sat vremena vratili u salu, u odsustvu srpskih poslanika usvojili navedene akte.

Reagujući na ovaj događaj, srpski poslanici su, imajući u vidu da muslimanski i hrvatski poslanici u Skupštini BiH, kršeći Ustav i Poslovnik, donose akte koji su u suprotnosti sa interesima srpske nacionalne zajednice u BiH, imajući dakle u vidu da se Skupština BiH zloupotrebljava na njihovu štetu, te da je srpskom narodu *de facto* oteto pravo na efektivnu zastupljenost u predstavničkom telu, oformili, 24. oktobra 1991. godine, svoju zasebnu skupštinu, Skupštinu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.

Bez ikakvog ukazivanja na navedeno protivpravno postupanje muslimansko-hrvatske koalicije u Skupštini BiH i na činjenicu da je srpsko postupanje bilo proporcionalna reakcija na uskraćivanje vlastitih prava i pokušaj da se ta prava povrate na način na koji je to bilo moguće, u „bosanskoj optužnici“ protiv predsednika Slobodana Miloševića ovaj događaj je u paragrafu 64. (u delu u kome su sadržane „dodatne činjenice“) opisan na sledeći način:

„64. Dana 15. oktobra 1991, na sastanku kluba poslanika SDS-a, doneta je odluka o formiranju odvojene skupštine pod nazivom „Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini“ koja je trebala da zaštiti srpske interese.“

Osim navedenog, reagujući na navedene protivustavne akte koji su i usvojeni u protivustavnoj proceduri 15. oktobra 1991. godine, Srbi iz BiH su, pošto je prethodno i Skupština srpskog naroda u BiH donela odluku o ostajanju u Jugoslaviji, organizovali plebiscit, 9. i 10. novembra 1991, na kome su se ogromnom većinom izjasnili za ostanak u Jugoslaviji, odnosno potvrdili odluku novoformirane Skupštine.

Takođe bez ikakvog pominjanja prethodnih protivpravnih postupaka muslimansko-hrvatske koalicije, kao i činjenice da je jugoslovenska država u vreme o kome je reč postojala kao međunarodno priznata država čije je rasparčavanje bilo suprotno kako međunarodnom, tako i unutrašnjem pravu, da se muslimansko-hr-

vatska koalicija u vreme o kome je reč intenzivno naoružavala⁵⁴ i da je jedina legalna vojska na prostoru o kome je reč bila Jugoslovenska narodna armija, čiji je zadatak bio da štiti teritorijalni integritet Jugoslavije,⁵⁵ bosanska optužnica protiv predsednika Slobodana Miloševića na sledeći način govori o plebiscitu o kome je reč:

„67. Dana 24. oktobra 1991, Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, u kojoj je dominirao SDS, donela je odluku o raspisivanju „plebiscita srpskog naroda u Bosni i Hercegovini“ na kome će se odlučiti o ostajanju u zajedničkoj državi Jugoslaviji sa Srbijom, Crnom Gorom, Srpskom autonomnom oblasti Krajina, SAO Zapadnom Slavonijom i SAO Istočnom Slavonijom, Baranjom i zapadnim Sremom.

68. Dana 9. i 10. novembra 1991, bosanski Srbi su održali plebiscit o pitanju da li da Bosna i Hercegovina ostane u Jugoslaviji ili da postane nezavisna država. Rezultat je velikom većinom glasova pokazao da bosanski Srbi žele da ostanu u Jugoslaviji.

69. Dana 21. novembra 1991, Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini proglasila je delom teritorije savezne države Jugoslavije sve opštine, mesne zajednice i naseljena mesta u kojima je preko 50% osoba srpske nacionalnosti na plebiscitu glasalo za ostanak u toj državi, kao i ona mesta gde su se građani drugih nacionalnosti opredelili za ostanak u Jugoslaviji.

70. Dana 11. decembra 1991, Skupština srpskog naroda obratila se JNA sa konkretnim zahtevom da svim raspoloživim sredstvima, kao „integralni deo države Jugoslavije“ zaštititi ona područja u Bosni i Hercegovini na kojima je sproveden plebiscit srpskog naroda i drugih građana o ostajanju u zajedničkoj jugoslovenskoj državi.“

54 Na inicijativu samog Alije Izetbegovića, još od ranog proleća 1991. godine krenulo se sa formiranjem vojne partijske organizacije Stranke Demokratske Akcije. Prvi segment ove partijske vojske formirao je 31. marta 1991. godine Gradski odbor SDA u Sarajevu. Dakle, SDA je formirala svoju partijsku vojsku nekoliko meseci pre nego što je u Jugoslaviji došlo do izbijanja ratnih sukoba (u Sloveniji i Hrvatskoj), a čitavih godinu dana pre izbijanja rata u Bosni i Hercegovini. Pritom, postoje dokazi da je naoružavanje bosanskih muslimana otpočelo i mesecima ranije. Danas se 31. mart 1991. zvanično proslavlja kao datum formiranja Patriotske lige. A negdašnja Ulica Hasana Brkića, jedna od najvećih sarajevskih ulica, dobila je novo ime i sada se zove Ulica Patriotske lige. Patriotska liga je bila prva partijska vojska u Evropi nakon Hitlerovog vremena i vojnog organizovanja u okviru Nacional socijalističke partije.

Evropski posrednik za bivšu Jugoslaviju, lord Dejvid Oven, u knjizi „Balkanska odiseja“ kaže:

„Slika o bosanskim muslimanima lišenim oružja nije narušena čak ni kad je Alija Izetbegović na televiziji otvoreno priznao da je bosanska vlada tajnim kanalima prošvercovala oružje: 30000 pušaka i mitraljeza, dvadeset miliona metaka, 37000 mina, 4600 protivtenkovskih raketa, 20000 ručnih bombi, 90000 uniformi i 12000 čizama.“ –

Dejvid Oven, *Balkanska odiseja* (Beograd: Radio B92, 1996), 146.

55 Partijsko vojno organizovanje je, naravno, čak i samo po sebi, a pogotovu kada se imaju u vidu secesionistički ciljevi tog organizovanja, bilo u suprotnosti sa Ustavom SFRJ. Naime, ono je bilo u suprotnosti najpre sa ustavnim opredeljenjem za zaštitu teritorijalnog integriteta SFRJ iz Osnovnog načela VI, stav 1 Ustava, a zatim i sa članom 240. stav 2, iz Glave VI Dela drugog Ustava SFRJ, naslovljene “Narodna odbrana”, koji je predviđao da “Oružane snage Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije čine jedinstvenu celinu i sastoje se od JNA ... i teritorijalne odbrane ...”, sa članom 240. stav 1. koji glasi: “Oružane snage Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije štite nezavisnost, suverenitet, teritorijalnu celokupnost i ovim ustavom utvrđeno uređenje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije”, i sa članom 237. Ustava SFRJ koji je predviđao da je zaštita navedenih vrednosti neprikosnoveno i neotuđivo pravo radnih ljudi i građana. Osim toga, i po amadmanu LXIX na Ustav SR Bosne i Hercegovine, tačka 7, bilo je zabranjeno (pored ostalog) političko organizovanje i delovanje usmereno na ugrožavanje teritorijalne celokupnosti SFRJ.

Krizu dalje produbljuje nastavljeno insistiranje muslimansko-hrvatskog bloka na protivpravnoj secesiji Bosne i Hercegovine, aktivnosti koje oni preduzimaju u tom pravcu, i podrška koju su za to dobijali iz inostranstva, pre svega sa Zapada i iz islamskih zemalja. Ta je podrška, koja predstavlja izraz potpunog negiranja i gaženja i međunarodnog prava i pravnog sistema SFRJ, kulminirala Deklaracijom EZ o kriterijumima za priznavanje novih država u Istočnoj Evropi i Sovjetskom Savezu i Deklaracijom o Jugoslaviji, koje je Savet Evropskih zajednica (Savet ministara) usvojio 17. decembra 1991. godine. U Deklaraciji o Jugoslaviji sadržan je poziv EZ jugoslovenskim republikama da do 23. decembra podnesu zahtev za priznanje, koje će, za one države koje su ispunile uslove, biti dato 15. januara 1992. godine.⁵⁶ Reagujući na sve ove protivpravne akte i nastojanja i iskazujući svoju lojalnost Jugoslaviji, kao državi čiju je egzistenciju i opstanak šttilo međunarodno i unutrašnje pravo, Skupština srpskog naroda u BiH usvaja, 21. decembra 1991. godine, Rezoluciju o formiranju Srpske Republike Bosne i Hercegovine u okviru Jugoslavije. Skupština je odlučila da najkasnije do 14. januara ustanovi „Republiku srpskog naroda u Bosni i Hercegovini“. Izbor 14. januara kao datuma do koga će se ustanoviti ta republika jasno korespondira sa datumom za priznanje nezavisnih država predviđenim u Deklaraciji EZ o Jugoslaviji. To je pokazatelj da je ova odluka, kao i odluka koja će biti doneta u skladu sa njom do 14. januara (doneta je 9. januara), reakcija na protivpravne postupke na štetu srpskog naroda.

Sve jugoslovenske republike sem Srbije i Crne Gore podnose zahtev za priznanje u datom roku, do 23. decembra 1991. godine (Vlada Bosne i Hercegovine je, postupajući po navedenom pozivu Saveta Evropske zajednice, preglasavanjem srpskih članova odnosom 12:8, 20. decembra 1991. godine donela odluku u kojoj stoji: „Vlada BiH, u ime SR BiH, ovom Odlukom izražava želju da SR BiH bude priznata kao nezavisna država i moli Evropsku zajednicu i njene članice da je priznaju u postupku i u roku predviđenom u Briselskoj deklaraciji o Jugoslaviji.“), a Nemačka tog istog 23. decembra⁵⁷ zvanično priznaje nezavisnost Slovenije i Hrvatske. Svi ovi postupci primorali su Skupštinu srpskog naroda u BiH da 9. januara 1992. godine, u Sarajevu, proglasi Republiku Srpskog Naroda u Bosni i Hercegovini kao federalnu jedinicu Jugoslavije.

U optužnici protiv predsednika Miloševića i dešavanja iz ovog perioda predstavljena su na pojednostavljen način, bez ikakvog ukazivanja na očiglednu činje-

56 U Deklaraciji o Jugoslaviji stoji:

„Zajednica i njene države članice slažu se da priznaju nezavisnost svih jugoslovenskih republika koje ispunjavaju sve dole navedene uslove. Sprovođenje ove odluke održaće se 15. januara 1992. godine.

Stoga pozivaju sve jugoslovenske republike da do 23. decembra izjave da li:

– žele da budu priznate kao nezavisne države

...“

Narednog dana, 18. decembra 1991. godine, članovi Predsedništva BiH iz reda srpskog naroda, prof. dr Nikola Koljević i prof. dr Biljana Plavšić, izdaju saopštenje u kome, između ostalog, stoji: „Ni po važećem, ni po nacrtu budućeg Ustava, BiH se ne bi mogla izdvojiti iz Jugoslavije bez pristanka srpskog naroda.“

57 Ne poštujući čak ni datum u Deklaraciji o Jugoslaviji predviđen za priznanje, a to je 15. januar 1992.

nicu da su postupci srpskog naroda i srpskog rukovodstva bili proporcionalna odbrambena reakcija na postupke kojima su Srbima u BiH kršena prava:

„71. Dana 19. decembra 1991, SDS je izdao „Uputstvo o organizovanju i delovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima“, koje je SDS-u poslužilo kao plan za preuzimanje vlasti u opštinama Bosne i Hercegovine.

72. Dana 9. januara 1992. Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine usvojila je deklaraciju o proglašenju Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Proglašeno je da teritorija te republike obuhvata „područja srpskih autonomnih regija i oblasti i drugih srpskih etničkih celina u Bosni i Hercegovini, uključujući područja na kojima je srpski narod ostao u manjini zbog genocida koji je nad njim izvršen u Drugom svetskom ratu“ i proglašeno je da je u sastavu savezne države Jugoslavije. Dana 12. avgusta 1992, republika bosanskih Srba promenila je naziv u Republika Srpska.“

Iz svega navedenog, jasno proističe da su srpski postupci bili reakcija na prethodne, nezakonite postupke muslimansko-hrvatske strane, kao i postupke dela međunarodne zajednice kojima je pružana podrška muslimansko-hrvatskoj koaliciji, postupke kojima su narušavana prava srpskog naroda, i da su svojim iznuđenim postupcima Srbi u BiH, jednako kao i nešto ranije Srbi u Krajini, nadomeštali ono što im je uskraćeno, tojest za sebe obezbeđivali ostvarenje onih prava koja su im protivpravnim postupcima muslimansko-hrvatske strane bila uskraćena. I ništa više od toga. Zato suočena sa ovim činjenicama ne može opstati tvrdnja o postojanju srpskog plana kao centralnog segmenta udruženog zločinačkog poduhvata (koji se u konačnom, koji god izrazi da se upotrebe, svodi na stvaranje „Velike Srbije“), jer kakav bi to bio plan čiji sastavni deo čine protivpravni akti suprotstavljene strane i u kome vlastiti postupci predstavljaju samo odbrambenu i proporcionalnu reakciju na te protivpravne postupke protivnika.⁵⁸

Uprkos svemu, nastojeći da izbegne rat, rukovodstvo srpskog naroda u BiH prihvata da se ponovo uključi u institucionalne mehanizme BiH i da pokuša, ako već ne može da spreči secesiju te republike, da ostvari minimalni preduslov za ravnopravnost sva tri naroda u BiH, a to je kantonizacija.

Kako je Badenterova komisija (Arbitražna komisija Mirovne konferencije o Jugoslaviji) u svom Mišljenju br. 4, donetom 11. januara 1992. godine, ocenila da Bosna i Hercegovina u tom trenutku nije ispunjavala sve uslove za međunarodno priznanje i da se volja naroda za uspostavljanjem SR Bosne i Hercegovine kao suverene i nezavisne države mora proveriti putem referenduma na kojem bi učestvovali svi građani SR BiH bez razlike, i to pod međunarodnim nadzorom, muslimansko-hrvatska koalicija je predložila da Skupština BiH donese odluku o raspisivanju takvog referenduma. Na zasedanju Skupštine BiH od 24-25. januara 1992. godine o odluci o raspisivanju referenduma je odlučivano na zajedničkoj sednici oba veća. Srbi, koji se se prevashodno zalagali za ostanak BiH u Jugoslaviji, bili su po prirodi stvari protiv referenduma o samostalnosti BiH, smatrajući da je secesija suprotna njihovim interesima, Ustavu SFRJ, Ustavu BiH i međunarodnom

58 ICTY, Case against Slobodan Milošević (IT-02-54), Defence Opening Statement, Transcript of Wednesday, September 1st, 2004, page 32283.

pravu. Posle duže rasprave na tom skupštinskom zasedanju, kako su nakon toga izvestili mediji,⁵⁹ oko ponoći, nakon jedne pauze, za govornicu su izašli Radovan Karadžić, predsednik SDS, i Muhamed Čengić, potpredsednik Vlade BiH, iz SDA, i Muhamed Čengić je obavestio prisutne da je postignut sporazum „da se prvo izradi elaborat o regionalizaciji Republike, pa tek onda raspiše referendum“, ali u preciziranom roku, sa čim se saglasio i Radovan Karadžić. Mediji su dalje izvestili da je Radovan Karadžić tada izjavio za govornicom: „Nikad nismo bili bliže dogovoru kao ovog puta.“, što su poslanici propratili aplauzom. Očigledno je dakle da su srpski predstavnici u Skupštini BiH zapravo prihvatili i samostalnost BiH, odustavši od svog zahteva da BiH ostane u Jugoslaviji, ali uz garanciju ostvarenja ravnopravnosti kroz regionalizaciju. Čengićev i Karadžićev sporazum pozdravio je i Vlado Pandžić, predsednik Kluba zastupnika HDZ. Bio je znači na pomolu sporazum prihvatljiv za sve, uključujući i međunarodnu zajednicu, čiji su kasniji predlozi, počev od Kutiljerovog pa do Dejtonskog, svi do jednoga predviđali regionalizaciju, odnosno kantonizaciju nezavisne BiH. Međutim, neko vreme nakon objavljivanja ovog sporazuma (nakon naredne pauze) izašao je za govornicu Alija Izetbegović i odbacio navedeni sporazumni predlog, istakavši da se referendum mora sprovesti bez ikakvih preduslova. Time je upropašćena šansa da se postigne sporazumno rešenje koje je pre svega bilo rezultat srpskog ustupka. Tada je za govornicu izašao Vojislav Maksimović, predsednik Kluba poslanika SDS, i u ime poslanika SDS predložio da se predlog o donošenju odluke za raspisivanje referenduma građana uputi Savjetu za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine, budući da je pitanje referenduma o samostalnosti BiH bez ikakve sumnje od interesa za ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti BiH. Pošto je Vojislav Maksimović izneo taj predlog, predsednik Skupštine Momčilo Krajišnik je, budući da je već bilo 3.30 ujutru, objavio prekid sednice i njen nastavak zakazao za 10.00 istog dana, dakle 25. januara 1992. Budući da je Krajišnik bio predsednik Skupštine i da je njegovo ovlašćenje i obaveza da predsedava i rukovodi radom Skupštine, njegovom objavom prekida rada i nastavka za ujutru zasedanje je na pravno valjan način, u skladu sa Poslovníkom, prekinuto. I to u 3.30 u noć. Srpski poslanici su tada napustili zgradu Skupštine, a sat vremena kasnije, suprotno navedenoj objavi predsednika Skupštine o nastavku rada u 10.00 ujutro, deo poslanika (njih 130 od ukupno 240), prevashodno pripadnika muslimansko-hrvatske koalicije, „nastavio“ je sednicu i doneo odluku o безусловnom raspisivanju referenduma, suprotno volji i u odsustvu srpskih i dela drugih poslanika, praktično njima iza leđa. Više je nego jasno, dakle, da je odluka Skupštine BiH o raspisivanju referenduma doneta ne samo kršenjem odredbi Ustava SFRJ i Ustava BiH koji su predviđali da je BiH u sastavu SFRJ i nisu dozvoljavali secesiju, već i kršenjem Ustavom BiH predviđene procedure i na jedan nasilan način, suprotan skupštinskom Poslovníku. A kao što se može videti, primenjen je scenario identičan onome sa skupštinskog zasedanja sa polovine oktobra 1991. godine.

59 “Oslobođenje” od 26. januara 1992, str. 1. i 3, “Borba” od 27. januara 1992, str. 6, i “Vreme” od 3. februara 1992, str. 8–9. itd.

Ako bi se zanemarilo kršenje Poslovnika Skupštine i kršenje prava srpskih poslanika da učestvuju u donošenju odluka i da predlažu da se neka pitanja iznesu pred Savjet za ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti, na prvi pogled je moglo da se čini (i to pogrešno) da je odluka o raspisivanju referenduma usvojena, a tako se i zvanično vodilo, po proceduri propisanoj u tački 5. alineja 9. Amandmana LXXI na Ustav Bosne i Hercegovine, gde je predviđeno da Skupština SRBiH, na zajedničkoj sednici njenih veća, raspisuje republički referendum. A ovlašćenje Skupštini SRBiH da raspisuje referendum dao je Ustav BiH u odredbi člana 152. koja glasi: “Skupština društveno-političke zajednice može raspisati referendum radi prethodnog izjašnjanja radnih ljudi o pojedinim pitanjima iz njene nadležnosti, ili radi potvrđivanja zakona, propisa ili drugih opštih akata. Odluka donesena na referendumu obavezna je.” Član 3. Zakona o referendumu sadržao je odredbu istovetne sadržine, dok je član 26. istog zakona predviđao da Skupština SRBiH može da raspiše referendum iz svoje “djelatnosti”, što znači nadležnosti, određujući kada se referendum obavezno raspisuje. Dakle, Skupština BiH je mogla da raspiše referendum samo o pitanjima iz svoje nadležnosti. Međutim, Skupština BiH nije bila nadležna da odlučuje o nezavisnosti BiH, tj. o njenom otcepljenju, jer ne samo po Ustavu SFRJ, već i po Ustavu SRBiH, otcepljenje BiH ne samo da nije bilo predviđeno, već je bilo i zabranjeno. Tako je na primer, već citirani drugi stav člana 1. Ustava SR BiH glasio: “... Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina je u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.” Dakle po Ustavu SRBiH, ta republika nije mogla da bude van sastava SFRJ, što znači da je otcepljenje zabranjeno, pa stoga pitanje otcepljenja nije moglo da bude u nadležnosti niti Skupštine SRBiH, niti bilo koga drugoga. A pošto je Skupština BiH imala pravo da raspiše referendum samo radi prethodnog izjašnjanja građana o pitanjima iz njene nadležnosti i pošto nezavisnost BiH nije bilo pitanje iz njene nadležnosti, to znači da Skupština BiH nije imala pravo da donese odluku o raspisivanju referenduma o nezavisnosti BiH.

Već smo naveli da je u Sarajevu, 30. januara 1991. godine, Alija Izetbegović na konferenciji za štampu, iznoseći svoji stav o budućnosti BiH, istakao da će u slučaju otcepljenja Slovenije i Hrvatske u BiH biti organizovan referendum, te da će se i ova republika otcepiti ako se za to izjasni najmanje dve trećine građana. Na referendumu održanom 29. februara i 1. marta 1992. godine, u skladu sa odlukom Skupštine BiH od 25. januara 1992, za suverenu i nezavisnu BiH se izjasnilo 62,68% građana sa pravom glasa (na referendum izašlo njih 63,04%), ali ovog puta ni Izetbegović niti bilo ko iz muslimansko-hrvatskog bloka, a ni predstavnici međunarodne zajednice, nisu više insistirali na kvalifikovanoj, dvotrećinskoj većini, već su prihvatili prostu većinu. Što se tiče samog Ustava Bosne i Hercegovine, on nije predviđao uslove za sprovođenje i zahtevanu većinu u slučaju referenduma na kome bi se odlučivalo o otcepljenju BiH od Jugoslavije, jer je takvo otcepljenje bilo suprotno i samom Ustavu BiH i Ustavu SFRJ i međunarodnom pravu. Bilo bi besmisleno da ustav utvrdi pravila za sprovođenje neke protivustavne aktivnosti. Ali, kada je već došlo do protivustavnog referenduma, onda bi u svakom slučaju trebalo voditi računa o celini ustavnog sistema. To sve jeste besmisleno, ali je to i minimum neophodnog smisla u ukupno besmislenoj situaciji. Jedini referendum o pitanjima iz nadležnosti Skupštine SRBiH koji Ustav SRBiH izričito spominje jeste referendum o

promeni granice SRBiH. Takvih promena je u istoriji bilo kada su neka sela iz BiH uključivana u Hrvatsku, naravno sve u okviru SFRJ.⁶⁰ Taj referendum koji Ustav predviđa za takve situacije je utvrđen u Amandmanu LXII stav 1. alineja 2. na Ustav SRBiH koja glasi: "Granice Republike mogu se mijenjati odlukom Skupštine SRBiH samo u skladu sa voljom građana cijele Republike, izraženom njihovim prethodnim izjašnjavanjem putem referenduma, ako se za mijenjanje izjasni najmanje dvije trećine ukupnog broja birača." Dakle, za promenu administrativne granice Republike, makar u minimalnu, i to sve u okviru iste države, SFRJ, traži se dvotrećinska većina. Iz toga proističe da bi i za promnu ukupnog statusa Republike, za njeno otcepljenje, što je mnogo krupnije pitanje, bila nužna, kada bi to pitanje uopšte bilo dozvoljeno, takođe dvotrećinska većina. Zaključak o potrebi dvotrećinske većine za izjašnjavanje o nezavisnosti i na referendumu i u Skupštini proističe i iz poslednje alineje navedene odredbe amandmana LXX tačka 10. na Ustav SR BiH, koji se odnosi na Savjet za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine, koja glasi: „O pitanjima od interesa za ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine, na predlog Savjeta, Skupština SR BiH odlučuje po posebnom postupku utvrđenom Poslovníkom Skupštine SR BiH, dvotrećinskom većinom ukupnog broja poslanika.“ Ako se o pitanjima od interesa za ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti u Skupštini odlučuje dvotrećinskom većinom, logično je da se o otcepljenju Republike kao jednom od najznačajnijih pitanja od interesa za ravnopravnost odlučuje, kada se već protivustavno pristupi takvom odlučivanju, takođe dvotrećinskom većinom, i to kako u Skupštini, tako i na referendumu građana.

Dakle, može se sa sigurnošću zaključiti da je ne samo referendum o nezavisnosti bio protivustavan, jer je sticanje nezavisnosti, tj. otcepljenje, bilo protivustavno (a i suprotno međunarodnom pravu), već je i zahtevana većina na tom protivustavnom referendumu bila u suprotnosti sa slovom i duhom Ustava SRBiH.

Optužnica protiv predsednika Miloševića o ovom referendumu kaže samo sledeće:

„73. Od 29. februara do 2. marta 1992, Bosna i Hercegovina je održala referendum o nezavisnosti. Na poziv SDS-a, većina bosanskih Srba je ovo glasanje bojkotovala. Referendum je završio time što je većina glasala za nezavisnost.“

Poslednja šansa da se sačuva mir u Bosni i Hercegovini prokockana je krajem marta 1992. godine. Naime, posle dužeg pregovaračkog procesa koji se odvijao delom u Lisabonu, a delom u Sarajevu, pod rukovodstvom portugalskog ambasadora Žozea Kutiljera, usaglašen je i sačinjen plan za rešavanje bosanskohercegovačke krize, koji su predstavnici sve tri strane prihvatili u Sarajevu 18. marta 1992. godine, dakle pre izbijanja rata u pravom smislu reči, da bi zatim, 25. marta Alija Izetbegović, na nagovor poslednjeg ambasadora SAD u SFRJ Vorena Cimermana, povukao svoj već stavljeni paraf sa tog plana. Time je propala poslednja šansa te vrste da se izbegne rat. Taj plan je podrazumevao takođe nezavisnu ali kantonizovanu BiH i za muslimansku stranu je bio povoljniji a za srpsku nepovoljniji od tri i po godine

60 O tome se govori u knjizi: Miodrag Zečević, Bogdan Lekić, *Državne granice i unutrašnja teritorijalna podela Jugoslavije* (Beograd: Građevinska knjiga, 1991).

kasnije usvojenog Dejtonskog sporazuma. Dakle, može se reći da je, nakon onog skupštinskog zasedanja od 24-25. januara 1992. godine, ovo bila već druga situacija u kojoj je Izetbegović minirao mirovno rešenje slične vrste.

Sarajevsko „Oslobođenje“ je prenelo da je Žoze Kutiljero, na početku pregovaračkog procesa kojim je rukovodio, nakon konferencije u Lisabonu od 21. i 22. februara 1992. godine, izjavio da „Srbi traže konfederalnu BiH, muslimani unitarnu, a Hrvati federaciju”.⁶¹ Kutiljerov plan nije predviđao konfederalnu BiH, već kantonizovanu državu, mnogo čvršću od konfederacije. I Srbi su prihvatili Kutiljerov plan, iako on ne samo da nije bio u skladu sa njihovim zahtevom za ostanak BiH u Jugoslaviji, nego nije bio u skladu ni sa onim što su, prema samom Kutiljeru, prvobitno tražili na planu uređenja nezavisne BiH. Ovo je još jedna potvrda da su Srbi bili spremni na ustupke radi očuvanja mira, a Muslimani nisu, odnosno vlasti iz Sarajeva nisu. A same mape kantonizovane BiH iz Kutiljerovog plana, po kojima su srpski kantoni međusobno fizički razdvojeni, kao što je i većina tih srpskih teritorija fizički razdvojena od Srbije, i činjenica da su Srbi iz BiH takav plan prihvatili, a Republika Srbija i njeno rukovodstvo ga podržali, najbolji su pokazatelj netačnosti i apsolutne besmislenosti tvrdnje o srpskom zalaganju za „Veliku Srbiju“. Jer kakva bi država bila ta „Velika Srbija“ ako bi njena teritorija bila izdvojena na parčice fizički potpuno odvojene jedne od drugih?

Pregovori pod rukovodstvom ambasadora Kutiljerta su ipak nastavljani u Lisabonu, u značajnoj meri zahvaljujući insistiranju srpske strane na tome, o čemu posebno svedoči niz pisama Radovana Karadžića, Nikole Koljevića, Momčila Krajišnika, Biljane Plavšić i drugih, upućenih što samom ambasadoru Kutiljeru, što drugim relevantnim subjektima. Ipak, krajem maja 1992. godine, Muslimani su napustili pregovore. To je bio drugi put da mirovno posredovanje ambasadora Kutiljera propadne zbog odustanka muslimanske strane.

Dok su još trajali poslednji pokušaji da se izbegne rat, a pre svega navedeni pregovori pod vođstvom ambasadora Kutiljera, počele su da padaju prve žrtve. Drugog marta 1992. godine u Sarajevu, dan nakon referenduma, došlo je do napada na srpsku svadbenu povorku, i tom prilikom je jedan svat ubijen (Nikola Gardović, mladoženjin otac), a jedan pravoslavni sveštenik ranjen (Gardovićev zet, Radenko Mirović). Gotovo je nepodeljeno mišljenje da je taj ubijeni čovek, Nikola Gardović, zapravo prva žrtva rata u BiH.

Gardovićevom ubistvu prethodio je i sukob oko postavljanja muslimanskih stanica milicije u opštine sa srpskom većinom. To je takođe izazivalo uznamirenost kod srpskog stanovništva.

Krajem marta 1992. godine, došlo je i do velikog pokolja srpskog stanovništva na severu BiH. Hrvatske i delom muslimanske oružane grupacije (hrvatske grupacije su bile redovna Vojska Republike Hrvatske) u selu Sijekovac kod Bosanskog Broda izvršile su masakr nad srpskim nenaoružanim stanovništvom, 26. marta 1992. godine, kada je ubijeno više desetina ljudi (po nekim podacima 21, po nekim oko 30) dok je zapaljeno i na drugi način uništeno oko 50 srpskih kuća. Masakrirane su porodice Zečević, Bačić, Radovanović, Milošević i Martić, i to lica od dečijeg uzrasta do osamdesetogodišnjeg starca.

61 „Oslobođenje“ od 24. februara 1992. godine

A u periodu od 3. do 6. aprila 1992. godine, prilikom upada Vojske Republike Hrvatske u Kupres u BiH, praktično na kućnom pragu pobijeno 56 Srba (30 iz Kupresa, 11 iz Malovana, 1 iz Ravnog, 3 iz Botuna, 4 iz Zanagline, 2 iz Velikog Sela, 3 iz Rilića, 2 iz Bačovače) dok je njih 168 odvedeno u zarobljeništvo.

U subotu 4. aprila 1992. godine, na pravoslavnom groblju u selu Kostreš, u blizini Dervente, izvršen je masakr Srba izbeglih iz sela Barice i Kostreš. Pobili su ih naoružani muslimani koje je predvodio Alija Selimagić. Po Selimagićevom priznanju, poklali su i na drugi način pobili 117 Srba, među kojima i starce, žene i decu. Reč je inače o selima u kojima je avgusta 1941. godine već jednom bio izvršen pokolj srpskog stanovništva, i to takav pokolj da su u selima Gornje i Donje Barice preživela samo tri odrasla muškarca.

Akti "formalizovanja" rata su doneti početkom aprila 1992. godine: najpre je Predsedništvo BiH, u odsustvu srpskih članova Nikole Koljevića i Biljane Plavšić, kao i Fikreta Abdića, 4. aprila donelo odluku o proglašenju mobilizacije, a zatim su muslimansko-hrvatski članovi Predsedništva BiH doneli, 8. aprila, odluku o proglašenju neposredne ratne opasnosti i uredbu sa zakonskom snagom o ukidanju Republičkog štaba BiH i organizovanju Štaba teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine. A pre tog "formalizovanja" rata, na desetine, čak i stotine Srba su već bile, kao što smo videli, pobijene u BiH.

Nakon međunarodnog priznanja BiH i izbijanja rata, a nimalo slučajno ta se dva momenta poklapaju, JNA je imala iskrenu nameru da se povuče iz BiH, i tu je nameru ostvarila, u skladu sa prethodno potpisanim sporazumom, svuda gde je muslimansko-hrvatske snage nisu u tome sprečile. To se konstatuje i u Izveštaju Generalnog sekretara UN Butrosa Butrosa Galija od 30. maja 1992. godine, upućenom Savetu bezbednosti, u kome je takođe konstatovano da Vojska Republike Srpske, formirana 15. maja 1992. godine (mesec dana posle Armije BiH), nije pod kontrolom Beograda, i u kome je takođe konstatovano da je znatan deo teritorije BiH pod okupacijom zvaničnih oružanih snaga Republike Hrvatske. Međutim, navedeni Galijev izveštaj je zanemaren, po svemu sudeći zahvaljujući manipulacijama tadašnjeg predsednika Saveta bezbednosti, Austrijanca Petera Hoenfelnera,⁶² i Savet bezbednosti je uveo sankcije prema Saveznoj Republici Jugoslaviji, mada je stanje opisano u Izveštaju stvaralo osnov za uvođenje eventualnih sankcija Hrvatskoj, a nikako SRJ.

62 Džon Bogdanić o tome navodi sledeće:

„... jedan izveštaj UN, koji nosi datum 30.6, potvrdio je, na bazi najboljih dokaza koji su bili na raspolaganju, da se 'najveći deo JNA već povukao u Srbiju i Crnu Goru', kao što je zahtevala Rezolucija 752 Saveta bezbednosti. Nasuprot tome, izveštaj UN napominje da 'što se tiče povlačenja elemenata hrvatske vojske, do sada se u Bosni i Hercegovini to povlačenje nije dogodilo'.

Predsedavajući Saveta bezbednosti, austrijski ambasador Peter Hoenfelner, dobio je izveštaj dva dana pre glasanja o sankcijama koje su predložile SAD, ali je ovaj izveštaj skrivan od članova Saveta bezbednosti sve do sat vremena nakon glasanja o uvođenju sankcija Jugoslaviji. Neki delegati su se žalili novinarima da su bili zavedeni, ali Amerika je prevagnula u svojim naporima da Srbe neopozivo označi kao zločince, a muslimane ohrabri da nastave rat protiv Srba oslabljenih sankcijama.“ – Džon Bogdanić, „Uvod u osvajanje Srebrenice“, u *Masakr u Srebrenici: dokazi, kontekst, politika*, ur. Edvard Herman, (Beograd: Fond „Istorijski projekat Srebrenica“ (Holandija), 2011), 43.

I dok je JNA, prema postignutom sporazumu od 26. aprila 1992. godine,⁶³ a zatim i na osnovu naredbe Predsedništva SFRJ od 4. maja 1992. godine,⁶⁴ pristupila povlačenju sa teritorije BiH svih svojih pripadnika koji nisu državljani te republike, za šta je rok bio 19. maj 1992. godine, muslimanske snage su to povlačenje ometale i sprečavale na najbrutalniji i najpodmukliji način. Bilo je više napada kako na kolone JNA, tako i na kasarne i druge objekte, odnosno više blokada kasarni i drugih objekata, a najpoznatiji primer je napad na kolonu JNA u Dobrovoljačkoj ulici u Sarajevu, 3. maja 1992. godine, kada je više desetina vojnika JNA poginulo i ranjeno. Takođe je široko poznato da je 15. maja 1992. godine oko 19 časova, usred grada Tuzle, prilikom evakuacije preostalih pripadnika JNA i preostale opreme iz kasarne „Husinska buna“, iz unapred pripremljenih zaseda na raskršću Brčanska Malta, napadnuta kolona JNA. U tom napadu je takođe više desetina pripadnika JNA ubijeno i ranjeno, a mnogi su i zarobljeni i izloženi torturi.

I ovi postupci JNA, koja je bila spremna na povlačenje radi očuvanja mira i u skladu sa zahtevima Saveta bezbednosti UN, i Predsedništva SFRJ, takođe su pokazatelj da ne stoji tvrdnja Haškog tužilaštva i Haškog tribunala o postojanju udruženog zločinakog poduhvata, čiji su navodni učesnici dva člana Predsedništva iz tog perioda (Borislav Jović i Branko Kostić) i neki od najviših komandanata JNA (general Blagoje Adžić, u tom trenutku na dužnosti saveznog sekretara za narodnu odbranu SFRJ, i njegov prethodnik na toj funkciji, general Veljko Kadijević).

Srpska strana, po svemu navedenom nije bila ta koja je htela rat, već je upravo učinila sve da taj rat spreči, čineći često ustupke na svoju štetu i odustajući od svojih legalnih zahteva pred nelegalnim težnjama i postupcima muslimansko-hrvatske strane, sa ciljem očuvanja mira.

5. ZAKLJUČAK

Iz svega navedenog se može izvući nekoliko zaključaka u pogledu optužbi protiv srpskih rukovodilaca za učešće u udruženom zločinačkom poduhvatu.

Najpre, jasno je da je izbegavanje, prilikom donošenja Statuta MKSJ, uključena zločina protiv mira u krug krivičnih dela za koja je taj sud nadležan imalo za cilj da se izbegne rizik od otvaranja pitanja odgovornosti državnih rukovodstava država koje su stajale iza osnivanja tog suda za izbijanje ratova na prostoru bivše Jugoslavije. Izbegavanje tog rizika pokrivano je obrazloženjem da se želi izbeći politizacija u radu suda. Međutim, politička motivacija koja je stajala iza osnivanja ovog suda i njegova politička priroda i svrha, zahtevali su da se krivica za otpočinjanje ratova i preko te krivice i krivica za praktično sve zločine i navodne zločine pripisiva-

63 U Skoplju su, 26. aprila 1992. godine, komanda JNA i Alija Izetbegović, predsednik Predsedništva BiH, potpisali sporazum o mirnom povlačenju JNA sa teritorije BiH, sa rokom realizacije od 19. maja 1992.

64 U radu Predsedništva su učestvovala samo četiri člana – iz Srbije, uključujući autonomne pokrajine u njenom sastavu i iz Crne Gore. Rok za izvršenje naredbe bio je 19. maj 1992. godine.

ne srpskoj strani u tim ratovima, pripíše i najvišim rukovodiocima srpskog naroda kako u Republici Srbiji, tako i u Republici Srpskoj i Republici Srpskoj Krajini. Način da se ostvari ovaj cilj bilo je uvođenje instituta udruženog zločinačkog poduhvata kao oblika individualne krivične odgovornosti, čiji je centralni segment postojanje svrhe ili plana, a to je u konkretnom slučaju bio navodni plan pravljenja „Velike Srbije“ (iako u poslednjim verzijama optužnica nije korišćen taj izraz – u bosanskoj optužnici protiv predsednika Miloševića ta svrha udruženog zločinačkog poduhvata je opisana kao „prisilno i trajno uklanjanje većine nesrba, pre svega bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, iz velikih delova teritorije Republike Bosne i Hercegovine“, dok je prema optužnici protiv predsednika Karadžića svrha „sveobuhvatnog udruženog zločinačkog poduhvata“ bila „trajno uklanjanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata s područja u BiH na koja su bosanski Srbi polagali pravo, činjenjem zločina koji se stavljaju na teret u ovoj Optužnici“). Kao što zločin protiv mira „zločinom nad zločinima“ čini činjenica da otpočinjanje i vođenje agresivnog rata pokreće čitavu seriju stradanja, sva zla koja rat sa sobom donosi (kao što smo već naveli, po nürnbergskoj presudi od 1. oktobra 1946. zločin protiv mira je „vrhovni međunarodni zločin koji se od ostalih ratnih zločina razlikuje samo po tome što sadrži u sebi nagomilano zlo celine“),⁶⁵ tako i prema konceptu udruženog zločinačkog poduhvata realizacija plana koji čini okosnicu tog poduhvata dovodi do stradanja, uključujući i zločine, koji se mogu pripisati u odgovornost tvorcima i nosiocima zločinačkog plana.

Pored pravne problematičnosti samog koncepta udruženog zločinačkog poduhvata, kojim se vređa načelo zakonitosti, kao jedno od osnovnih načela krivičnog prava, od koga nema odstupanja, koncept udruženog zločinačkog poduhvata se, kod pokušaja njegove primene na srpsko rukovodstvo involvirano u ratna dešavanja na prostoru bivše Jugoslavije sudara sa činjenicom da hronologija događaja pokazuje da su svi postupci srpske strane bili reakcija na protivpravne postupke suprotstavljenih strana, i to proporcionalna reakcija čiji je cilj bio da se nadomesti ono što je Srbima uskraćeno tim protivpravnim postupcima. Štaviše, kako kada se radi o tim konkretnim postupcima, tako i kada se radi o postupnom uzmicanju na planu generalnije postavljenih ciljeva, stav i postupanje srpske strane karakteriše popustljivost i spremnost da se odustane od vlastitih ciljeva i zahteva do mere kojom se ne ugrožavaju najvitalniji srpski interesi, samo da bi se očuvao mir. A pravljenje Velike Srbije, odnosno proterivanje drugih naroda sa prostora koji Srbi smatraju za svoj, ne mogu po prirodi stvari biti težnja naroda i rukovodstva koji su spremni na ustupke i popuštanja na koje su Srbi bili spremni.

Hronologija događaja iz okvira bosanskohercegovačke krize (a i krajiške i uopšte jugoslovenske krize) negira i ruši optužbe i osude o postojanju udruženoh zločinačkog poduhvata srpskih rukovodilaca sadržane u optužnicama Haškog tužilaštva i presudama Haškog tribunala.

65 International Military Tribunal, judgment of 1 October 1946, in *The Trial of German Major War Criminals. Proceedings of the International Military Tribunal sitting at Nuremberg, Germany, Part 22 (22nd August, 1946 to 1st October, 1946)*, r. 421.

LITERATURA

- Antić, Čedomir, Nenad Kecmanović. *Istorija Republike Srpske*. Beograd: Laguna, 2025.
- Bekan, Milan, Pavle Jelisavčić, Predrag Aleksić. *Nerazvejjane BiH magle ili Zašto su se ubijali*. Beograd: Radnička štampa, 2001.
- Boas, Gideon. "Milošević Trial". *Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL]*. Oxford Public International Law, Oxford University Press, dostupno na: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1694>.
- Bogdanić, Džon, „Uvod u osvajanje Srebrenice“. U *Masakr u Srebrenici: dokazi, kontekst, politika*, ur. Edvard Herman. Beograd: Fond „Istorijski projekat Srebrenica“ (Holandija), 2011.
- Cassese, Antonio. *Self-determination of peoples. A legal reappraisal*. Cambridge. Cambridge University Press, 1995.
- Čučilović, Irena. „Udruženi zločinački poduhvat u praksi međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju“. *Crimen* 12, no. 1 (2021): 81–99.
- Elewa Bada, Mohamed. "‘Just Convict Everyone!’ – Joint Perpetration: From Tadić to Stakić and Back Again". *International Criminal Law Review* 6, no. 2 (2006): 293–302.
- Glennon, Michael J. "The Blank-Prose Crime of Aggression", *The Yale Journal of International Law* 35, no. 1 (2010): 71–114.
- Oven, Dejvid. *Balkanska odiseja*. Beograd: Radio B92, 1996.
- Scharf, Michael P. "Universal Jurisdiction and the Crime of Aggression", *Harvard International Law Journal* 53, no. 2 (2012): 358–389.
- Schomburg, Wolfgang. "Jurisprudence on JCE – Revisiting a never ending story about a judge made mode of criminal liability before some international criminal tribunals". *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske* 3, no. 1 (2012): 59–92.
- Stojanović, Zoran. *Međunarodno krivično pravo*. Beograd: Pravna knjiga, 2017.
- Škulić, Milan. *Međunarodno krivično pravo*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo, 2022.
- Škundrić, Aleksa. „Elementi načela utvrđivanja istine u normativnom okviru postupka pred Međunarodnim krivičnim sudom“. *Crimen* 13, no. 3 (2022): 284–303.
- Trifković, Srdja. "The impact of islam on the bosnian problem, The Myth of Harmonious Multiethnicity Revisited". *Politeia* 2, no. 4 (December 2012): 309–320.
- Velimirović, Janko, Milan Komljenović, Slavko Glamočić (ur.). *Hronologija 1990-1995*. Banja Luka: Dokumentacioni centar Republike Srpske, 2002.
- Zečević, Miodrag, Bogdan Lekić. *Državne granice i unutrašnja teritorijalna podela Jugoslavije*. Beograd: Građevinska knjiga, 1991.

*Branko M. Rakić**

CHRONOLOGY OF EVENTS AS A REFUTATION OF ALLEGATIONS OF PARTICIPATION OF THE SERBIAN LEADERSHIP IN A “JOINT CRIMINAL ENTERPRISE” IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

SUMMARY

This paper examines the doctrine of participation in a joint criminal enterprise (JCE), which, although not expressly provided for in the Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), was nevertheless established and extensively applied in the jurisprudence of the Tribunal and its Office of the Prosecutor. As developed in ICTY case law, JCE functions as a mode of liability enabling the attribution of criminal responsibility to individuals participating in a common criminal purpose.

From the perspective of the principle of legality in criminal law, this doctrine raises significant concerns, as it risks introducing elements of legal uncertainty and retroactive expansion of criminal liability. Moreover, its application has arguably contributed to the politicization of indictments and judgments rendered in The Hague—an outcome the drafters of the ICTY Statute sought to avoid, *inter alia*, by excluding the crime against peace from the Tribunal’s jurisdiction.

At the core of the concept of joint criminal enterprise lies the existence of a common purpose, objective, or plan, the implementation of which results in crimes falling within the so-called “crime base” (in the terminology employed by the ICTY). Although later indictments articulated this element in different terms, the alleged purpose of the joint criminal enterprise in cases involving Serbian political and military leaders was framed as the creation of a “Greater Serbia.”

However, an analysis of official statements, documentary evidence, and actual conduct suggests that, throughout the Yugoslav crisis—including in Bosnia and Herzegovina—the primary objective of the Serbian side was the preservation of the Yugoslav state. Other political goals appear rather as concessions and strategic withdrawals *vis-à-vis* opposing parties, undertaken with the overarching aim of maintaining peace.

Furthermore, a chronological examination of relevant events—particularly political decisions adopted by the Serbian leadership during the period covered by the alleged joint criminal enterprise—indicates that their actions were largely reactive in nature. Specifically, they constituted responses to what were, as a rule, unlawful acts by opposing parties, aimed at compensating for losses inflicted upon the Serbian population through such conduct.

This circumstance undermines the assertion of the existence of a preconceived criminal plan attributed to the Serbian side, as the very notion of such a plan presupposes the ability to anticipate unlawful actions of others—an assumption that is neither logically sustainable nor factually substantiated.

Keywords: politicization, purpose, goal, plan, anticipation, unlawfulness, compensation, proportionality.

* University of Belgrade – Faculty of Law, branko.ius.bg.ac.rs, ORCID: 0009-0004-9551-2363.

UDK: 341.461(477)
341.461(569.4)
341.48/.49
doi: 10.5937/crimen2601036B

ORIGINALNI NAUČNI RAD
PRIMLJEN/ PRIHVAĆEN 25.2.2026 / 23.3.2026.

Vanja Bajović*

SELEKTIVNOST U POSTUPANJU MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA – SLUČAJEVI UKRAJINE I PALESTINE

Apstrakt: Rad analizira dosadašnju praksu Međunarodnog krivičnog suda sa posebnim osvrtom na postupanje u vezi sa oružanim sukobima na teritoriji Ukrajine i Palestine. Cilj istraživanja je da se ispita da li razlike u vremenskoj dinamici, institucionalnoj podršci, raspoloživim resursima i operativnim aktivnostima tužilaštva ukazuju na selektivnost u postupanju ovog međunarodnog suda. Polazeći od ograničenja koja proizlaze iz ugovorne prirode Rimskog statuta i načela komplementarnosti, rad primenom normativnog metoda i metode studije slučaja upoređuje osnov uspostavljanja nadležnosti, tok preliminarne istrage, intenzitet međunarodne podrške i konkretne procesne radnje preduzete u dva analizirana predmeta. Iako je u oba slučaja došlo do pokretanja istrage i izdavanja naloga za hapšenje najviših državnih i vojnih zvaničnika, analiza ukazuje na značajne razlike u stepenu angažovanosti tužilaštva, dostupnim finansijskim i logističkim kapacitetima, kao i političkom kontekstu u kome se postupci vode. Ovi nalazi otvaraju pitanje dosledne primene principa nepristrasnosti i institucionalne nezavisnosti Međunarodnog krivičnog suda u savremenim međunarodnim odnosima.

Ključne reči: Međunarodni krivični sud, nadležnost, komplementarnost, Ukrajina, Palestina.

1. UVOD

Ideja osnivanja jednog stalnog međunarodnog krivičnog suda nije nova, ali je za njenu realizaciju bila potrebna određena homogenizacija međunarodnih odnosa. Svojevremeno se verovalo da je za to potreban neki vid federacije svih svetskih država,¹ a Kaseze navodi da je kraj hladnog rata bio od suštinskog značaja za osnivanje jednog ovakvog suda, jer je "iščezao animozitet koji je gotovo pola veka dominirao međunarodnim odnosima", što je dovelo do sve veće podudarnosti stavova pet stalnih članica Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija (SB UN).²

* Vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, bajovic@ius.bg.ac.rs, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7781-725X>

1 Georg Schwarzenberger, "The Problem of an International Criminal Law", *Current Legal Problems*, no. 1 (1950): 263.

2 Antonio Cassese, *Međunarodno krivično pravo* (Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2005), 394.

Statut međunarodnog krivičnog suda usvojen je 1998. godine u Rimu (Rimski Statut), a Međunarodni krivični sud (MKS) počeo je sa radom 01. jula 2002. godine. Teško da je bilo koji dosadašnji međunarodni ugovor izazvao toliku pažnju međunarodne zajednice kao što je to bio slučaj sa Rimskim Statutom (RS) imajući u vidu da je od država potpisnica zahtevao da odstupe od dotadašnjih čvrsto ukorenjenih principa ne izručivanja sopstvenih državljana³ ili imuniteta od krivične odgovornosti najviših državnih zvaničnika.⁴ Ovaj sud osnovan je sa idejom da sudi učiniocima najtežih krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava, u koja spadaju ratni zločini, zločini protiv čovečnosti, genocid i agresija, a samim tim i da deluje preventivno u sprečavanju njihovog vršenja u budućnosti. Međutim, teza pojedinih autora o preventivnom delovanju MKS i sprečavanju budućih sukoba kroz zastrašivanje potencijalnih učinilaca,⁵ vrlo brzo se pokazala pogrešnom, imajući u vidu veliki broj oružanih sukoba do kojih je došlo nakon stupanja na snagu RS.

Najviše nade u osnivanje MKS polagale su države “trećeg sveta” nekadašnje kolonije, u dobroj veri da će jedno međunarodno, nezavisno, sudsko telo moći da ih zaštititi od neokolonijalizma reflektovanog u započinjanju ratova i unutrašnjih sukoba u cilju eksploatacije prirodnih resursa. Senegal je bio prva država koja je ratifikovala Rimski Statut, a Centralno Afrička Republika, DR Kongo, Uganda, Mali i Obala Slonovače su same prijavile “situaciju” na svojoj teritoriji, u dobroj veri i nastojanjima da intervencijom jednog međunarodnog suda spreče dalje unutrašnje sukobe. Prvi postupci pred ovim sudom i jedine do sada donete presude odnose se na krivična dela izvršena u afričkim državama.

Osnivanje ovog suda, sa druge strane nije odgovaralo onim državama koje imaju neraščišćene teritorijalne ili etničke odnose ili pak i dalje pretenduju na vođenje osvajačkih ratova. Tako je sedam država glasalo protiv usvajanja RS i to SAD, Kina, Izrael, Indija, Libija, Irak, Katar i Oman. a dvadeset i jedna država je bila uzdržana.⁶ Tri stalne članice Saveta bezbednosti, SAD, Rusija i Kina, kao ni najmnogoljudnija država na svetu – Indija nikada pristupile RS, što obara tezu o njegovoj “univerzalnoj” prirodi.

Teza o nezavisnosti i nepristrasnosti ovog suda, podložna je ispitivanju, posebno imajući u vidu dosadašnje slučajeve pred ovim sudom i biće analizirana na primeru dva aktuelna oružana sukoba na teritoriji Ukrajine i Palestine.

3 Primera radi Nemačka je 2000. godine izmenila član 16 svog Ustava, kako bi dozvolila izručenje sopstvenih državljana međunarodnim sudovima i državama članicama EU, u skladu sa Evropskim nalozima za hapšenje.

4 Markus Wagner, “The ICC and its Jurisdiction – Myths, Misperceptions and Realities”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law* 7, no. 1 (January 2003): 411.

5 Ovu tezu zastupali su, primera radi: Mark A. Drumbl, “Pluralizing International Criminal Justice”, *Michigan Law Review* 103, no. 6 (May 2005): 1295–1322; Mark Osiel, “The Banality of Good; Aligning Incentives Against Mass Atrocity”, *Columbia Law Review* 105, no. 6 (2005): 1751–1862.

6 Michael P. Scharf, “The ICC’s Jurisdiction Over the Nationals of Non-Party States: A Critique of the U.S. Position”, *Law and Contemporary Problems* 64, no. 1 (2001): 68.

2. NADLEŽNOST MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA

Međunarodni krivični sud nadležan je za krivična dela genocida, zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina izvršena nakon 01. jula 2002. godine, odnosno nakon stupanja na snagu RS, kao i za krivično delo agresije nakon usaglašavanja njegove definicije i stupanja na snagu relevantnih amandmana 2018. godine.⁷ Iako je u procesu pregovora postojala ideja o širokoj univerzalnoj nadležnosti Suda za najteža međunarodna krivična dela izvršena bilo gde u svetu,⁸ konačno rešenje predviđeno Rimskim statutom zasnovano je na ograničenoj jurisdikciji, koja proizlazi kako iz njegove ugovorne prirode, tako i iz načela komplementarnosti.

2.1. Ugovorna priroda Rimskog Statuta

Za razliku od *ad hoc* međunarodnih krivičnih tribunala za Ruandu i bivšu Jugoslaviju, koji su osnivani rezolucijama Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, Međunarodni krivični sud uspostavljen je međunarodnim ugovorom. Kao takav, on primarno obavezuje države koje su pristupile Rimskom statutu, preuzimajući obaveze saradnje, finansiranja i izvršenja sudskih odluka.

Prilikom donošenja Rimskog statuta postojala su suprotstavljena gledišta o nadležnosti MKS. Većina evropskih država, predvođena Nemačkom, zagovarala je široku univerzalnu jurisdikciju za sva krivična dela iz nadležnosti Suda, bez ograničenja u pogledu mesta izvršenja ili državljanstva učinioca.⁹ Suprotno tome, SAD su insistirale da je za gonjenje pred MKS neophodna saglasnost matične države učinioca, osim kada postupak pokreće Savet bezbednosti UN. Šarf smatra da se suština američkih prigovora svodila na strah da će druge države koristiti MKS kao politički forum na kome bi se preispitivale mirovne misije širom sveta i ostale “mirovne” aktivnosti koje sprovodi američka vlada.¹⁰ U tom kontekstu je razumljiv i izuzetak koji se odnosi na prijavu podnetu od strane SB UN, imajući u vidu da SAD kao stalna članica ovog organa uvek ima mogućnost da iskoristi pravo veta i time spreči podnošenje prijave od strane SB UN, ako proceni da bi njeni državljani time bili ugroženi.¹¹

7 Članom 5 Rimskog statuta krivično delo agresije stavljeno je u nadležnost MKS, uz preciziranje da će Sud postati nadležan tek nakon postizanja saglasnosti o definiciji agresije, što je učinjeno Rezolucijom br. 6 MKS iz Kampale (11. jun 2010), koja je stupila na snagu 2018. godine.

8 Bilo je predloga da se u nadležnost ovog suda stave i druga teška krivična dela sa međunarodnim elementom, poput terorizma, aparhejda, torture, pa čak i trgovine drogama, ali oni nisu dobili širu podršku. Andreas Zimmermann, “Article 5 – Crimes within the Jurisdiction of the Court”, in *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, ed. Otto Triffterer (Baden-Baden: Nomos, 1999), 169–170.

9 Philippe Kirsch, John T. Holmes, “The Rome Conference on an International Criminal Court: The Negotiating Process”, *American Journal of International Law* 93, no. 1 (January 1999): 7–8.

10 Michael P. Scharf, “The Politics Behind U.S. Opposition to the International Criminal Court”, *The Brown Journal of World Affairs* 6, no. 1 (1999): 68.

11 Šef američke delegacije tokom pregovora je isticao da će neograničena univerzalna nadležnost MKS “ozbiljno ugroziti intervencije koje zagovornici ljudskih prava i svetskog mira očekuju od

Na kraju je usvojeno kompromisno rešenje izraženo članom 12 RS, po kome se MKS može oglasiti nadležnim ako postoji neka "veza" sa državom članicom Rimskog Statuta, tačnije u sledećim slučajevima. *Prvo*, ako je krivično delo izvršeno na teritoriji države članice RS (prošireni teritorijalni princip). Time je omogućeno krivično gonjenje i državljana onih država koje nisu pristupile RS, ako je krivično delo izvršeno na teritoriji države članice RS.¹² *Drugo*, ako je krivično delo izvršeno od strane državljanina države članice RS (prošireni personalni princip). Ovaj princip omogućava krivično gonjenje državljanina država članica RS, čak i u slučaju da su krivično delo izvršili na teritoriji države koja nije potpisala RS.¹³ *Treće*, ako država koja nije potpisnica RS posebnom izjavom prihvati nadležnost MKS za konkretan slučaj odnosno situaciju na njenoj teritoriji. U tom slučaju, po članu 44(2) Pravila o postupku i dokazima MKS, država koja prihvati nadležnost Suda za konkretan slučaj prihvata njegovu nadležnost za sva krivična dela koja proističu iz date situacije i obavezuje se na saradnju sa MKS. Po ovom osnovu je MKS uspostavio nadležnost za krivična dela izvršena u Ukrajini. Ukrajina nije potpisnica Rimskog Statuta, ali je posebnom deklaracijom prihvatila njegovu nadležnost.¹⁴ *Konačno*, Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija ima ovlašćenje da, postupajući na osnovu Glave VII Povelje UN, uputi situaciju tužiocu, čime Sud može steći nadležnost nezavisno od toga da li je država o kojoj je reč članica Rimskog statuta. Međutim, imajući u vidu konfliktnu interese stalnih članica Saveta bezbednosti, ova mogućnost je do sada korišćena samo u dva slučaja, odnosno za krivična dela izvršena tokom oružanih sukoba u Sudanu i Libiji.

Član 12 RS pojedini autori nazivaju "kamenom temeljcem" MKS, budući da se njime uspostavlja njegova teritorijalna nadležnost.¹⁵ Interesantno je da su prilikom donošenja Rimskog statuta Indija i Kina stajali na strani američkog predloga, ali ne usled bojazni od krivične odgovornosti mirovnih misija, već pozivanjem na princip nacionalne suverenosti. One su tvrdile da je suprotno međunarodnom ugovornom pravu, tačnije članu 34. Bečke konvencije o ugovornom pravu, da MKS sudi državljanima onih država koje nisu pristupile RS, budući da ugovor ne može nametnuti ni pravo

SAD. Takve intervencije su do sada bile zaštićene od ozbiljnih političkih optužbi, a sa osnivanjem MKS predstavljaće pravni i politički rizik za Ameriku i njene vojnike". O tome: David J. Scheffer, "The United States and the International Criminal Court", *American Journal of International Law* 93, no. 1 (1999): 19.

- 12 Po ovom osnovu je uspostavljena nadležnost MKS za zločine izvršene od strane pripadnika američkih mirovnih misija u Avganistanu, budući da je Avganistan 2003. godine pristupio ovom sudu. Na isti način je uspostavljena nadležnost za krivična dela izvršena na teritoriji Palestine, imajući u vidu da je Palestina pristupila Rimskom statutu 2015. godine, pa je irelevantno što Izrael nije pristupio ovom sudu.
- 13 Po ovom osnovu je Međunarodni krivični sud uspostavio nadležnost za suđenje britanskim vojnicima za zločine izvršene u Iraku, imajući u vidu da je Velika Britanija potpisnica RS, iako Irak, na čijoj teritoriji su krivična dela izvršena, nije članica ovog suda.
- 14 Ukrajina je podnela dve deklaracije, prvu kojom prihvata nadležnost MKS za krivična dela izvršena u periodu od 21. novembra 2013. do 22. februara 2014. i drugu kojom prihvata nadležnost za sva krivična dela izvršena od 20. februara 2014. nadalje.
- 15 Morten Bergsmo, "The Jurisdictional Régime of the International Criminal Court", *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 4, no. 6 (1998): 30.

ni obavezu za treću državu, bez njene saglasnosti.¹⁶ Međutim, ovaj argument “ne pije vodu” imajući u vidu da se Bečka konvencija odnosi na države koje su subjekti međunarodnog ugovornog prava, dok je subjekt međunarodnog krivičnog prava pojedinac, a ne njegova matična država.¹⁷ U delu koji se odnosi na države (deo IX RS) i podrazumeva pomoć i saradnju sa MKS, obaveze je moguće nametati samo državama potpisnicama RS i one se odnose na finansiranje MKS, izručenje okrivljenog koji se zatekne na njihovoj teritoriji, dostavljanje dokaza na zahtev MKS i druge oblike saradnje sa ovim sudom. Sa druge strane, države koje nisu potpisnice RS nisu dužne da saraduju sa MKS u tom smislu, ali to ne štiti njihove državljane od krivičnog gonjenja pred MKS, za krivična dela izvršena na teritoriji država potpisnica RS (čl. 12 RS). Drugačije tumačenje bi u potpunosti obesmisliilo postojanje MKS, budući da mu nijedna država i ne bi pristupila u cilju zaštite svojih državljana od međunarodnog krivičnog gonjenja.¹⁸

2.2. Načelo komplementarnosti

Za razliku od Međunarodnih krivičnih tribunala koji su imali svojevrzni “primat” nad nacionalnim suđenjima, nadležnost MKS je supsidijarna i *komplementarna*, što znači da pokrenut ili okončan krivični postupak pred nacionalnim sudom nadležne države u pogledu istog okrivljenog za isto krivično delo, predstavlja smetnju za pokretanje i vođenje postupka pred MKS.¹⁹ Tokom pregovora prilikom donošenja RS prihvatanje načela komplementarnosti je za većinu država bilo ključno kako bi pristupile MKS.²⁰ Ovo načelo, regulisano članom 17 RS, pravda se nastojanjima da se poštuje princip nacionalne suverenosti, kao i praktičnim razlozima, odnosno kako bi se sprečilo da MKS, koji ima mali broj sudija, skromna finansijska sredstva i infrastrukturu, bude preplavljen slučajevima iz celog sveta.²¹

U skladu sa članom 17 Rimskog statuta, postupak pred Sudom biće dopušten samo ako se utvrdi da nacionalni organi nisu pokrenuli postupak protiv istog lica za isto ponašanje ili da je postupak vođen na način koji ima za cilj zaštitu učinioca od međunarodne krivične odgovornosti, odnosno nije vođen od strane nezavisnog i nepristrasnog suda.²²

16 Steven W. Becker, “The objections of larger nations to the ICC”, *Revue Internationale de Droit Pénal* 81, no. 1–2 (2010): 47–64.

17 U tom smislu, još je u nirnberškoj presudi naglašeno da “međunarodne zločine čine ljudi, konkretni pojedinci, a ne apstraktni entiteti u vidu država, i međunarodna pravda može biti zadovoljena samo kažnjavanjem onih pojedinaca koji su izvršili te zločine.” Scharf, “The ICC’s Jurisdiction”, 75.

18 Peter Malanczuk, *Akehurst’s Modern Introduction to International Law* (New York: Routledge, 1997), 17.

19 Za detaljnu analizu ovog načela vidi: William Burke-White, “Implementing a Policy of Positive Complementarity in the Rome System of Justice”, *Criminal Law Forum* 19, no. 1 (January 2008): 59–85.

20 O pregovorima i stavovima različitih država vezanih za načelo komplementarnosti vidi: John T. Holmes, “The Principle of Complementarity”, in *The International Criminal Court: the making of the Rome Statute – issues, negotiations, results*, ed. Roy S. Leer (The Hague: Kluwer Law International, 1999), 79–172.

21 Cassese, *Međunarodno krivično pravo*, 414.

22 Prvi uslov podrazumeva da je na teritoriji nacionalne države pokrenuta ili okončana istraga odnosno doneta pravnosnažna presuda protiv istog lica, za isto krivično delo. Na taj način se

Nemogućnost nacionalne države da sprovede krivični postupak bi podrazumevala “kolaps” nacionalnog pravnog sistema usled građanskog rata, unutrašnjih sukoba ili sličnih razloga koji onemogućavaju prikupljanje dokaza i pravično suđenje.²³ U praksi MKS najizraženiji primer primene ovog standarda predstavlja situacija u Libiji, gde je Sud u postupcima protiv Gadafija i njegovih saradnika (Saifa al-Islama Gadafija i Abdullaha al-Senussija) ocenio da država, usled ograničene kontrole teritorije i uticaja naoružanih milicija, nije bila u stanju da efektivno sprovede postupak, između ostalog zbog nemogućnosti određivanja pritvora i obezbeđivanja relevantnih svedoka.²⁴

Konej smatra da je procena “zaštite lica od krivične odgovornosti” jedna od najneodređenijih odredaba Rimskog Statuta, imajući u vidu da nacionalne države neće nikada priznati da su pokretanjem postupka zapravo želele da zaštite okrivljenog od odgovornosti pred MKS, pa je teško dokazno potkrepiti ove tvrdnje.²⁵ Procena suđenja od strane “nezavisnog i nepristrasnog suda” je lakša i podrazumeva procenu da li je postupak na nacionalnom nivou sproveden u skladu sa standardima pravičnog postupka.²⁶

Drugi uslov se odnosi na težinu izvršenih zločina i postavljen je kako bi se nadležnost MKS ograničila samo na ona najteža kršenja međunarodnog humanitarnog prava, dok bi oni “lakši” slučajevi bili u nadležnosti nacionalnih sudova. Kako bi se utvrdilo da li je slučaj takve težine da je pokretanje postupka pred MKS opravdano, navodi se da izvršeni zločini moraju biti ili sistemski ili široko rasprostranjeni, a mora se imati u vidu i uznemirenje javnosti, tačnije uznemirenost međunarodne zajednice.²⁷

Pozivajući se na “nedovoljnu težinu krivičnog dela”, tužilac MKS je odbio da pokrene postupak protiv britanskih vojnika za zločine izvršene u Iraku, obrazlažući to relativno malim brojem žrtava krivičnih dela izvršenih od strane britanskih vojnika, u poređenju sa masovnim stradanjima u Kongu, Ugandi ili Sudanu. Ovakva odluka bila je predmet kritika, jer tužilac nije uzeo u obzir ukupan broj lica nastradalih u Iraku, kao što je to bio slučaj sa brojem nastradalih u Kongu ili Ugandi, već je imao u vidu samo broj žrtava jednog konkretnog incidenta za koji su se teretile

poštuje načelo *ne bis in idem*, odnosno zabrana dvostrukog suđenja istom licu u istoj stvari. William A. Schabas, *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 365.

23 Mohamed Abdou, Article 17 – Issues of admissibility, in: *Commentary on the Law of the International Criminal Court*, ed. Mark Klamberg (Brussels: Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2017), 215–216.

24 Vidi odluku: ICC, Case No. 01/11-01/11-344-Red, para. 205.

25 Gerard Conway, Article 20 – Ne bis in idem, in: *Commentary on the Law of the International Criminal Court*, ed. Mark Klamberg (Brussels: Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2017), 239.

26 Prilikom donošenja Rimskog statuta Kina, Rusija i Indija protivile su se ovom rešenju, uz obrazloženje da se njime krši princip nacionalnog suvereniteta, budući da se MKS-u daje ovlašćenje da ocenjuje unutrašnje pravne sisteme država, čime poprima obeležja svojevrsnog “nadracionalnog” vrhovnog suda. Videti: Becker, “The objections of larger nations to the ICC”, 52, 57–58; Bakhtiyar Tuzmukhamedov, “International Criminal Jurisdiction and State Sovereignty”, *International Review of the Red Cross* 87, no. 867 (2005): 621–623.

27 Abdou, In *Commentary on the Law of the International Criminal Court*, 213; Vid. i ICC, Case No. 01/04-01/06, para. 46.

britanske trupe.²⁸ Tužilac je nakon ovih kritika nastavio sa preliminarnom istragom, ali je konačno odlučio da slučaj ustupi Velikoj Britaniji, pozivanjem na načelo komplementarnosti.²⁹

Međutim, u dosadašnjoj praksi tužilaštva uočljiva je neujednačena primena načela komplementarnosti. Tako je u vezi sa situacijom u Keniji tužilac najpre prepustio istragu nacionalnim organima, uz jasno definisane smernice i rokove, ali kako te smernice nisu ispoštovane tužilac je nastavio krivično gonjenje pred MKS.³⁰ Nasuprot tome, u predmetima koji su se odnosili na navodne zločine pripadnika britanskih snaga u Iraku, tužilac je 2020. godine zatvorio preliminarno ispitivanje, pozivajući se na načelo komplementarnosti odnosno to da je Velika Britanija preduzela odgovarajuće mere radi procesuiranja odgovornih.³¹ Tačno je da je Velika Britanija formirala poseban istražni tim za ove zločine,³² ali ni jedna zvanična istraga nije pokrenuta protiv određenog lica, pod obrazloženjem da je usled protoka vremena i izvršenja krivičnih dela u drugoj državi, nemoguće prikupiti relevantne materijalne dokaze i svedočenja žrtava navodnih zločina. Drugim rečima, sem formiranja posebnog istražnog tima, u Velikoj Britaniji nije pokrenut ni jedan krivični postupak protiv osumnjičenih za ova krivična dela. Međutim, tužilac je smatrao da Velika Britanija ne pokušava da zaštiti učinioce od krivičnog gonjenja, već da je “uradila sve što je u njenoj moći da se učinioци privedu pravdi, ali da formirani istražni tim nije mogao da prikupi dovoljno dokaza za pokretanje postupka pred sudom.”!³³ Pojedini autori to obrazlažu činjenicom da je Velika Britanija jedna od najvećih finansijera Međunarodnog krivičnog suda.³⁴

3. POKRETANJE POSTUPKA PRED MKS

Pokretanje postupka pred Međunarodnim krivičnim sudom vezano je za pojam “situacije”, koji obuhvata širi vremenski i prostorni okvir u kome se navodno vrše krivična dela iz nadležnosti Suda. Za razliku od konkretnog slučaja koji se odnosi na određeni događaj i određena lica, situacija podrazumeva opšti kontekst oružanog sukoba ili sistemskog nasilja na određenoj teritoriji. Inicijativa za pokretanje postupka može poteći od države članice RS, Saveta bezbednosti UN-a, a tužilac može i samoinicijativno pokrenuti postupak (*proprio motu*) na osnovu informacija koje su mu dostavile različite organizacije i pojedinci.

28 William A. Schabas, *An Introduction to the International Criminal Court* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 190.

29 ICC-OTP /2020/, Situation in Iraq/UK

30 ICC Case No. 01/09-19, 2010.

31 ICC-OTP /2020/, Situation in Iraq/UK

32 Reč je o timu za istraživanje navoda o Iraku (IHAT– *Iraq Historic Allegations Team*), osnovanom u martu 2010. godine od strane britanske vlade, u cilju istraživanja navoda o torturi i zločinima britanskih vojnika u Iraku. Government of the United Kingdom, *Iraq Historic Allegations Team*, <https://www.gov.uk/government/groups/iraq-historic-allegations-team-ihat>, pristupljeno 15.01.2026.

33 ICC-OTP /2020/, Situation in Iraq/UK, par. 426

34 Eric Wiebelhaus-Brahm, Kirsten Ainley, “The evolution of funding for the International Criminal Court: Budgets, donors and gender justice”, *Journal of Human Rights* 22, no. 1 (2023): 31–46.

3.1. Prijava od strane država članica UN-a

Država koja je ratifikovala RS može prijaviti kako situaciju na svojoj teritoriji tako i na teritoriji druge države. Država koja nije članica RS može prijaviti isključivo situaciju na svojoj teritoriji, ali samo uz podnošenje deklaracije kojom prihvata nadležnost MKS za sve slučajeve koji proizilaze iz date situacije i obavezuje se na saradnju sa ovim MKS. Hipotetički, ne postoji ograničenje da država članica RS prijavi situaciju koja se dešava i na teritoriji države ne potpisnice RS, ali malo je verovatno da bi takva istraga uopšte mogla da se sprovede i da se pribave relevantni dokazi. Saradnja sa MKS je dobrovoljna, na nju se država obavezuje ratifikacijom RS, pa samim tim država koja nije ratifikovala RS niti je prihvatila nadležnost MKS za konkretan slučaj, nema nikakve pravne obaveze da isporuči okrivljene ili istražiteljima suda dozvoli pristup na svojoj teritoriji u cilju pribavljanja relevantnih dokaza. Ne postoje međunarodni mehanizmi kojim bi se države primorale da izvršavaju odluke ovog suda, pa je bez saradnje država članica faktički nemoguće obezbediti prisustvo osumnjičenih, pribaviti dokaze ili izvršiti izrečene osude.³⁵

Uprkos prvobitnoj skepsi da će države “same sebe prijavljivati” odnosno prijavljivati situacije na sopstvenoj teritoriji,³⁶ prvi postupci pred ovim Sudom vođeni su upravo na osnovu “samo-prijavljivanja” država članica. Vlade Ugande, DR Konga, Centralnoafričke Republike, Malija, Kenije su same prijavile situaciju tokom oružanih sukoba na svojoj teritoriji, u nadi da će intervencija jednog međunarodnog tela doprineti stišavanju tenzija.

Grupa država članica podnela je prijavu zbog zločina izvršenih na teritoriji Venecuele (slučaj Venecuela I),³⁷ a 2020. godine vlada Venecuele i sama je prijavila situaciju na svojoj teritoriji (slučaj Venecuela II), navodeći da su zločini protiv čovečnosti rezultat primene sankcija nametnutih Venecueli od strane SAD. Tužilac je pokrenuo istragu povodom slučaja Venecuela I, dok je u postupku Venecuela II preliminarna istraga još uvek u toku. Grupa država članica RS prijavila je situaciju i na teritoriji Ukrajine i Palestine. Situaciju u Ukrajini prijavilo je 43 države članice Rimskog Statuta,³⁸ dok je situaciju u Palestini prijavilo njih sedam, mahom afričkih i južno-američkih država.³⁹ U oba slučaja prijave su imale više političko nego pravno dejstvo budući da su i Ukrajina i Palestina prethodno, u više navrata, već same prijavljivale situacije na svojoj teritoriji, ali broj država podnosilaca prijave, svakako govori u

35 O tome: Mirjan Damaška, “Pravi ciljevi međunarodnog kaznenog pravosuđa”, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 15, no. 1 (2008): 13–33.

36 Andreas Müller, Ignaz Stegmiller, “Self-Referrals on Trial: From Panacea to Patient”, *Journal of International Criminal Justice* 8, no. 5 (2010): 1272.

37 Prijavu su podnele Argentina, Kanada, Kolumbija, Čile, Paragvaj i Peru.

38 U martu 2022. godine prijave su podnele: Litvanija, Albanija, Australija, Austrija, Belgija, Bugarska, Kanada, Kolumbija, Kostarika, Hrvatska, Kipar, Češka, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Gruzija, Nemačka, Grčka, Mađarska, Island, Irska, Italija, Letonija, Linhenštajn, Luksemburg, Malta, Novi Zeland, Norveška, Holandija, Poljska, Portugal, Rumunija, Slovačka, Slovenija, Španija, Švedska, Švajcarska, Velika Britanija. Prijavama su se naknadno pridružili Japan, Severna Makedonija, Crna Gora i Čile.

39 Situaciju u Palestini su 17. novembra 2023. godine prijavile Južna Afrika, Bangladeš, Bolivija, Komori i Džibuti, dok su 18. januara 2024. godine prijavu podneli i Meksiko i Čile.

prilog različite međunarodne zainteresovanosti za različite sukobe i žrtve različitih nacionalnosti, u zavisnosti od različitih političkih interesa pojedinih država.

3.2. *Prijava od strane Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija*

Do osnivanja MKS, SB UN odnosno njegove stalne članice, imale su svojevrsnu “tapiju” na očuvanje međunarodnog mira i bezbednosti, dajući sebi za pravo da intervenišu u slučajevima kada su smatrale da su ove vrednosti ugrožene. Stoga i ne iznenađuje snažno insistiranje SAD da se SB UN da velika uloga u funkcionisanju MKS, kako bi se na taj način uspostavila kontrola nad ovom institucijom.⁴⁰

Tokom razgovora o osnivanju MKS američki pregovarači su zahtevali da se SB UN da ovlašćenje da odobri vođenje postupka pred MKS, što bi značilo da bi stalne članice SB UN bile u mogućnosti da ulože veto na sve slučajeve kojima se protive.⁴¹ U vezi sa tim, Šabas navodi da je ono što je Sjedinjene Države zaista brinulo to “da su izgubile sposobnost koju su imale kao stalna članica Saveta bezbednosti da utvrde kada i gde se krši međunarodno humanitarno pravo i gde treba sprovesti međunarodnu pravdu.”⁴²

Pored SAD i Kina je smatrala da se nadležnošću MKS za agresiju slabe prerogative SB UN, te je i Kina insistirala na tome da pitanje i procena agresije ostane u isključivoj nadležnosti SB UN.⁴³ Međutim, uprkos ovakvim zalaganjima, na konferenciji u Kampali je usvojeno drugačije rešenje po kome postupak pred MKS ne zavisi od toga da li je SB UN svojom rezolucijom osudio neko ponašanje kao agresiju, niti ovakva osuda sa druge strane na bilo koji način obavezuje MKS.⁴⁴

Na drugom kraju bila je rastuća super sila Indija koja se protivila bilo kakvim ovlašćenjima političkog organa u vidu SB UN u radu jednog međunarodnog suda. Ironično aludirajući na nezakonito osnivanje međunarodnih krivičnih tribunala od strane SB UN, Indija je isticala da nema potrebe osnivati stalni MKS kada već SB UN može da osnuje posebne tribunale za svaki konkretan slučaj. Ova država se opirala mogućnostima datim SB UN da prijavi situaciju tužiocu i da “privremeno stopira” vođenje postupka pred MKS, naglašavajući da nije neophodno da ovaj organ prijavljuje situaciju tužiocu osim ako u pozadini ove odredbe ne leže dve “začkoljice”. Prvo, da će prijava SB UN imati veću težinu od prijave nekog drugog subjekta, što će svakako uticati na sudijsku nezavisnost i nepristrasnost. Drugo, da stalne članice SB UN koje ne nameravaju da pristupe RS i samim tim ne prihvataju obaveze koje iz njega proizilaze, imaju tu privilegiju da prijavljuju druge države.⁴⁵

40 Louise Arbour, “The Relationship between the ICC and the UN Security Council”, *Global Governance* 20, no. 2 (2014): 195–201.

41 Anthony Dworkin, “Why America is facing off against the International Criminal Court”, *European Council on Foreign Relations*, 8 September 2020., https://ecfr.eu/article/commentary_why_america_is_facing_off_against_the_international_criminal_court/, pristupljeno 17.01.2026.

42 William A. Schabas, “United States Hostility to the International Criminal Court: It’s All About the Security Council”, *European Journal of International Law* 15, no. 4 (2004): 716.

43 Becker, “The objections of larger nations to the ICC,” 61.

44 Po čl. 15bis(9) i 15ter(4) Rimskog statuta, procena o tome da li se u konkretnom slučaju radilo o agresiji, doneta od strane nekog drugog organa, ne sme uticati na Sud; pod „drugim organom“ pre svega se podrazumeva Savet bezbednosti UN.

45 Becker, “The objections of larger nations to the ICC,” 57.

Po članu 13 RS Savet Bezbednosti UN ima mogućnost da, postupajući na osnovu Glave VII Povelje UN, inicira vođenje krivičnog postupka pred MKS, tako što će prijaviti situaciju tužiocu, ako proceni da se radi o krivičnom delu kojim se ugrožava svetski mir i bezbednost. Za razliku od nacionalnih država, SB UN može da prijavi situaciju u bilo kojoj državi, nevezano od toga da li je ona potpisnica RS ili ne.

U dosadašnjoj praksi MKS je u dva slučaja postupao na osnovu prijave SB UN i to povodom sukoba u Sudanu⁴⁶ i u Libiji.⁴⁷ Navedenim rezolucijama SB UN je dao MKS nadležnost za postupanje za krivična dela izvršena tokom oružanih sukoba državama koje nisu potpisnice RS, ali je istovremeno izuzeo iz njegove nadležnosti državljane onih država koje nisu potpisnice RS, a čije su mirovne misije učestvovala u sukobima u Libiji i Sudanu.

Pored ovlašćenja da inicira vođenje postupka pred MKS na teritoriji svake države članice UN, nevezano za njenu pripadnost RS, SB UN je i jedini subjekt koji ima mogućnost i da privremeno stopira vođenje istrage ili krivičnog gonjenja na period od 12 meseci (čl. 16 RS). Istim članom je predviđeno da SB UN "može obnoviti zahtev pod istim uslovima" iz čega proizilazi da se postupak može "stopirati" neograničeno dugo, sve dok članice SB UN to zahtevaju. Rimski statut i Pravila postupka i dokazivanja ne preciziraju uslove pod kojima će SB UN koristiti ovu mogućnost, niti MKS ima mogućnost da ovaj zahtev odbije. Dovoljno je da SB UN donese rezoluciju na osnovu Glave VII Povelje UN, i postupak se pred MKS mora prekinuti, inicijalno, na period od 12 meseci, a i duže ako SB UN "obnovi" rezoluciju.⁴⁸

Odmah nakon stupanja na snagu RS, SB UN je iskoristio ovu mogućnost i na inicijativu SAD doneo Rezoluciju kojom je zahtevao od MKS da ne počinje ni jednu istragu protiv državljanina onih država koje nisu potpisnice RS, a deo su mirovnih misija UN (UNSC Rec. 1422). Godinu dana kasnije zahtev je obnovljen novom rezolucijom (UNSC Rec. 1487). Veliki broj država je kritikovao donošenje ovakvih rezolucija,⁴⁹ a godinu dana kasnije SAD su povukle zahtev za donošenje nove rezolucije usled međunarodnog skandala vezanog za zlostavljanje zatvorenika od strane američkih mirovnih misija u zatvoru Abu Garib u Iraku. Nakon toga, američka administracija zaključuje niz bilateralnih sporazuma sa državama širem sveta kojim

46 UNSC Res. 1593. Istraga u Sudanu bila je prva istraga na teritoriji države koja nije potpisnica RS, prva istraga za genocid i prvi postupak pred MKS protiv predsednika jedne države, Omara el Bašira (*Omar al-Bashir*). Postupak je pokrenut 2005. godine, ali el Bašir do danas nije izručen MKS, iako je nalog za njegovo hapšenje izdat još 2009. godine. ICC-02/05 Darfur (Sudan).

47 UNSC Res. 1970. Istraga u Libiji, pokrenuta 2011. godine takođe je obuhvatala najviše libijske zvaničnike, među njima i bivšeg predsednika Moamera Gadafiya (*Muammar Abu Minyar al Gaddafi*), ali ni jedan od ovih postupaka još nije dobio sudski epilog. Nakon smrti M. Gadafiya postupak protiv njega je obustavljen, trojica okrivljenih se nalazi u bekstvu, a jednom se sudi u Libiji, po načelu komplementarnosti. ICC-01/11, Libya.

48 Yassin M. Brunger, Article 16 – Deferral of investigation and prosecution, in: *Commentary on the Law of the International Criminal Court*, ed. Mark Klamberg (Brussels: Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2017), 201–204.

49 Naglašavano je, između ostalog, da ovakva rezolucija nije zasnovana na "pravu već na strahu od SAD", tadašnji ministar inostranih poslova Kanade nazvao je ponašanje SAD "šokantnim", a Generalni Sekretar UN izrazio je nadu da "ovo produženje neće postati godišnja rutina koja pripadnicima mirovnih misija daje imunitet od krivičnog gonjenja pred MKS". Wagner, "The ICC and its Jurisdiction", 471.

države potpisnice garantuju da neće izručivati američke vojnike MKS, a za uzvrat od SAD dobijaju finansijsku pomoć.⁵⁰

3.3. Pokretanje preliminarne istrage samoinicijativno od strane tužioca

Tužilac može pokrenuti preliminarnu istragu po sopstvenoj inicijativi, i mimo prijave nacionalne države ili SB UN, ali samo na teritoriji države potpisnice RS ili države koja je posebnom izjavom prihvatila nadležnost MKS za konkretnu situaciju. Za kasnije pokretanje istrage u ovom slučaju tužiocu je neophodno odobrenje MKS, tačnije vanraspravno veća (čl. 15(3) RS).

Najveći broj preliminarne istrage pred MKS pokrenuto je na ovaj način, samoinicijativno od strane tužioca nakon obaveštenja dobijenih od različitih subjekata – komiteta UN, vladinih i nevladinih organizacija, žrtava i iz drugih izvora. Na taj način pokrenuti su postupci zbog sukoba u Keniji, Obali Slonovače, Gruziji, Burundiju, Bangladešu-Mianmaru, Avganistanu, Filipinima, itd. Burundi i Filipini su čak i povukle svoje ratifikacije RS nakon pokretanja preliminarne istrage za krivična dela izvršena na njihovoj teritoriji, ali se uprkos tome MKS oglasio nadležnim, pod obrazloženjem da su u vreme izvršenja navodnih krivičnih dela one bile potpisnice RS. Uprkos tome, ostaje diskutabilno kako će tužilac uspeti da prikupi dokaze u ovim slučajevima, imajući u vidu da povlačenjem iz RS, država nema više obavezu saradnje sa MKS u smislu glave IX RS.

4. STUDIJA SLUČAJA I: UKRAJINA

Ukrajina dugo nije bila država članica Rimskog statuta, ali je u dva navrata prihvatila nadležnost Međunarodnog krivičnog suda putem deklaracija u skladu sa članom 12(3) Statuta. Prva deklaracija odnosila se na događaje u periodu od novembra 2013. do februara 2014. godine, dok je drugom, podnetom 2015. godine, prihvaćena nadležnost Suda za krivična dela izvršena od februara 2014. nadalje, bez vremenskog ograničenja. Ovakav pristup bio je neposredno povezan sa ruskom aneksijom Krima i oružanim sukobima na istoku zemlje. Nakon višegodišnje *ad hoc* saradnje sa Sudom, Ukrajina je 2024. godine ratifikovala Rimski statut, čime je formalno postala država članica.

Na osnovu prihvaćene nadležnosti, tužilaštvo MKS je nakon preliminarne ispitivanja 2. marta 2022. godine otvorilo formalnu istragu, i to nakon što je veći broj država članica podneo prijavu povodom eskalacije oružanog sukoba. Istraga obuhvata navodne ratne zločine, zločine protiv čovečnosti i potencijalne akte genocida izvršene na teritoriji Ukrajine od 2013. godine pa nadalje. Prema podacima Misije Ujedinjenih nacija za praćenje ljudskih prava (OHCHR), od početka pune invazije na Ukrajinu 24. februara 2022. do kraja septembra 2025. godine zabeleženo je

50 Sean D. Murphy, “U.S. Bilateral Agreements Relating to the ICC”, *American Journal of International Law* 97, no. 1 (2017): 200–203.

najmanje 14 383 civila ubijenih i 37 541 ranjenih, uključujući najmanje 738 dece, i istovremeno je u 2025. godini dokumentovano više od 2 500 civilnih žrtava.⁵¹

Rusija nikada nije ratifikovala RS, ali ga je potpisala 2000. godine da bi, nakon otvaranja preliminarne istrage u predmetu Ukrajina 2014. godine, povukla svoj potpis. Shodno tome, Rusija nema pravne obaveze saradnje sa MKS i izručenja osumnjičenih, ali pred MKS se može pokrenuti postupak protiv ruskih državljana, imajući u vidu da je Ukrajina prihvatila nadležnost MKS.

Neposredno nakon otvaranja istrage, tužilac je poslao tim od 42 istražitelja da ispituju navodne zločine u Ukrajini,⁵² a čak četrdeset i pet država je obećalo finansiranje istrage i neophodnu forenzičko-tehnološku pomoć. SAD, Velika Britanija, Kanada i Australija su potpisale deklaraciju o zajedničkoj podršci istraživanju ratnih zločina na teritoriji Ukrajine, i pomoći MKS u iznosu od 20 miliona evra za efikasno sprovođenje ove istrage.⁵³

Tužilac MKS je od tada četiri puta posetio Ukrajinu, MKS je formirao posebnu kancelariju na njenoj teritoriji,⁵⁴ poslat je forenzički i istražni tim uz podršku kraljevine Norveške, a formiran je i zajednički istražni tim za ispitivanje navodnih zločina, sačinjen od članova Litvanije, Poljske i Ukrajine.⁵⁵ Pored toga, tužilaštvo je kreiralo i poseban internet portal preko koga svako ko raspolaze relevantnim informacijama u vezi zločina može da ih dostavi istražiteljima MKS.

Sud je do sada izdao više naloga za hapšenje, uključujući nalog protiv predsednika Ruske Federacije Vladimira Putina i komesarke za prava deteta Marije Lvove-Belove zbog navodnog ratnog zločina protivpravne deportacije dece, kao i naloga protiv visokih vojnih zapovednika u vezi sa napadima na civilnu i energetska infrastrukturu. U skladu sa glavom IX Rimskog statuta, države članice imaju obavezu da liše slobode i predaju osumnjičena lica ukoliko se ona nađu na njihovoj teritoriji, iako dosadašnja praksa ukazuje na postojanje političkih i praktičnih prepreka u izvršenju ovih obaveza.

Istraga u situaciji u Ukrajini predstavlja jedan od najopsežnijih i najintenzivnijih operativnih angažmana MKS u njegovoj dosadašnjoj praksi, uz snažnu političku, finansijsku i logističku podršku velikog broja država. Takav nivo mobilizacije doprinosi percepciji efikasnosti međunarodnog krivičnog pravosuđa, ali istovremeno otvara pitanje doslednosti primene istih standarda u drugim situacijama pred Sudom.

51 OHCHR, *Protection of Civilians in Armed Conflict*, December 2025, https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2026-01/Ukraine%20-%20protection%20of%20civilians%20in%20armed%20conflict%20%28December%202025%29_ENG.pdf, pristupljeno 25.01.2026.

52 ICC, *Statement of the Prosecutor*, 17 May 2022.

53 Anthony Deutsch, Robin Emmott, "Forty-five nations pledge to coordinate evidence of war crimes in Ukraine", *Reuters*, 14 July 2022., <https://www.reuters.com/world/west-seeks-coordinate-evidence-war-crimes-ukraine-2022-07-14/>, pristupljeno 15.01.2026.

54 ICC, *Press Release, Ukraine and International Criminal Court sign an agreement on the establishment of a country office*, 23 March 2023., <https://www.icc-cpi.int/news/ukraine-and-international-criminal-court-sign-agreement-establishment-country-office>, pristupljeno 15.01.2026.

55 ICC, *Statement of the Prosecutor*, 25 April 2022. <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-office-prosecutor-joins-national-authorities-joint>, pristupljeno 15.01.2026.

5. STUDIJA SLUČAJA II: PALESTINA

Neposredno nakon osnivanja MKS postojali su apeli pojedinih međunarodnih organizacija i pojedinaca da se pokrene postupak zbog situacije ne teritoriji Palestine, do koje je došlo između marta i aprila 2002. godine tokom napada izraelske vojske na zapadnu obalu tokom operacije nazvane “Odbrambeni štit” (*Defensive Shield*). Po mnogim procenama bila je to najveća vojna operacija na teritoriji zapadne obale još od arapsko-izraelskog rata iz 1967. godine,⁵⁶ ali kako je operacija izvedena par meseci pre stupanja na snagu RS, MKS nije mogao da uspostavi svoju nadležnost.⁵⁷

Tokom 2007. godine, izraelska vojska izoluje pojas Gaze od ostataka sveta sprečavajući ulazak i izlazak ljudi i robe iz ovog područja, pod izgovorom sprečavanja dopremanja oružja Hamasu, čime je prema tvrdnjama Amnesty International “od pojasa Gaze napravila najveći svetski zatvor”.⁵⁸ U januaru 2009. godine, palestinska vlada podnosi deklaraciju MKS u skladu sa članom 12(3) RS, kojom prihvata nadležnost MKS i zahteva da se ispituju zločini izvršeni na njenoj teritoriji od 01. jula 2002. godine, tačnije od stupanja na snagu RS, ali tužilaštvo odbija da pokrene preliminarnu istragu pozivajući se na sporne aspekte palestinske državnosti u međunarodnom pravu.⁵⁹ Ovakva odluka naišla je na brojne kritike u kojima je isticano da je tužilaštvo dalo sebi prerogative kojima ne raspolaže, da odlučuje o državnosti Palestine.⁶⁰

Država Komori, kao članica RS, 2010. godine prijavljuje tužiocu presecanje humanitarne pomoći pojasu Gaze od strane Izraela, zahtevajući da se pokrene istraga za krivična dela iz nadležnosti MKS.⁶¹ Međutim, tužilac opet odbacuje prijavu pozivanjem na član 53(1) RS ovaj put pod obrazloženjem da “slučaj nije dovoljne težine da bi opravdao postupanje MKS”.⁶²

56 Wagner, “The ICC and its Jurisdiction”, 410.

57 United Nations General Assembly, *Report of the Secretary-General prepared pursuant to GA resolution ES-10/10 (A/ES-10/186)*, 30 July 2002, <https://digitallibrary.un.org/record/470313?v=pdf>, pristupljeno 15.01.2026.

58 Amnesty International, *Damning evidence of war crimes as Israeli attacks wipe out entire families in Gaza*, 20 October 2023., <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/10/damning-evidence-of-war-crimes-as-israeli-attacks-wipe-out-entire-families-in-gaza/>, pristupljeno 15.01.2026.

59 International Criminal Court – Office of the Prosecutor, *Situation in Palestine*, 3 April 2012. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/NR/rdonlyres/C6162BBF-FEB9-4FAF-AFA9-836106D2694A/284387/SituationinPalestine030412ENG.pdf>, pristupljeno 15.01.2026.

60 William A. Schabas, “The Prosecutor and Palestine: Deference to the Security Council”, *PhD Studies in Human Rights*, 8 April 2012. <https://humanrightsdoctorate.blogspot.com/2012/04/prosecutor-and-palestine-deference-to.html>, pristupljeno 15.01.2026.; Kevin J. Heller, “Which Organ of the ICC Decides Whether Palestine Is a State?” (updated), *Opinio Juris*, 4 April 2012., <https://opiniojuris.org/2012/04/04/which-organ-of-the-icc-decides-whether-palestine-is-a-state/>, pristupljeno 15.01.2026.

61 ICC, *Statement of the Prosecutor*, 14 May 2013., <https://www.icc-cpi.int/news/icc-prosecutor-receives-referral-authorities-union-comoros-relation-events-may-2010-vessel>, pristupljeno 15.01.2026.

62 ICC, *Statement of the Prosecutor*, 6 November 2014., <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-international-criminal-court-fatou-bensouda-concluding-preliminary>, pristupljeno 15.01.2026.

Vlada Palestine 2015. godine podnosi novu deklaraciju kojom prihvata nadležnost MKS za suđenje za krivična dela izvršena na “okupiranoj palestinskoj teritoriji, uključujući i istočni Jerusalem, od 13. juna 2014. godine,” a dan nakon toga i pristupa RS. Međutim ni ovaj potez nije izazvao reakciju tužilaštva, pa 2018. godine Palestina zvanično podnosi prijavu na osnovu člana 13(a) i 14 RS, zahtevajući od tužilaštva da istraži “prošle, sadašnje i buduće zločine u nadležnosti MKS” izvršene na njenoj teritoriji, precizirajući da su delovi njene teritorije definisani graničnom linijom iz 1949. godine, te da uključuju pojas Gaze, zapadnu obalu i istočni Jerusalem, a koji su, po ovim tvrdnjama, nasilno okupirani od strane Izraela 1967. godine.⁶³

Tužilaštvo konačno, 20 decembra 2019. godine, otvara preliminarnu istragu, ali ujedno pokreće pitanje teritorijalne nadležnosti MKS, imajući u vidu složena pravna i činjenična pitanja u pogledu palestinske teritorije. Dve godine kasnije, 5 februara 2021. godine, MKS procenjuje da ima nadležnost naglasivši da ova odluka ne prejudicira međunarodno pravni status Palestine, niti obavezuje međunarodnu zajednicu, već samo utvrđuje teritorijalnu nadležnost suda. Donošenju ovakve odluke presudno je doprinela činjenica da je Palestina pristupila RS u skladu sa uobičajenom procedurom, većinskom saglasnošću država članica, da MKS nema ovlašćenje da preispituje odluke Skupštine država članica, te da Palestina samim tim ima sva prava i dužnosti kao i ostale države članice RS. Sud se pozvao i na Rezoluciju 67/19 donetu od strane Generalne Skupštine UN kojom je potvrđeno pravo palestinskog naroda na samoopredeljenje, nezavisnost i slobodu na svojoj teritoriji okupiranoj 1967. godine.⁶⁴ Na osnovu toga vanpretresno veće je većinom glasova odlučilo da se nadležnost MKS prostire i nad teritorijom Palestine, uključujući tu i sporne teritorije pojasa Gaze, Zapadne obale i istočnog Jerusolima, zauzete od strane Izraela 1967. godine.

Nakon ove odluke tadašnja tužiteljka MKS, Fatu Bensuda (*Fatou Bensouda*), 3. marta 2021. godine zvanično otvara istragu pred MKS, što je izazvalo oštre reakcije Izraela i SAD. Predsednik Izraela Bendžamin Netanjahu je izjavio kako je pokretanje istrage protiv Izraela “apsurdna i licemerna odluka u čijoj pozadini stoji izraženi antisemitizam”, kao i da “sud koji je osnovan kako bi sprečio ponavljanje nacističkih holokausta nad jevrejskim narodom, sada targetira jedinu jevrejsku državu proglašavajući ratnim zločinom pravo Jevreja da žive u svojoj domovini.”⁶⁵ Ovaj stav je podržavala američka administracija koja je tvrdila da je slučaj “ispolitizovan”, da Izrael nije članica RS, pa MKS nema nadležnost nad njenim državljanima jer Palestina nije samostalna država pa nije mogla ni da pristupi MKS.⁶⁶

63 Referral by the State of Palestine, *Referral pursuant to Articles 13(a) and 14 of the Rome Statute*, 15 May 2018., https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/2018-05-22_ref-palestine.pdf, pristupljeno 15.01.2026.

64 UNGA Res. 67/19.

65 Toi Staff, “Netanyahu: An ICC investigation of Israel would be ‘pure anti-Semitism’”, *The Times of Israel*, 6 February 2021, <https://www.timesofisrael.com/netanyahu-an-icc-investigation-of-israel-would-be-pure-anti-semitism/>, pristupljeno 15.01.2026.

66 Anthony J. Blinken, “The United States Opposes the ICC Investigation into the Palestinian Situation”, *U.S. Department of State*, 3 March 2022., <https://www.state.gov/the-united-states-opposes-the-icc-investigation-into-the-palestinian-situation/>, pristupljeno 15.01.2026.

Prema demografskoj studiji koju su sprovedi istraživači sa Max Planck Instituta, između 7. oktobra 2023. godine i 31. decembra 2024. godine najmanje je 78 318 ljudi izgubilo život u Pojasu Gaze u direktnoj vezi sa sukobom, a naknadna analiza ukazuje da je broj nasilno stradalih verovatno prešao 100 000 do početka oktobra 2025. godine.⁶⁷ Druga istraživanja pokazuju da su 70% žrtava žene i deca, od čega 11,5% deca mlađa od 4 godine.⁶⁸ Veruje se da je broj žrtava još veći od navedenog. U prvih šest nedelja od početka sukoba bolnice širom Gaze slale su podatke o žrtvama (njihova imena, datum rođenja i identifikacione brojeve) ministarstvu zdravlja preko glavne Al Šifa bolnice. Međutim, tokom trajanja sukoba, uništena je osnovna infrastruktura, prekinute su telefonske i internet veze, veliki broj zdravstvenih radnika je ubijeno ili nestalo i statistika o broju žrtava se otežano vodi. Gore navedeni podaci odnose se samo na zvanično prijavljene i identifikovane žrtve, a procenjuje se i da je na hiljade tela spaljeno ili zakopano pod zemljom.⁶⁹

Prema nekim procenama broj žrtava na teritoriji Palestine je veći nego u bilo kom sukobu od početka XXI veka. Procenjuje se naime da dnevno strada 250 osoba, a da je ostatak palestinske populacije ugrožen usled gladi ili bolesti. Poređenja radi, prosek žrtava u jednom danu u drugim ratom zahvaćenim područjima iznosio je 95,5 u Siriji, 51,6 u Sudanu, 50,8 u Iraku, 43,9 u Ukrajini, 23, 8 u Avganistanu i 15,8 u Jemenu.⁷⁰

Pored toga, celokupna populacija ovog područja od 2,2 miliona ljudi je zarobljena u pojasu Gaze bez hrane, vode, lekova, medicinske pomoći ili skloništa, 1,7 miliona ljudi je interno raseljeno, oko 17.000 dece je prepušteno samo sebi, bez bilo čijeg staranja.⁷¹ Uništeno je 60% stambenih objekata u ovom području, 155 bolnice i 126 ambulante, samo 24% zdravstvenih ustanova je u funkciji. Pojedine oblasti uopšte nemaju pristup vodi za piće, slučajevi respiratornih akutnih infekcija se procenjuju na više od 300.000, pa deca umiru usled gladi i dehidracije.⁷² Izraelske trupe ne dozvoljavaju humanitarnim misijama da dopreme hranu, lekove i medicinsku opremu u najugroženija područja, a nestašica vode i hrane po prirodi stvari doprinosi širenju zaraza, bolesti i smrti. Ubijen je i veliki broj novinara i pripadnika humanitarnih misija, kako se ne bi širila istina o ovim zločinima.⁷³

67 Max Planck Institute for Demographic Research, “Study Reveals Unprecedented Losses of Life and Life Expectancy in Gaza”, *Max-Planck-Gesellschaft*, 14 January 2025, https://www.mpg.de/25778228/1125-defo-gaza-study-reveals-unprecedented-losses-of-life-and-life-expectancy-154642-x?utm_source=chatgpt.com, pristupljeno 05.02.2026.

68 Zeina Jamaluddine, Francesco Checchi, Oona M. R. Campbell, “Excess mortality in Gaza: Oct 7–26, 2023”, *Lancet*, 2023., <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38035878/>, pristupljeno 15.02.2026.

69 Ali Sawafta, Maggie Fich, “How many Palestinians have died in Gaza? Death toll explained”, *Reuters*, 9 December 2023., <https://www.reuters.com/world/middle-east/how-many-palestinians-have-died-gaza-war-how-will-counting-continue-2023-12-06/>, pristupljeno 15.02.2026.

70 Oxford Committee for Famine Relief (Oxfam), *Daily death rate in Gaza higher than any other major 21st century conflict*, 24 January 2024. <https://www.oxfam.org/en/press-releases/daily-death-rate-gaza-higher-any-other-major-21st-century-conflict-oxfam>, pristupljeno 18.01.2026.

71 United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, *Reported Impact since 7 October 2023*, <https://www.ochaopt.org/>, pristupljeno 27.01.2026.

72 United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, *Reported Impact since 7 October 2023*

73 United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, *Reported Impact since 7 October 2023*

Navodi se i da izraelska vojska u napadima koristi nedozvoljena oružja, poput fosforne municije i protiv bunkerskih bombi.⁷⁴ Svakodnevno se gađaju civilni ciljevi, pa je samo u jednom napadu na bolnicu *Al Aqsa* ubijeno je 70 civila, a 160 ih je povređeno. Organizacija *Amnesty International* je analizirala izraelske napade u periodu od 7. do 12 oktobra 2023. godine, utvrdivši da su svi oni izvršeni na bolnice, škole i stambene objekte što nesumnjivo predstavlja ratni zločin u skladu sa članom 8 Rimskog Statuta,⁷⁵ a Međunarodni sud pravde je, na zahtev Južne Afrike naložio privremene mere u skladu sa Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju genocida.⁷⁶

Uprkos brojnim apelima međunarodnih organizacija poput *Amnesty International*⁷⁷ i *Human Rights Watch*,⁷⁸ napredak istrage Međunarodnog krivičnog suda u situaciji u Palestini dugo je bio sporiji i manje vidljiv u odnosu na pojedine druge aktuelne situacije. Analitičari i predstavnici civilnog društva ukazivali su na ograničen obim terenskih aktivnosti, ređu javnu komunikaciju tužilaštva i relativno skromnije raspoložive resurse namenjene ovoj istrazi.⁷⁹ Navodi se da je tužilaštvo istrazi na teritoriji Palestine namenilo najmanji budžet, od svih aktuelnih istraga, koji iznosi 944,1 hiljade evra, što je zapravo jedna petina budžeta namenjenog finansiranju istrage u Ukrajini, gde budžet iznosi 4,5 miliona evra.⁸⁰

Ipak, Sud je preuzeo i određene značajne procesne korake. Pretresno veće je 2024. godine izdalo naloge za hapšenje visokih izraelskih zvaničnika, uključujući premijera Benjamina Netanyahua i ministra odbrane Yoava Gallanta, zbog navodnih ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti povezanih sa vojnim operacijama u Pojasu Gaze.

U poređenju sa situacijom u Ukrajini, gde je istraga pokrenuta u izuzetno kratkom roku uz snažnu finansijsku, logističku i institucionalnu podršku velikog broja država članica, uključujući intenzivno terensko prisustvo i aktivnu međunarodnu saradnju, postupanje u vezi sa Palestinom bilo je opterećeno dugotrajnim raspravama o teritorijalnoj nadležnosti, političkim osporavanjima i praktičnim preprekama za sprovođenje istrage.

74 Human Rights Watch, *Israel and Palestine: Events of 2023.*, <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/israel-and-palestine#b9d2a1>, pristupljeno 15.01.2026.

75 Amnesty International, *Damning evidence of war crimes as Israeli attacks wipe out entire families in Gaza.*

76 International Court of Justice, *South Africa v. Israel, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip*, Order of 26 January 2024., <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/192/192-20240315-wri-01-00-en.pdf>, pristupljeno 09.01.2026.

77 Amnesty International, *Damning evidence of war crimes as Israeli attacks wipe out entire families in Gaza.*

78 Human Rights Watch, *Israel and Palestine: Events of 2023.*

79 Tyler McBrien, "Where Does the ICC Palestine Investigation Stand?", *Lawfare*, 16 October 2023., <https://www.lawfaremedia.org/article/where-does-the-icc-palestine-investigation-stand>, pristupljeno 05.01.2026.

80 Triestino Mariniello, "The ICC Prosecutor's Double Standards in the Time of an Unfolding Genocide", *Opinio Juris*, 3 January 2024., <https://opiniojuris.org/2024/01/03/the-icc-prosecutors-double-standards-in-the-time-of-an-unfolding-genocide/>, pristupljeno 23.01.2026.

Ovakva razlika ne može se objasniti isključivo pravnim faktorima, imajući u vidu da je u oba slučaja Sud uspostavio nadležnost na osnovu teritorijalnog principa, kao i da su navodi o izvršenju međunarodnih zločina široko dokumentovani od strane međunarodnih organizacija i nevladinih aktera. Ona pre ukazuje na kompleksan uticaj političkog konteksta, međunarodnih odnosa i spremnosti država da pruže operativnu i finansijsku podršku radu Suda. Zbog toga se komparativna analiza ove dve situacije često koristi kao ilustracija šire debate o selektivnosti međunarodnog krivičnog pravosuđa i o izazovima sa kojima se u praksi suočava princip komplementarnosti.⁸¹ Takve percepcije, bez obzira na njihovu normativnu utemeljenost, mogu imati dugoročne posledice po legitimitet Suda i poverenje u njegovu sposobnost da deluje kao univerzalni mehanizam pravičnog kažnjavanja međunarodnih krivičnih dela.

6. ZAKLJUČAK

U pozadini osnivanja stalnog Međunarodnog krivičnog suda stajala je lepa i humana ideja univerzalne pravde i kažnjavanja izvršilaca najozbiljnijih krivičnih dela za koja je zabrinuta cela međunarodna zajednica. Averzija i protivljenje najjačih svetskih sila osnivanju ovog suda govore u prilog činjenice da inicijalno nije osnovan da služi njihovim interesima niti da sprovodi njihovu “pravdu”, ali dvostruki aršini u dosadašnjoj praksi, a posebno način finansiranja ovog suda navode na zaključak da velike sile i dalje kontrolišu i presudno utiču na njegov rad.

Komparativna analiza postupanja Suda u situacijama u Ukrajini i Palestini ukazuje na razlike u intenzitetu operativnog angažovanja, brzini procesnih aktivnosti i obimu međunarodne podrške. Dok je istraga u vezi sa događajima u Ukrajini pokrenuta uz snažnu finansijsku, logističku i institucionalnu podršku velikog broja država članica, postupanje u vezi sa Palestinom bilo je obeleženo dugotrajnim raspravama o nadležnosti, ograničenim resursima i praktičnim preprekama za sprovođenje terenskih aktivnosti.

Tužilaštvo se pozivalo na nedostatak finansijskih sredstava za sprovođenje ove istrage,⁸² što u osnovi potvrđuje tezu da politička i finansijska podrška ima značajan uticaj na efikasnost međunarodnog krivičnog pravosuđa. Međunarodni krivični sud se finansira priložima država članica, sredstvima iz fondova UN, donacijama različitih vlada, međunarodnih organizacija, pojedinaca, korporacija i drugih subjekata,⁸³

81 O tome: Patryk Iwo Labuda, “Double Standards in International Criminal Law after the “Ukraine Moment”: Is the Glass Half Full or Half Empty?”, in *International Law after the Ukraine War*, eds. Jennifer Giblin, Olena Chub, Patric Butchard, Oksana Senatorova (Abingdon: Routledge, 2025), 160–187; Yahli Shereshevsky, “Complementarity (Un)Fairness: Powerful States and their Ability to Avoid ICC Proceedings by Conducting Domestic Investigations”, *Journal of International Criminal Justice* 23, no. 2 (2025): 227–248; Murad Abu Murad, “Jurisdiction of ICC over alleged war crimes and crimes against humanity against Palestinians under the complementarity principle”, *Brawijaya Law Journal* 11, no. 1 (2024): 112–134; Akiko Ivana, “The Role Of International Criminal Court In Command Responsibility Towards Benjamin Netanyahu At Israeli-Palestine Conflict”, *Justices: Journal of Law* 4, no. 4 (2025): 257–266.

82 McBrien, “Where Does the ICC Palestine Investigation Stand?”

83 Rimski Statut, čl. 113–117, ICC, *Financial Regulations and Rules*, “Official Journal Publication”, 2008.

koji imaju mogućnost da sredstva doniraju za konkretno određene istrage.⁸⁴ Takva praksa faktički dovodi do toga da bogatije države i finansijeri imaju mogućnost da indirektno rukovode radom ovog suda određujući koje će se istrage voditi i koje će se činjenice utvrđivati, doprinoseći na taj način selektivnom stvaranju “istorijske istine” i istorijskih arhiva.

Međunarodno krivično pravosuđe je, počevši od Tribunala u Nirnbergu i Tokiju preko onih za bivšu Jugoslaviju i Ruandu pa do MKS, kao jedan od zadataka postavilo i stvaranje istorijskih arhiva za “buduće generacije”, koje će uvidom u presude dolaziti do zaključaka šta se dešavalo na određenom prostoru u određenom istorijskom trenutku. Veruje se da je poznata nemačka “pedanterija” i birokratska urednost omogućila da se neočekivano lako pribave dokazi o nacističkim zločinima izvršenim tokom II svetskog rada, jer su Nemci vodili tačnu evidenciju o brojnom stanju u logorima, taocima, streljanim licima, vojnim operacijama i sl., što je znatno olakšalo prikupljanje dokaza tokom suđenja u Nirnbergu.⁸⁵

Evidencije o ubijenima i ranjenima na teritoriji Palestine se danas otežano vode i svesno uništavaju, pa ne možemo isključiti mogućnost da se to radi u cilju uništenja dokaza i zaobilaznja odgovornosti kako one krivične, tako i one “istorijske” o kojoj će učiti buduće generacije. Zbog toga se legitimnost Međunarodnog krivičnog suda danas ne procenjuje isključivo kroz normativni okvir Rimskog statuta, već i kroz njegovu sposobnost da deluje dosledno i u politički osetljivim konfliktima. Sposobnost ovog Suda da prevaziđe percepciju selektivne pravde, predstavlja ključni test njegove dugoročne legitimnosti u savremenom međunarodnom poretku. U tom smislu, budućnost međunarodnog krivičnog pravosuđa neće zavisiti samo od postojanja univerzalnih normi, već pre svega od sposobnosti međunarodnih institucija da ih primenjuju dosledno i nezavisno od odnosa političke moći.

LITERATURE

- Abdou, Mohamed. In *Commentary on the Law of the International Criminal Court*, ed. Mark Klamburg. Brussels: Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2017.
- Abu Murad, Murad. “Jurisdiction of ICC over alleged war crimes and crimes against humanity against Palestinians under the complementarity principle.” *Brawijaya Law Journal* 11, no. 1 (2024): 112–134.
- Akiko, Ivana. “The Role Of International Criminal Court In Command Responsibility Towards Benjamin Netanyahu At Israeli-Palestine Conflict.” *Justices: Journal of Law* 4, no. 4 (2025): 257–266.
- Arbour, Louise. “The Relationship between the ICC and the UN Security Council.” *Global Governance* 20, no. 2 (2014): 195–201.
- Becker, Steven W. “The objections of larger nations to the ICC.” *Revue Internationale de Droit Pénal* 81, no. 1–2 (2010): 47–64.

84 Wiebelhaus-Brahm, Ainley, “The evolution of funding for the International Criminal Court” 31–46.

85 Milan Škulić, *Međunarodno krivično pravo: Prostorno važenje krivičnog prava, krivično pravo međunarodnog porekla, međunarodna krivičnopravna pomoć, začeci krivičnog prava EU* (Beograd: Službeni glasnik, 2022), 155.

- Bergsmo, Morten. "The Jurisdictional Régime of the International Criminal Court." *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 4, no. 6 (1998): 30–41.
- Brunger, Yassin M. In *Commentary on the Law of the International Criminal Court*, ed. Mark Klamberg. Brussels: Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2017.
- Burke-White, William. "Implementing a Policy of Positive Complementarity in the Rome System of Justice." *Criminal Law Forum* 19, no. 1 (January 2008): 59–85.
- Cassese, Antonio. *Međunarodno krivično pravo*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2005.
- Conway, Gerard. In *Commentary on the Law of the International Criminal Court*, ed. Mark Klamberg. Brussels: Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2017.
- Damaška, Mirjan. "Pravi ciljevi međunarodnog kaznenog pravosuđa." *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 15, no. 1 (2008): 13–33.
- Drumbl, Mark A. "Pluralizing International Criminal Justice." *Michigan Law Review* 103, no. 6 (May 2005): 1295–1322.
- Holmes, John T. "The Principle of Complementarity". In *The International Criminal Court: the making of the Rome Statute – issues, negotiations, results*, ed. Roy S. Leer. The Hague: Kluwer Law International, 1999.
- Kirsch, Philippe, John T. Holmes. "The Rome Conference on an International Criminal Court: The Negotiating Process." *American Journal of International Law* 93, no. 1 (January 1999): 2–12.
- Malanczuk Peter. *Akehurst's Modern Introduction to International Law*. New York: Routledge, 1997.
- Murphy, Sean D. "U.S. Bilateral Agreements Relating to the ICC." *American Journal of International Law* 97, no. 1 (2017): 200–203.
- Müller, Andreas, Ignaz Stegmiller. "Self-Referrals on Trial: From Panacea to Patient." *Journal of International Criminal Justice* 8, no. 5 (2010): 1267–1291.
- Osiel, Mark. "The Banality of Good; Aligning Incentives Against Mass Atrocity." *Columbia Law Review* 105, no. 6 (2005): 1751–1862.
- Schabas, William A. *An Introduction to the International Criminal Court*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Schabas, William A. *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Schabas, William A. "United States Hostility to the International Criminal Court: It's All About the Security Council." *European Journal of International Law* 15, no. 4 (2004): 701–720.
- Scharf, Michael P. "The Politics Behind U.S. Opposition to the International Criminal Court." *The Brown Journal of World Affairs* 6, no. 1 (1999): 67–78.
- Scharf, Michael P. "The ICC's Jurisdiction Over the Nationals of Non-Party States: A Critique of the U.S. Position." *Law and Contemporary Problems* 64, no. 1 (2001): 67–79.
- Scheffer, David J. "The United States and the International Criminal Court." *American Journal of International Law* 93, no. 1 (1999): 12–22.
- Shereshevsky, Yahli. "Complementarity (Un)Fairness: Powerful States and their Ability to Avoid ICC Proceedings by Conducting Domestic Investigations." *Journal of International Criminal Justice* 23, no. 2 (2025): 227–248.
- Schwarzenberger, Georg. "The Problem of an International Criminal Law." *Current Legal Problems*, no. 1 (1950): 263–275.

- Tuzmukhamedov, Bakhtiyar. "International Criminal Jurisdiction and State Sovereignty". *International Review of the Red Cross* 87, no. 867 (2005): 621–623.
- Škulić Milan. *Međunarodno krivično pravo: Prostorno važenje krivičnog prava, krivično pravo međunarodnog porekla, međunarodna krivičnopravna pomoć, začeci krivičnog prava EU*. Beograd: Službeni glasnik, 2022.
- Wagner, Markus. "The ICC and its Jurisdiction – Myths, Misperceptions and Realities." *Max Planck Yearbook of United Nations Law* 7, no. 1 (January 2003): 409–471.
- Wiebelhaus-Brahm, Eric, Kirsten Ainley. "The evolution of funding for the International Criminal Court: Budgets, donors and gender justice." *Journal of Human Rights* 22, no. 1 (2023): 31–46.
- Zimmermann, Andreas. "Article 5 – Crimes within the Jurisdiction of the Court". In *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, ed. Otto Triffterer. Baden-Baden: Nomos, 1999.

ONLINE SOURCES

- Amnesty International. *Damning evidence of war crimes as Israeli attacks wipe out entire families in Gaza*. 20 October 2023. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/10/damning-evidence-of-war-crimes-as-israeli-attacks-wipe-out-entire-families-in-gaza/>
- Blinken, Anthony J. "The United States Opposes the ICC Investigation into the Palestinian Situation." *U.S. Department of State*, 3 March 2022. <https://www.state.gov/the-united-states-opposes-the-icc-investigation-into-the-palestinian-situation/>.
- Deutsch Anthony, Robin Emmott. "Forty-five nations pledge to coordinate evidence of war crimes in Ukraine". *Reuters*, 14 July 2022. <https://www.reuters.com/world/west-seeks-coordinate-evidence-war-crimes-ukraine-2022-07-14/>
- Dworkin, Anthony. "Why America is facing off against the International Criminal Court" *European Council on Foreign Relations*, 8 September 2020. https://ecfr.eu/article/commentary_why_america_is_facing_off_against_the_international_criminal_cou/
- Government of the United Kingdom. *Iraq Historic Allegations Team*. <https://www.gov.uk/government/groups/iraq-historic-allegations-team-ihatt>
- Heller, Kevin J. "Which Organ of the ICC Decides Whether Palestine Is a State?" (updated). *Opinio Juris*, 4 April 2012. <https://opiniojuris.org/2012/04/04/which-organ-of-the-icc-decides-whether-palestine-is-a-state/>
- Human Rights Watch. *Israel and Palestine: Events of 2023*. <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/israel-and-palestine#b9d2a1>, pristupljeno 15.01.2026.
- Jamaluddine, Zeina, Francesco Checchi, Oona M. R. Campbell. "Excess mortality in Gaza: Oct 7–26, 2023." *Lancet*, 2023., <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38035878/>
- ICC, Press Release. *Ukraine and International Criminal Court sign an agreement on the establishment of a country office*. 23 March 2023. <https://www.icc-cpi.int/news/ukraine-and-international-criminal-court-sign-agreement-establishment-country-office>
<https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/NR/rdonlyres/C6162BBF-FEB9-4FAF-AFA9-836106D2694A/284387/SituationinPalestine030412ENG.pdf>
- ICC. *Statement of the Prosecutor*. 14 May 2013. <https://www.icc-cpi.int/news/icc-prosecutor-receives-referral-authorities-union-comoros-relation-events-may-2010-vessel>
- ICC. *Statement of the Prosecutor*. 6 November 2014. <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-international-criminal-court-fatou-bensouda-concluding-preliminary>

- ICC. *Statement of the Prosecutor*. 25 April 2022. <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-office-prosecutor-joins-national-authorities-joint>
- International Court of Justice. *South Africa v. Israel, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip*. Order of 26 January 2024. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/192/192-20240315-wri-01-00-en.pdf>
- International Criminal Court – Office of the Prosecutor. *Situation in Palestine*. 3 April 2012.
- Labuda, Patryk Iwo. “Double Standards in International Criminal Law after the “Ukraine Moment: Is the Glass Half Full or Half Empty?.” In *International Law after the Ukraine War*, eds. Jennifer Giblin, Olena Chub, Patric Butchard, Oksana Senatorova. Abingdon: Routledge, 2025.
- Max Planck Institute for Demographic Research. “Study Reveals Unprecedented Losses of Life and Life Expectancy in Gaza.” *Max-Planck-Gesellschaft*, 14 January 2025, https://www.mpg.de/25778228/1125-defo-gaza-study-reveals-unprecedented-losses-of-life-and-life-expectancy-154642-x?utm_source=chatgpt.com
- McBrien, Tyler. “Where Does the ICC Palestine Investigation Stand?” *Lawfare*, 16 October 2023., <https://www.lawfaremedia.org/article/where-does-the-icc-palestine-investigation-stand>
- OHCHR, *Protection of Civilians in Armed Conflict*, December 2025. https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2026-01/Ukraine%20-%20protection%20of%20civilians%20in%20armed%20conflict%20%28December%202025%29_ENG.pdf
- Oxford Committee for Famine Relief (Oxfam), *Daily death rate in Gaza higher than any other major 21st century conflict*, 24 January 2024., <https://www.oxfam.org/en/press-releases/daily-death-rate-gaza-higher-any-other-major-21st-century-conflict-oxfam>.
- Referral by the State of Palestine, *Referral pursuant to Articles 13(a) and 14 of the Rome Statute*, 15 May 2018., https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/2018-05-22_ref-palestine.pdf, pristupljeno 15.01.2026.
- Sawafta, Ali, Maggie Fich. “How many Palestinians have died in Gaza? Death toll explained.” *Reuters*, 9 December 2023. <https://www.reuters.com/world/middle-east/how-many-palestinians-have-died-gaza-war-how-will-counting-continue-2023-12-06/>
- Schabas, William A. “The Prosecutor and Palestine: Deference to the Security Council.” *PhD Studies in Human Rights*, 8 April 2012. <https://humanrightsdoctorate.blogspot.com/2012/04/prosecutor-and-palestine-deference-to.html>
- Staff, Toi. “Netanyahu: An ICC investigation of Israel would be ‘pure anti-Semitism.” *The Times of Israel*, 6 February 2021, <https://www.timesofisrael.com/netanyahu-an-icc-investigation-of-israel-would-be-pure-anti-semitism/>
- Triestino, Mariniello. “The ICC Prosecutor’s Double Standards in the Time of an Unfolding Genocide.” *Opinio Juris*, 3 January 2024., <https://opiniojuris.org/2024/01/03/the-icc-prosecutors-double-standards-in-the-time-of-an-unfolding-genocide/>
- United Nations General Assembly. *Report of the Secretary-General prepared pursuant to GA resolution ES-10/10 (A/ES-10/186)*. 30 July 2002. <https://digitallibrary.un.org/record/470313?v=pdf>
- United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. *Reported Impact since 7 October 2023*. <https://www.ochaopt.org/>

*Vanja Bajović**

SELECTIVITY IN THE PRACTICE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT

SUMMARY

This article examines the practice of the International Criminal Court with particular reference to its engagement in relation to armed conflicts in Ukraine and Palestine. The aim of the research is to assess whether differences in the temporal dynamics of proceedings, institutional support, available resources and prosecutorial operational activities indicate patterns of selectivity in the Court's practice. Taking into account the limitations arising from the treaty-based nature of the Rome Statute and the principle of complementarity, the article employs a normative approach and case study methodology to compare the legal basis of jurisdiction, the course of preliminary examinations, the level of international support and the concrete procedural steps undertaken in the two analysed situations.

Although investigations have been opened and arrest warrants issued against senior political and military officials in both cases, the analysis points to significant differences in the degree of prosecutorial engagement, the financial and logistical capacities available, as well as the broader political context in which the proceedings unfold. These findings raise important questions regarding the consistent application of the principles of impartiality and institutional independence of the International Criminal Court in contemporary international relations.

Keywords: International Criminal Court; jurisdiction; complementarity; Ukraine; Palestine.

* Associate Professor, University of Belgrade, Faculty of Law, bajovic@ius.bg.ac.rs, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7781-725X>

Višnja Randelović*

KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE U PRAVU EVROPSKE UNIJE**

Apstrakt: U radu se razmatra razvoj pravila o krivičnopravnoj zaštiti životne sredine na nivou Evropske unije. Ukazuje se na to da je razvoj tekao od potpune zavisnosti ovih pravila od administrativnih pravila o zaštiti životne sredine, preko njihovog postepenog osamostaljivanja, do potpunog izdvajanja jednog autonomnog sistema krivičnopravne zaštite životne sredine. I danas je taj sistem u stalnom razvoju i unapređivanju usled podizanja svesti o značaju sveobuhvatne, pa i krivičnopravne zaštite životne sredine, i stalnog pojavljivanja novih oblika povrede i ugrožavanja životne sredine koji zahtevaju krivičnopravnu reakciju. Nakon kratkog sagledavanja ranije usvojenih akata u oblasti krivičnopravne zaštite životne sredine, u radu je akcenat stavljen na detaljnu analizu nove Direktive EU o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava iz 2024. godine.

Ključne reči: životna sredine, krivičnoppravna zaštita, pravni akti, Evropska unija, Direktiva 2024/1203.

1. UVOD

Zaštita, očuvanje i unapređenje životne sredine predstavljaju jedan od osnovnih ciljeva i zadataka Evropske unije. Teži se pružanju sveobuhvatne zaštite životnoj sredini, koja uključuje i krivičnoppravnu zaštitu. Krivičnoppravne nadležnosti Evropske unije su prvi put i priznate u oblasti prava životne sredine.¹ Životnoj sredini zaštita počinje da se pruža na nivou EU 70-ih godina prošlog veka kroz razvoj pravila ekološkog prava. Za kršenje ovih pravila prvobitno su bila predviđene upravnoppravne sankcije i mere, da bi se postepeno razvijala i krivičnoppravna zaštita, kao dodatak na upravnoppravnu. Nacionalna krivična zakonodavstva EU tada još uvek nisu propisivala grupu krivičnih dela protiv životne sredine, već su bile propisane

* Univerzitet u Kragujevcu – Pravni fakultet, vmilekic@jura.kg.ac.rs, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0997-8462>.

** Rad je napisan u okviru projekta „EU Criminal Law project“, broj 101176650 – ECL, koji se finansira od strane Evropske unije u okviru Erasmus Žan Mone projekta.

1 Valsamis Mitsilegas et al., *The Legal Regulation of Environmental Crime: The International and European Dimensions* (Leiden; Boston: Brill Nijhoff, 2022), 121.

krivične sankcije za kršenje upravnopravnih propisa kojima se pruža zaštita životnoj sredini.² Samim tim, ni tužioci nisu često gonili za kršenje pomenutih upravnopravnih propisa, dajući prednost krivičnim delima iz krivičnih zakonika.³

Usled shvatanja da se na ovaj način ne može pružiti adekvatna zaštita životnoj sredini, uz rast i razvoj načina i oblika povrede i ugrožavanja životne sredine, 90-ih godina dolazi do neposrednog propisivanja grupe krivičnih dela protiv životne sredine u krivičnim zakonima evropskih država.⁴ Danas u svim modernim evropskim krivičnim zakonodavstvima, životna sredina predstavlja vrednost kojoj se pruža zaštita kao autonomnom objektu, uz uvažavanje principa da ta zaštita mora biti *ultima ratio*.⁵ Pod uticajem teorijskih shvatanja nemačkih teoretičara o efikasnosti krivičnog prava u zaštiti životne sredine,⁶ postojeća zaštita se stalno razvija i unapređuje.

U legislativnoj aktivnosti koja se odnosi na krivičnopravnu zaštitu životne sredine, u Evropskoj uniji se polazi od shvatanja krivičnih dela protiv životne sredine kao svih radnji koje predstavljaju kršenje ekološkog zakonodavstva i prouzrokuju značajnu štetu ili rizik po životnu sredinu i život ljudi. Kao najznačajniji primeri krivičnih dela protiv životne sredine navode se ilegalna emisija ili otpuštanje supstanci u vazduh, vodu ili zemljište, ilegalna trgovina divljim životinjama, ilegalna trgovina supstancama koje oštećuju ozonski omotač i ilegalno otpremanje ili odlaganje otpada. Karakteristike ovih krivičnih dela jesu da njihovim vršenjem učinioci ostvaruju velike profite, a postoji relativno mali rizik da će biti otkriveni, iako veoma često ova krivična dela imaju prekogranične implikacije.⁷ Uviđajući da krivična dela protiv životne sredine predstavljaju ozbiljan i rastući problem, stav je da im se treba suprotstaviti na nivou Evrope.⁸

2. PRAVNI AKTI EVROPSKE UNIJE

Istorijski posmatrano, *Rezolucija (77) 28 Komiteta ministara Saveta Evrope iz 1977. godine*⁹ predstavlja jedan od prvih akata donetih na nivou Evropske unije

2 Michael Faure, "The Revolution in Environmental Criminal Law in Europe", *Virginia Environmental Law Journal* 35, no. 2 (2017): 321–322.

3 Ibid., 322.

4 Michael Faure, "The Development of Environmental Criminal Law in the EU and its Member States," *Review of European, Comparative & International Environmental Law* 26, no. 2 (2017): 141–142.

5 Faure, "The Revolution in Environmental Criminal Law in Europe," 322–323.

6 Günter Heine, "Elaboration of Norms and the Protection of the Environment," *Duke Environmental Law & Policy Forum*, no. 2 (1992): 110–115; Günter Heine, "Aspekte des Umweltstrafrecht in Europa", *Goldammer's Archiv für Strafrecht* 133, no. 2 (1986): 67–88.

7 Više o etiološko-fenomenološkoj dimenziji vršenja krivičnih dela protiv životne sredine vidi: Višnja Randelović, *Ekocid u međunarodnom i nacionalnom krivičnom pravu* (Kragujevac: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, 2025), 20–28.

8 European Commission, *Combating Environmental Crime*, dostupno na: <https://ec.europa.eu/environment/legal/crime/>, pristupljeno 15. septembra 2025. godine.

9 Council of Europe, Committee of Ministers, *Resolution (77) 28 on the contribution of Criminal Law to the protection of the environment*, adopted on 28 September 1977, at the 275th meeting of the Ministers' Deputies.

koji se odnosi na krivičnopravnu zaštitu životne sredine. U Rezoluciji su odjeknuli snažni stavovi o posledicama koje različiti aspekti života tog doba, a naročito industrijski razvoj, imaju po životnu sredinu i razmere njenog zagađenja. Za najteže oblike napada na životnu sredinu je predložena primena krivičnih sankcija, posebno novčane kazne i kazni zatvaranja (čl. 1.), uz predlog da se osnuju posebni sudovi i tužilaštava koji bi imali nadležnost isključivo nad krivičnim delima protiv životne sredine (čl. 4. a)). Kako je vreme u kome je Rezolucija usvojena predstavljalo početak razvoja krivičnopravnih pravila o zaštiti životne sredine, navedene odredbe su se smatrale avangardnim.¹⁰

Kao odgovor na porast ekoloških problema i razvoj ekološkog kriminaliteta na šta se ukazuje početkom 90-ih godina prošlog veka,¹¹ dolazi do usvajanja najznačajnijeg dokumenta donetog na nivou Evropske unije koji se tiče krivičnopravne zaštite životne sredine – *Konvencije Saveta Evrope o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava*¹² iz 1998. godine. Zbog različitih kriminalno-političkih razloga,¹³ Konvencija je ratifikovana od strane samo jedne države, te još uvek nije stupila na pravnu snagu.¹⁴

U samoj Konvenciji se krivičnopravna zaštita životne sredine posmatra kao *ultima ratio*,¹⁵ a njen ključan doprinos se ogleda u propisivanju određenih krivičnih dela protiv životne sredine koje države treba da implementiraju u svojim zakonodavstvima. U pitanju je sledećih pet vrsta ponašanja: a) pražnjenje, emisija ili unošenje određene količine supstanci ili jonizujućeg zračenja u vazduh, zemlju ili vodu, koji izaziva smrt ili ozbiljne povrede bilo koje osobe, ili stvara značajan rizik od nanošenja smrti ili ozbiljnih povreda bilo kojoj osobi; b) nezakonito ispuštanje, emisija ili unošenje određene količine supstanci ili jonizujućeg zračenja u vazduh, tlo ili vodu, koje uzrokuje ili će verovatno izazvati njihovo trajno pogoršanje ili smrt ili ozbiljne povrede bilo koje osobe ili značajnu štetu na zaštićenim spomenicima, drugim zaštićenim objektima, dobrima, životinjama ili biljkama; v) nezakonito odlaganje, tretiranje, skladištenje, transport, izvoz ili uvoz opasnog otpada koji uzrokuje ili će verovatno izazvati smrt ili ozbiljne povrede bilo koje osobe ili značajno oštećenje kvaliteta vazduha, tla, vode, životinja ili biljaka; g) nezakonit rad postrojenja u kojem se vrši opasna aktivnost i koje uzrokuje ili će verovatno izazvati smrt ili ozbiljne povrede bilo koje osobe ili značajno ošteće-

10 Antonio Vercher, "The Use of Criminal Law for the Protection of the Environment in Europe: Council of Europe Resolution (77) 28," *Northwestern Journal of International Law & Business* 10, no. 3 (1990): 447.

11 Ricardo Pereira, *Environmental Criminal Liability and Enforcement in European and International Law* (Leiden; Boston: Brill Nijhoff, 2015), 18.

12 Council of Europe, *Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law*, European Treaty Series No. 172, Strasbourg, 4 November 1998.

13 Pereira, *Environmental Criminal Liability*, 20.

14 Grazia Maria Vagliasindi, "The EU Environmental Crime Directive," in *Environmental Crime in Europe*, ed. Andrew Farmer, Michael Faure, Grazia Maria Vagliasindi (Oxford; Portland, OR: Hart Publishing, 2017), 36.

15 Jorge Luis Collantes González, "The Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law: Legislative Obligations for the States," *Medio Ambiente & Derecho: Revista electrónica de derecho ambiental*, no. 6 (2001): 3.

nje kvaliteta vazduha, zemljišta, vode, životinja ili biljaka; d) ilegalna proizvodnja, tretiranje, skladištenje, upotreba, transport, izvoz ili uvoz nuklearnih materijala ili drugih opasnih radioaktivnih supstanci koje izazivaju ili će verovatno izazvati smrt ili ozbiljne povrede bilo koje osobe ili značajno oštećenje kvaliteta vazduha, tla, vode, životinja ili biljaka (čl. 2.).

Navedena ponašanja treba da budu inkriminisana i kao umišljajna i kao nehatna krivična dela. Pored ovih krivičnih dela čije propisivanje predstavlja obavezu za države članice, predlaže im se da u svojim nacionalnim zakonodavstvima predvide zaštitu od još nekih ponašanja usmerenih protiv životne sredine, ali im je ostavljeno da same odluče da li će to biti krivičnopravna ili upravna zaštita. Tvorcima Konvencije su bili svesni da iako su u industrijskim delatnostima, u kojima se većina ovih ponašanja preduzima, radnje kojima se stvara opasnost uobičajene, one ipak moraju da se odvijaju u nekim sigurnosnim okvirima.¹⁶

Predlaže se propisivanje odgovarajućih krivičnih sankcija u skladu sa unutrašnjim pravnim sistemom svake države članice, uz napomenu da te sankcije treba da obuhvate kazne zatvaranja i novčanu kaznu, a mogu obuhvatiti i vraćanje životne sredine u prethodno stanje (čl. 6.). Takođe, nalaže se državama da predvide mere konfiskacije prihoda i dobara koji su nastali u vezi sa izvršenjem krivičnih dela protiv životne sredine (čl. 7.). Postavlja se osnov i za odgovornost pravnih lica za propisana krivična dela (čl. 9.), usled uviđanja da se najčešće kompanije javljaju kao glavni zagađivači životne sredine.

Usled suočavanja sa novim problemima i izazovima u zaštiti životne sredine na nivou Evropske unije, Evropski parlament i Veće 2008. godine usvajaju *Direktivu 2008/99/EZ*,¹⁷ u kojoj se posebno ističe značaj krivičnopravne zaštite u slučaju teških oblika povrede i ugrožavanja životne sredine.¹⁸ Propisano je devet krivičnih dela protiv životne sredine, a države moraju da osiguraju njihovo kažnjavanje ukoliko su ispunjena *dva uslova: prvo*, da su radnje protivzakonite, i *drugo*, da su učinjene sa umišljajem ili svesnim nehatom (čl. 3. st. 1.). Državama je ostavljena mogućnost da propišu i strože kriterijume za uspostavljanje krivične odgovornosti za predviđena krivična dela, kao i mogućnost postojanja odgovornosti u slučaju postupanja sa nesvesnim nehatom.¹⁹ Suštinski, radnje koje treba inkriminisati prema Direktivi 2008/99/EZ su slične radnjama propisanim u Konvenciji Saveta Evrope o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava. U pitanju je sledećih devet radnji: 1. ispuštanje, emisija ili unošenje određene količine supstance ili jonizujućeg zračenja u vazduh, zemljište ili vodu, što uzrokuje ili može da izazove smrt ili ozbiljnu povredu osobe ili značajno oštećenje kvaliteta vazduha, kvaliteta zemljišta

16 Ibid.

17 European Parliament and Council of the European Union, *Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law*, OJ L 328, 328/2008.

18 Grazia Maria Vagliasindi, "The European Harmonisation in the Sector of Protection of the Environment through Criminal Law: The Results Achieved and Further Needs for Intervention," *New Journal of European Criminal Law* 3, no. 3-4 (2012): 323.

19 Mitsilegas et al., *The Legal Regulation of Environmental Crime*, 124.

ili kvaliteta vode, ili životinja i biljaka; 2. sakupljanje, transport, oporavak ili odlaganje otpada, uključujući nadzor nad takvim operacijama i kontrolu lokacija za odlaganje, uključujući radnje preduzete od strane posrednika ili dilera (upravljanje otpadom), koje prouzrokuju ili mogu da izazovu smrt ili ozbiljnu povredu osobe ili značajnu štetu kvalitetu vazduha, kvalitetu zemljišta ili vode, ili životinjama i biljkama; 3. otprema otpada, ako ova aktivnost spada u delokrug relevantnih propisa EU o pošiljkama otpada i u količinama većim od neznatnih, bilo u obliku jedne pošiljke ili više pošiljaka koje izgledaju povezane; 4. rad postrojenja u kome se obavlja opasna aktivnost ili u kome se skladište ili koriste opasne supstance ili preparati, i koji uzrokuje ili može da izazove, van postrojenja, smrt ili tešku povredu osobe ili značajnu štetu po kvalitet vazduha, kvalitet zemljišta ili kvaliteta vode, ili životinja i biljaka; 5. proizvodnja, prerada, rukovanje, upotreba, posedovanje, skladištenje, transport, uvoz, izvoz ili odlaganje nuklearnih materijala ili drugih opasnih radioaktivnih supstanci koje izazivaju ili mogu da izazovu smrt ili ozbiljne povrede osobe ili značajnu štetu kvalitetu vazduha, kvalitetu zemljišta ili vode, ili životinjama i biljkama; 6. ubijanje, uništavanje, posedovanje ili uzimanje primeraka zaštićenih vrsta divlje faune ili flore, osim u slučajevima kada se radi o neznatnim količinama takvih primeraka i radnja ima zanemarljiv uticaj na status očuvanja vrste; 7. trgovina primercima zaštićenih vrsta divlje faune ili flore ili njihovim delovima ili derivatima, osim u slučajevima kada se radi o neznatnim količinama takvih primeraka i akcija ima zanemarljiv uticaj na status očuvanja vrste; 8. svako ponašanje koje uzrokuje značajno narušavanje staništa unutar zaštićenog područja; 9. proizvodnja, uvoz, izvoz, stavljanje na tržište ili upotreba supstanci koje oštećuju ozonski omotač (čl. 3.). Pojedine radnje za objekt zaštite imaju isključivo životnu sredinu ili pojedine njene segmente, ekocentrično su orijentisane, dok druge, pak, pored životne sredine za objekt zaštite imaju i čoveka, odnosno orijentisane su antropo-ekocentrično. Posledice propisanih krivičnih dela su različite i mogu se sastojati u povredi, konkretnoj ili apstraktnoj opasnosti.²⁰

Apeluje se na države da osiguraju kažnjavanje za podstrekavanje, pomaganje i saizvršilaštvo u izvršenju propisanih krivičnih dela protiv životne (čl. 4.). Države članice se obavezuju i da predvide odgovornost pravnih lica za propisana krivična dela protiv životne sredine, ukoliko su izvršena u korist pravnog lica od strane bilo kog lica koje ima rukovodeći položaj u pravnom licu, bilo da je delovalo samostalno ili kao deo organa pravnog lica (čl. 6. st. 1.), kao i ako je zbog nedostatka nadzora ili kontrole od strane lica iz stava 1. omogućeno da lice koje je podređeno pravnom licu izvrši krivično delo u korist tog pravnog lica (čl. 6. st. 2.).

Iako Direktiva iz 2008. godine proširuje krivičnoppravnu zaštitu životne sredine na nivou Evropske unije, zamera joj se što je akcenat stavljen na inkrimisanje određenih ponašanja protiv životne sredine u nacionalnim zakonodavstvima, bez osiguravanja sredstava za njihovu praktičnu primenu, imajući u vidu da sama implementacija određenih normi u nacionalnim zakonodavstvima još uvek ne znači njihovu primenu u praksi.²¹

20 Više o tome: Mitsilegas et al., *The Legal Regulation of Environmental Crime*, 127–131.

21 Faure, "The Development of Environmental Criminal Law in the EU and its Member States," 144.

3. DIREKTIVA EU 2024/1203 O ZAŠTITI ŽIVOTNE SREDINE PUTEM KRIVIČNOG PRAVA

Nova *Direktiva o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava*²² je usvojena u aprilu 2024. godine od strane Evropskog parlamenta i Veća, sa ciljem daljeg podržavanja zaštite životne sredine putem krivičnog prava i zamene Direktive iz 2008. godine. Razlog za usvajanje nove Direktive jeste zabrinutost zbog porast broja krivičnih dela protiv životne sredine na teritoriji Evropske unije, čime se ugrožavaju i sva nastojanja Unije da životnu sredinu zaštititi i očuva. Iako se komplementarna primena upravnopravnih i krivičnopravnih normi na polju zaštite životne sredine ne dovodi u pitanje, propisivanjem efikasnih, proporcionalnih i odvraćajućih krivičnih sankcija koje odgovaraju težini krivičnog dela protiv životne sredine bi se postigla jača društvena osuda. U tom smislu, ne samo da bi 16 godina posle usvajanja Direktive iz 2008. godine, krivična dela propisana u njoj trebalo ponovo razmotriti i revidirati, već je potrebno i pooštriti krivične sankcije za krivična dela protiv životne sredine (Preambula, par. 3., 4. i 5.). Cilj usvajanja nove Direktive jeste unapređenje i ojačavanje implementacije i primene ekološkopravnih propisa EU putem usklađivanja krivičnopravnih propisa u nekoliko ključnih sfera. *Prva oblast* podrazumeva propisivanje novih krivičnih dela protiv životne sredine, koja nisu bila propisana u Direktivi iz 2008. godine, kao što su nelegalna trgovina drvetom, nelegalno vađenje površinskih voda itd. *Druga oblast* se odnosi na preciznije određivanje vrsta, ali i minimuma i maksimuma krivičnih sankcija za krivična dela propisana Direktivom. *Treća oblast* obuhvata propisivanje pravila o policijskoj i pravosudnoj saradnji u oblasti transnacionalnog ekološkog kriminaliteta,²³ imajući u vidu da je transnacionalna dimenzija postala jedna od ključnih obeležja krivičnih dela protiv životne sredine.

Direktivom iz 2024. godine stvara se obaveza za države članice da inkriminišu 20 ponašanja koja su usmerena protiv životne sredine, a koja su međusobno veoma heterogena i različita, budući da je cilj da se životnoj sredini pruži što šira i intenzivnija krivičnopravna zaštita. Propisana ponašanja se međusobno razlikuju pre svega prema objektu zaštite. Pojedina su isključivo ekocentrično orijentisana, kao objekt zaštite imaju isključivo životnu sredinu ili pojedine njene segmente, bez obzira na to da li je tom prilikom naneta povreda ili nastupila opasnost po čoveka. Druga su, pak, antropo-ekocentrično orijentisana, jer se putem njih pruža zaštita i čoveku i životnoj sredini, odnosno pojedinim njenim segmentima. Prema vrsti posledice koju inkriminisana ponašanja prouzrokuju, moguća je njihova podela u četiri grupe.

U *prvu grupu* spada devet radnji koje treba inkriminisati ukoliko prouzrokuju ili postoji verovatnoća da će prouzrokovati ili *smrt ili tešku povredu nekog lica, ili značajnu štetu kvalitetu vazduha, zemljišta ili vode, ili značajnu štetu za ekosistem,*

22 European Parliament and Council of the European Union, *Directive (EU) 2024/1203 of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC.*

23 Ricardo Pereira, "A Critical Evaluation of the New EU Environmental Crime Directive 2024/1203," *Eu crim*, no. 2 (2024): 158.

životinje ili biljke. Posledica kod ove grupe krivičnih dela može da se sastoji ili u *povredi*, koja dalje može da se ogleda u uništenju ili oštećenju, ili u *konkretnoj opasnosti* po zaštićena dobra. U pogledu objekta zaštite je prihvaćen mešoviti, *antropo-ekocentrični pristup*, pa se zaštita pruža ili kada je posledica ostvarena na fizičkim licima, u vidu smrti ili teške povrede, ili na samoj životnoj sredini, u vidu značajne štete ili postojanja verovatnoće za nastupanje štete po pojedine njene segmente. U pitanju su sledeće radnje: 1. ispuštanje, emisija ili uvođenje određene količine materijala ili supstanci, energije ili jonizujućeg zračenja u vazduh, zemljište ili vodu (čl. 3. st. 2. a)); 2. stavljanje na tržište, čime se krši zabrana ili drugi zahtev čiji je cilj zaštita životne sredine, proizvoda čija upotreba u većoj meri, odnosno upotreba proizvoda od strane nekoliko korisnika bez obzira na njihov broj, dovodi do ispuštanja, emisije ili uvođenja određene količine materijala ili supstanci, energije ili jonizujućeg zračenja u vazduh, zemljište ili vodu (čl. 3. st. 2. b)); 3. proizvodnja, stavljanje na tržište ili stavljanje na raspolaganje na tržištu, izvoz ili upotreba supstanci pojedinačno, u smesama ili proizvodima, uključujući njihovo ugrađivanje u proizvode (čl. 3. st. 2. c)); 4. proizvodnja, upotreba, skladištenje, uvoz ili izvoz žive, živinih jedinjenja, smesa žive ili proizvoda kojima je dodata živa, ukoliko takvo postupanje nije u skladu sa propisima EU (čl. 3. st. 2. d)); 5. sakupljanje, prevoz ili obrada otpada koji ne predstavlja opasni otpad definisan propisima EZ, nadzor nad takvim postupcima, kontrola lokacija zbrinjavanja takvog otpada, uključujući radnje koje preduzimaju trgovac ili posrednik (čl. 3. st. 2. f) ii); 6. rad ili zatvaranje postrojenja u kome se obavlja opasna delatnost ili u kome se skladište ili upotrebljavaju opasne supstance ili smese, ako su takvo postupanje i takva opasna delatnost, supstanca ili smesa obuhvaćeni određenim propisima EU (čl. 3. st. 2. j)); 7. izgradnja, rad i rastavljanje postrojenja, ako su takvo postupanje i takvo postrojenje obuhvaćeni određenim propisima EU (čl. 3. st. 2. k)); 8. izrada, proizvodnja, obrada, rukovanje, korišćenje, držanje, skladištenje, prevoz, uvoz, izvoz ili odlaganje radioaktivnih materijala ili radioaktivnih supstanci ako su takvo postupanje i takvi materijali ili supstance obuhvaćeni područjem primene određenih propisa EU (čl. 3. st. 2. l)); 9. unošenje na područje Unije, stavljanje na tržište, držanje, oplemenjivanje, prevoz, upotreba, razmena, dopuštanje razmnožavanja, uzgajanje ili kultivacija, puštanje u životnu sredinu, ili širenje invazivnih stranih vrsta koje izazivaju zabrinutost u Uniji, ukoliko se takvim postupcima krše određeni propisi EU (čl. 3. st. 2. r)).

U drugu grupu spadaju one radnje koje *prouzrokuju ili postoji verovatnoća da će prouzrokovati značajnu štetu po kvalitet vazduha, zemljišta ili po kvalitet ilio stanje vode, ili značajnu štetu po ekosistem, životinje ili biljke*. Posledica kod ovih radnji se sastoji ili u *povredi*, odnosno uništenju ili oštećenju objekta zaštite, ili u *stvaranju konkretne opasnosti* po objekt zaštite. Sam objekt zaštite je *ekocentrično orijentisan*, pa se zaštita pružaj samoj životnoj sredini i pojedinim njenim segmentima kao vrednostima *per se*. U pitanju su sledeće radnje: 1. izvršenje projekata u smislu određenih propisa EU o proceni učinaka određenih javnih i privatnih projekata na životnu sredinu (čl. 3. st. 2. e)); 2. ispuštanje zagađujućih supstanci sa brodova koje je obuhvaćeno određenim propisima EU, s tim što je kod ove radnje posledica ograničena samo na određene segmente životne sredine, i to na vodu i morsku sredinu,

u vidu nastupanja povrede ili konkretne opasnosti ograničena na vodu i morsku sredinu, kao posebne segmente životne sredine (čl. 3. st. 2. i)); 3. zahvatanje površinskih ili podzemnih voda u smislu određenih propisa EU (čl. 3. st. 2. m)).

U treću grupu spadaju radnje *apstraktne opasnosti*, koje treba inkriminisati bez obzira na stvarne ili potencijalne posledice koje prouzrokuju. Propisivanjem ovih krivičnih dela se životnoj sredini, kao objektu zaštite (*ekocentrični pristup*), pruža krivičnopravna zaštita od radnji koje po nju mogu da proizvedu *apstraktnu opasnost*. Samo preduzimanje ovih radnji se smatra opasnim po životnu sredinu i nije potrebno dokazivati da je opasnost zaista i nastupila. U ovu grupu spadaju sledeće radnje: 1. sakupljanje, prevoz ili obrada otpada, nadzor nad takvim postupcima, kontrola lokacija zbrinjavanja otpada, uključujući radnje koje preduzimaju trgovac ili posrednik, ako se takvo postupanje odnosi na opasni otpad koji je definisan u propisima EU i količine takvog otpada veće od neznatne (čl. 3. st. 2. f) i)); 2. otpremanje otpada u smislu propisa EU ako se takvo postupanje odnosi na količinu veću od neznatne, bilo da je reč o pojedinačnoj pošiljci ili o više pošiljaka za koje se čini da su povezane (čl. 3. st. 2. g)); 3. recikliranje brodova ukoliko nije u skladu sa relevantnim propisima EU (čl. 3. st. 2. h)); 4. trgovina primerkom ili primercima, ili delovima ili derivatima primerka ili primeraka, određene vrste divlje faune ili flore navedene u relevantnim propisima EU, uvoz primerka ili primeraka, ili delova ili derivata primerka ili primeraka takođe navedenih u relevantnim propisima EU, osim ako se takvo postupanje odnosi na neznatnu količinu takvih primeraka (čl. 3. st. 2. o)); 5. stavljanje na tržište Unije ili stavljanje na raspolaganje na tržištu Unije ili izvoz sa tržišta Unije relevantne robe ili relevantnih proizvoda, čime se krše relevantni propisi EU, osim ako se takvo postupanje odnosi na neznatnu količinu (čl. 3. st. 2. p)); 6. proizvodnja, stavljanje na tržište, uvoz, izvoz, upotreba ili ispuštanje supstanci koje oštećuju ozonski omotač, pojedinačno ili u mešavini, ili proizvodnja, stavljanje na tržište, uvoz, izvoz ili upotreba proizvoda i opreme, ili njihovih delova, koji sadrže supstance koje oštećuju ozonski omotač ili čije funkcionisanje zavisi od tih supstanci, prema relevantnim propisima EU (čl. 3. st. 2. s)); 7. proizvodnja, stavljanje na tržište, uvoz, izvoz, upotreba ili ispuštanje fluorisanih gasova staklene bašte, pojedinačno ili u mešavini, ili proizvodnja, stavljanje na tržište, uvoz, izvoz ili upotreba proizvoda i opreme, ili njihovih delova, koji sadrže fluorisane gasove staklene bašte ili čije funkcionisanje zavisi od tih gasova, ili stavljanje u pogon takvih proizvoda i opreme, prema relevantnim propisima EU (čl. 3. st. 2. t)).

Konačno, u četvrtu grupu spadaju radnje koje su kažnjive upravo zbog *povrede* koju prouzrokuju. Kod ovih radnji se posledica isključivo sastoji u *povredi* prouzrokovanoj po životnu sredinu kao objekt zaštite, te je u njihovom propisivanju usvojen *ekocentrični pristup*. U pitanju su sledeće radnje: 1. ubijanje, uništavanje, uzimanje, posedovanje, prodaja ili nuđenje na prodaju primerka ili primeraka vrste divlje faune ili flore, navedenih u relevantnim propisima EU, osim ako se takvo postupanje odnosi na neznatnu količinu takvih primeraka (čl. 3. st. 2. n)); 2. svako postupanje koje uzrokuje pogoršanje staništa unutar zaštićenog područja, ili uznemiravanje životinjskih vrsta unutar zaštićenog područja, prema relevantnim propisima EU, ako je takvo pogoršanje ili uznemiravanje značajno (čl. 3. st. 2. q)).

Za razliku od Direktive iz 2008. godine, Direktiva iz 2024. godine značajno proširuje kriminalnu zonu, propisujući još 11 novih krivičnih dela protiv životne sredine. Ipak, nova Direktiva se kritikuje jer ne propisuje neka ponašanja kao krivična dela protiv životne sredine sa kojima se Unija svakodnevno suočava, kao što su, na primer, nezakonit ribolov, ilegalna trgovina genetski modifikovanim organizmima, prouzrokovanje šumskih požara, itd.²⁴ Državama članicama je ostavljena sloboda da u cilju sveobuhvatne zaštite životne sredine, u skladu sa svojim nacionalnim propisima, propišu i neka druga, dodatna krivična dela protiv životne sredine (čl. 3. st. 5.). Ovo se može oceniti kao korisno rešenje, jer se ne suočavaju sve države sa istim problemima u vezi sa zaštitom životne sredine, a treba imati u vidu i da se stalno iznalaze novi oblici povrede ili ugrožavanja životne sredine, pa državama treba ostaviti mogućnost da se tome prilagođavaju.

Krivična gonjenja za krivična dela protiv životne sredine su u praksi nacionalnih sudova retka. Razlozi za takvu situaciju su brojni: nizak nivo svesti o potrebi sveobuhvatne zaštite životne sredine, nizak prioritet u politici sprovođenja propisa o krivičnopravnoj zaštiti životne sredine i uopšte propisa o zaštiti, očuvanju i unapređenju životne sredine, teškoće prilikom utvrđivanja uzročne veze između ponašanja jednog lica i nastale štete po životnu sredinu (imajući u vidu da do štete po životnu sredinu najčešće dolazi usled kumulativnog dejstva više faktora), teškoće prilikom utvrđivanja ostvarenosti elemenata zakonskih opisa krivičnih dela protiv životne sredine. Svesni da se prilikom formulisanja zakonskih opisa krivičnih dela protiv životne sredine nekada koriste generalne klauzule, čije značenje treba da precizira sudska praksa, što može dovesti i do toga da tužilaštvo ili sud nađu da nema elemenata dela, tvorci Direktive su dali i jasne smernice za procenu nekih korišćenih generalnih klauzula, kao na primer, kako proceniti da li je šteta po životnu sredinu značajna, da li je količina materija ili supstanci neznatna ili veća od neznatne, kada se smatra da šteta utiče na kvalitet životne sredine ili pojedinih njenih segmenata (čl. 3. st. 6., 7. i 8.).

Ukoliko neka od 20 propisanih radnji prouzrokuje posledice u vidu: (a) uništenja ili rasprostranjene i značajne štete, koja je ili nepovratna ili dugotrajna, za ekosistem značajne veličine ili značajne vrednosti životne sredine ili za stanište unutar zaštićenog područja, ili (b) rasprostranjenu i značajnu štetu, koja je ili nepovratna ili dugotrajna, po kvalitet vazduha, zemljišta ili vode, postojaće kvalifikovani oblici propisanih krivičnih dela (čl. 3. st. 3.). Ovakvim određivanjem posledice čije nastupanje dovodi do postojanja kvalifikovanog oblika nekog od propisanih krivičnih dela, tvorci Direktive su nastojali da uvažavaju zalaganja na međunarodnom, regionalnom i nacionalnom nivou da se ekocid propiše kao novo krivično delo protiv životne sredine. Upravo nastupanje rasprostranjene, dugotrajne i ozbiljne štete po životnu sredinu jeste jedno od ključnih obeležja ekocida.²⁵

Da bi navedene radnje predstavljale krivično delo prema Direktivi, potrebno je da su preduzete sa namerom ili iz krajnje nepažnje i nezakonito (čl. 3. st. 1.). Pojedina krivična dela predviđena Direktivom mogu da budu izvršena samo sa

24 Pereira, "A Critical Evaluation of the New EU Environmental Crime Directive 2024/1203," 159.

25 Više o ekocidu vidi: Randelović, *Ekocid u međunarodnom i nacionalnom krivičnom pravu*.

namerom, dok je kod drugih dovoljna i krajnja nepažnja kao oblik krivice (čl. 3. st. 1. i st. 4.) Za postojanje kvalifikovanih oblika propisanih krivičnih dela dovoljno je postupanje sa krajnjom nepažnjom (čl. 3. st. 1.). Za potrebe Direktive, radnja je nezakonita ukoliko se njom krše relevantne odredbe Ugovora o funkcionisanju EU, ili zakon ili drugi propis države članice, ili odluka koju je donelo nadležno telo države članice, a kojom se sprovode prethodno navedene relevantne odredbe Ugovora o funkcionisanju EU. Takođe, radnja se smatra nezakonitom čak i ukoliko je preduzeta na osnovu odobrenja koje je izdalo nadležno telo države članice, ako je takvo odobrenje dobijeno prevarom, korupcijom, iznudom, silom, ili ako se takvim odobrenjem očigledno krše relevantni materijalnopravni zahtevi (čl. 3. st. 1.). U nacionalnim propisima treba predvideti i kažnjavanje za pokušaj, podstrekavanje i pomaganje u izvršenju navedenih krivičnih dela protiv životne sredine (čl. 4.).

Kao što je ranije pomenuto, drugi važan doprinos nove Direktive jeste određivanje minimuma i maksimuma sankcija koje se mogu izreći fizičkim licima za izvršena krivična dela iz Direktive. Od država se, pre svega, zahteva da za ova krivična dela propišu efikasne, proporcionalne i odvraćajuće krivične sankcije (čl. 5. st. 1.). U slučaju kada je kao posledica pojedinih propisanih krivičnih dela protiv životne sredine nastupila smrt nekog lica, treba propisati kaznu zatvora u maksimalnom trajanju od najmanje deset godina (čl. 5. st. 2. a)). Za kvalifikovane oblike propisanih krivičnih dela protiv životne sredine treba propisati kaznu zatvora u maksimalnom trajanju od najmanje osam godina (čl. 5. st. 2. b)). Ukoliko su pojedina propisana dela izvršena sa krajnjom nepažnjom, a dovela su do smrti nekog lica, za njih treba propisati kaznu zatvora u maksimalnom trajanju od najmanje pet godina (čl. 5. st. 2. c)). Za krivična dela propisana u čl. 3. st. 2. u tačkama od a do l) i u tačkama p), s) i t) treba propisati kaznu zatvora u maksimalnom trajanju od najmanje pet godina, dok za krivična dela propisana u čl. 3. st. 2. u tačkama m), n), o), q) i r) treba propisati kaznu zatvora u maksimalnom trajanju od najmanje tri godine (čl. 5. st. 2. d), e)).

Dodatno se obavezuju države da za fizička lica koja izvrše neko krivično delo propisano Direktivom, propišu i dodatne krivične i nekrivične sankcije i mere, kao što su: obaveza da se životna sredina obnovi u određenom roku ukoliko je reverzibilna; obaveza da se plati naknada štete koja je pričinjena životnoj sredini ukoliko je šteta neobnovljiva ili ukoliko učinilac nije u mogućnosti da je obnovi; novčana kazna; isključivanje iz pristupa javnom finansiranju; zabrana da lice bude na rukovodećem položaju u pravnom licu, koji je iste vrste kao onaj položaj koji je korišćen za izvršenje krivičnog dela; oduzimanje dozvola i odobrenja za obavljanje delatnosti koje su dovele do izvršenja krivičnog dela; privremena zabrana kandidovanja za javne funkcije; objavljivanje sudske odluke koja se odnosi na izvršeno krivično delo ukoliko postoji javni interes (čl. 5. st. 3.).

Po uzoru na prethodne propise EU o krivičnopravnoj zaštiti životne sredine, a svesni i činjenice da se u današnje vreme najčešće pravna lica javljaju kao učinioci krivičnih dela protiv životne sredine, tvorcii Direktive iz 2024. godine predviđaju i odgovornost pravnih lica za krivična dela, ali za razliku od Direktive iz 2008. godine, precizno propisuju i razrađuju sistem krivičnih sankcija za pravna lica. Slično

kao i kod krivičnih sankcija za fizička lica, propisani su opšti minimumi i maksimumi sankcija za pravna lica (čl. 7.). Pravno lice se može smatrati odgovornim za krivična dela iz Direktive ukoliko je ta krivična dela u korist pravnog lica učinilo lice koje ima rukovodeći položaj u pravnom licu, bilo da je delovalo samostalno ili kao član tela pravnog lica, a na osnovu: a) ovlašćenja za zastupanje pravnog lica, b) ovlašćenja za donošenje odluke u ime pravnog lica, ili v) ovlašćenja za vršenje kontrole unutar pravnog lica (čl. 6. st. 1.).

Novinu predstavlja i davanje smernica nacionalnim zakonodavstvima koje okolnosti da propišu kao otežavajuće, a koje kao olakšavajuće, kako bi ih sudovi cenili prilikom odmeravanja sankcija za krivična dela propisana Direktivom. Tako, kao *otežavajuće okolnosti* navode se: okolnost da je krivično delo prouzrokovalo uništenje ili nepovratnu ili dugotrajnu štetu po ekosistem; delo je učinjeno u okviru zločinačke organizacije; krivično delo je uključivalo upotrebu lažnih ili falsifikovanih isprava od strane učinioca; krivično delo je učinilo javno službeno lice pri obavljanju svojih dužnosti; postojanje prethodne pravnosnažne osude učinioca za krivična dela sličnog karaktera; krivičnim delom je ostvarena značajna finansijska korist ili se to očekivalo, ili su izbegnuti značajni troškovi, direktno ili indirektno; uništenje dokaza ili zastrašivanje svedoka ili podnosioca pritužbi od strane učinioca; izvršenje dela unutar područja određenog kao posebno zaštićeno područje, ili kao područje posebnog očuvanja ili područje od značaja za Zajednicu, prema propisima EU (čl. 8.)

Sledeće okolnosti treba ceniti kao *olakšavajuće* prilikom suđenja za krivična dela propisana Direktivom: vraćanje životne sredine u pređašnje stanje ili preduzimanje od strane učinioca, pre početka istrage, radnji usmerenih na svođenje efekta i razmere štete na najmanju moguću meru, odnosno nadoknada štete od strane učinioca; davanje od strane učinioca upravnim ili pravosudnim organima informacija koje u suprotnom ne bi mogli da dobiju, a koje su od značaja za identifikovanje i privođenje pravdi drugih učinilaca ili pronalaženje dokaza (čl. 9.).

Postoji i obaveza preduzimanja potrebnih mera od strane država u cilju pronalaženja, identifikovanja, zamrzavanja i oduzimanja predmeta i imovinske koristi ostvarenih izvršenjem krivičnih dela propisanih u Direktivi (čl. 10.).

4. ZAKLJUČAK

Razvoj pravila o krivičnopravnoj zaštiti životne sredine na nivou Evropske unije je tekao od njihove stroge zavisnosti od administrativnopravnih propisa, preko postepenog osamostavljanja, do formiranja potpuno autonomnog sistema krivičnopravne zaštite životne sredine. I danas je taj sistem u konstantnom razvoju usled podizanja nivoa svesti o potrebi sveobuhvatne zaštite životne sredine u raznim oblastima prava i zainteresovanosti da se životna sredina zaštititi i unapređuje, ali i usled stalnog suočavanja sa novim oblicima povrede i ugrožavanja životne sredine.

Svaki akt usvojen na nivou EU o krivičnopravnoj zaštiti životne sredine karakteriše proširivanje ove zaštite usled suočavanja sa novim izazovima i problemima. Broj i raznovrsnost ponašanja koja treba inkriminisati raste sa usvajanjem svakog

novog akta, a pravila o odgovornosti pravnih lica za povrede i ugrožavanja životne sredine se stalno razvijaju i unapređuju usled činjenice da se danas najčešće pravna lica u vidu velikih kompanija javljaju kao glavni zagađivači životne sredine.

Usvajanje akata slične sadržine na nivou Evropske unije, u razmaku od po par godina, samo upućuje na zaključak o ozbiljnosti problema uništavanja i oštećenja životne sredine sa kojima se EU suočava. Zato se iznova apeluje na države da inkriminišu i krivično gone za učinjena krivična dela protiv životne sredine, što upućuje i na zaključak da ostale mere društvene reakcije na oštećenje i uništenje životne sredine ne daju zadovoljavajuće rezultate, ali i na činjenicu o podizanju svesti o neophodnosti intenzivnije zaštite životne sredine usled podizanja nivoa socijalne vidljivosti posledica njenog uništenja i oštećenja.

Korak napred je definitivno učinjen usvajanjem Direktive o zaštiti životne sredine putem krivičnog prava 2024. godine, koja je zamenila Direktivu iz 2008. godine, jer je sprovedena evaluacija njene primene pokazala da ista i nema puno efekta u praksi.²⁶ Iz tog razloga, Direktiva iz 2024. godine, ne samo da proširuje krug ponašanja koja treba propisati kao krivična dela protiv životne sredine, već daje jasne smernice zakonodavcima o vrstama, ali i minimumima i maksimumima krivičnih sankcija koje treba propisati za krivična dela iz Direktive, kao i smernice sudovima koje okolnosti treba ceniti kao otežavajuće, a koje kao olakšavajuće prilikom odmeravanje kazne za navedena dela. Takođe, daju se smernice za policijsku i pravosudnu saradnju, kako bi se olakšala primena Direktive u praksi država članica.

LITERATURA

- Collantes González, Jorge Luis. "The Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law: Legislative Obligations for the States." *Medio Ambiente & Derecho: Revista electrónica de derecho ambiental*, no. 6 (2001): 3–34.
- Faure, Michael. "The Creation of an Autonomous Environmental Crime through the New EU Environmental Crime Directive." *Eu crim* 19, no. 2 (2024): 153–157.
- Faure, Michael. "The Development of Environmental Criminal Law in the EU and its Member States." *Review of European, Comparative & International Environmental Law* 26, no. 2 (2017): 139–146.
- Faure, Michael. "The Revolution in Environmental Criminal Law in Europe." *Virginia Environmental Law Journal* 35, no. 2 (2017): 321–356.
- Heine, Günter. "Aspekte des Umweltstrafrecht in Europa." *Goltdammer's Archiv für Strafrecht* 133, 2 (1986): 67–88.
- Heine, Günter. "Elaboration of Norms and the Protection of the Environment." *Duke Environmental Law & Policy Forum* 2 (1992): 106–121.
- Mitsilegas, Valsamis, Elena Fasoli, Fabio Giuffrida, Malgosia Fitzmaurice. *The Legal Regulation of Environmental Crime. The International and European Dimensions*. Leiden; Boston: Brill Nijhoff, 2022.
- Olsen Lundh, Christina. "The Revised EU Environmental Crime Directive." *Eu crim* 19, no. 2 (2024): 164–172.

26 Christina Olsen Lundh, "The Revised EU Environmental Crime Directive," *Eu crim* 19, no. 2 (2024): 169; Michael Faure, "The Creation of an Autonomous Environmental Crime through the New EU Environmental Crime Directive," *Eu crim* 19, no. 2 (2024): 153–154.

- Pereira, Ricardo. "A Critical Evaluation of the New EU Environmental Crime Directive 2024/1203." *Eucrim*, no. 2 (2024): 158–163.
- Pereira, Ricardo. *Environmental Criminal Liability and Enforcement in European and International Law*. Leiden; Boston: Brill Nijhoff, 2015.
- Ranđelović, Višnja. *Ekocid u međunarodnom i nacionalnom krivičnom pravu*. Kragujevac: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, 2025.
- Vagliasindi, Grazia Maria. "The EU Environmental Crime Directive." U: *Environmental Crime in Europe*, ur. Andrew Farmer, Michael Faure i Grazia Maria Vagliasindi. Oxford; Portland, OR: Hart Publishing, 2017.
- Vagliasindi, Grazia Maria. "The European Harmonisation in the Sector of Protection of the Environment through Criminal Law: The Results Achieved and Further Needs for Intervention." *New Journal of European Criminal Law* 3, no. 3–4 (2012): 320–331.
- Vercher, Antonio. "The Use of Criminal Law for the Protection of the Environment in Europe: Council of Europe Resolution (77) 28." *Northwestern Journal of International Law & Business* 10, no. 3 (1990): 442–459.

DOKUMENTI

- European Parliament and Council of the European Union. *Directive (EU) 2024/1203 of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC*.
- European Commission. *Combating Environmental Crime*. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/environment/legal/crime/>. Pristupljeno 15 septembra 2025.
- Council of Europe, Committee of Ministers. *Resolution (77) 28 on the contribution of Criminal Law to the protection of the environment*, adopted on 28 September 1977, at the 275th meeting of the Ministers' Deputies.
- Council of Europe. *Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law*. European Treaty Series No. 172. Strasbourg, 4 November 1998.
- European Parliament and Council of the European Union. Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law.

Višnja Ranđelović*

CRIMINAL LAW PROTECTION OF THE ENVIRONMENT IN EUROPEAN UNION LAW

SUMMARY

The paper discusses the development of rules on criminal law protection of the environment adopted at the European Union level. It is indicated that this development proceeded from the complete dependence of these rules on administrative rules on environmental protection,

* University of Kragujevac – Faculty of Law, vmilekic@jura.kg.ac.rs, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0997-8462>

through their gradual independence, to the complete separation of an autonomous system of criminal law protection of the environment. Even today, this system is in constant development and improvement due to raising awareness of the importance of comprehensive, including criminal law protection of the environment, and the constant emergence of new forms of environmental damage and endangerment that require a criminal law response. After a brief review of previously adopted acts in the field of criminal law protection of the environment, the paper focuses on a detailed analysis of the new EU Directive on the Protection of the Environment through Criminal Law from 2024.

Keywords: environment, criminal law protection, legal acts, European Union, Directive 2024/1203.

UDK: 341.461
341.231.14-053.2
doi: 10.5937/crimen2601072S
PREGLEDNI NAUČNI RAD
PRIMLJEN/ PRIHVAĆEN 6.11.2025 / 11.3.2026.

*Andelija Stevanović**

THE COMPLEX ROLE OF CHILDREN IN ARMED CONFLICTS: INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION AND INTERNATIONAL CRIMINAL COURT JURISPRUDENCE

Abstract. Armed conflicts represent a deviation from the regular state of affairs in countries and affect every segment of life. The first association with armed conflicts is violence – both mutual violence between members of opposing armies and violence against vulnerable categories of people who do not participate in the armed conflicts. Children belong to one of these vulnerable categories because, due to their age, they are unable to take care of themselves. Although the rules of international humanitarian law, international human rights law and international criminal law provide special protection for children, in practice, such protection is often lacking in reality. Therefore, it was necessary to take certain further steps to ensure more adequate protection of children in armed conflicts, which led to this issue being addressed by the International Criminal Court. In this paper, the author is trying to present the notion of the children in armed conflicts, as to better explain the rules of international law relating to the protection of children in armed conflicts and why is that protection needed. The main focus of the paper is on the problem of conscripting and enlisting children under the age of 15 during armed conflicts, and on the analysis of two judgements of ICC which defined those acts as war crimes – *Lubanga* and *Ongwen* cases.

Keywords: children soldiers, international humanitarian law, *Lubanga* case, *Ongwen* case, International Criminal Court.

1. INTRODUCTION

Children belong to the vulnerable categories of civilians, who necessarily require special protection – understandably, due to their age and inability to care for themselves. Bearing in mind that armed conflicts constitute a deviation from the normal state of affairs, various situations may arise in which children are endan-

* Senior researcher at Institute of Social Sciences in Belgrade, researcher at Central European Academy of the University of Miskolc (CEA UM), in Budapest; andjelija.stevanovic21@gmail.com, ORCID: 0009-0002-3157-515X.

gered during armed conflicts. Some of these situations may include risks to children's lives during attacks on certain military targets, attacks on schools or hospitals, lack of food, water and medical supplies, as well as dangers posed by the absence of one or both parents due to hostilities, and other situations may reflect on their health, both physical and psychological, as well as dangers that recruiting children soldiers bears with itself.

Often, in recent armed conflicts, children will also find themselves displaced, whether with their parents or alone, and certainly far from their home.¹ According to recent reports, it is estimated that over 473 million children now live in areas affected by armed conflict, with this proportion having nearly doubled since the 1990s.² By the end of 2023, approximately 47.2 million children were displaced as a result of violence and conflict. In that year, the United Nations verified a record 32,990 grave violations committed against 22,557 children, marking the highest level since systematic monitoring began.³ These figures underscore the deep and widespread impact of warfare on children's rights, safety and futures. In such chaotic environment, children can become both actors and objects of conflict – raising fundamental questions for international criminal law and protection approaches, regarding children soldiers.

The aim of this paper is to explore the complex role of children in armed conflicts, by analyzing the legal sources concerning their protection, with pointing out why is there the need to protect children during armed conflicts, and how the rules have developed so far. The author will investigate the phenomenon of children engaged as soldiers in armed conflict and the attendant protection challenges, beginning with the explanation of the notion protection of children in armed conflicts. Followed by the legal framework – international humanitarian law, human rights law and international criminal law, followed by UN documents, which prescribe rules that provide protection of children in armed conflicts. Then, a detailed examination of the landmark cases tried by the International Criminal Court – Thomas

1 Bojan Milisavljević, *Međunarodno humanitarno pravo*, (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2024), 84.

2 Not the new normal' – 2024 'one of the worst years in UNICEF's history' for children in conflict, https://www.unicef.org/press-releases/not-new-normal-2024-one-worst-years-unicefs-history-children-conflict?utm_source=chatgpt.com (Accessed: 20. October 2025). A record number of children affected by conflict are having their rights violated, including being killed and injured, out of school, missing life-saving vaccines, and being critically malnourished. The number is only expected to grow. Conflict drives approximately 80 per cent of all humanitarian needs around the world, disrupting access to essentials, including safe water, food and healthcare. A child growing up in a conflict zone is far more likely to be out of school, malnourished, or forced from their home—too often repeatedly—compared to a child living in places of peace. This must not be the new normal. We cannot allow a generation of children to become collateral damage to the world's unchecked wars.

3 More than 300,000 grave violations against children in conflict verified worldwide in past 18 years – UNICEF, https://www.unicef.org/eca/press-releases/more-300000-grave-violations-against-children-conflict-verified-worldwide-past-18?utm_source=chatgpt.com, (Accessed: 20. October 2025). More than 120,000 children killed or maimed, and at least 105,000 children recruited or used by armed forces or armed groups following with more than 32,500 children who are abducted, as well as more than 16,000 children who were subjected to sexual violence.

Lubanga and Dominic Ongwen will be included, given the fact that those are the most important cases regarding the problem of child soldiers. The discussion will focus on how the case highlights the tension between victimhood and perpetration and the implications for the protection of children under international humanitarian and criminal law.

Not only does child recruitment breach international laws, but recruiting them for military purposes can also have serious consequences for both the children involved and for the entire society.⁴ The consequences of armed conflicts are not momentary, concrete and visible damage, however it can be viewed through the prism of much more far-reaching consequences for children and their psychophysical development: from the symptoms of PTSD, depression, anger, to negative consequences on forming child's identity, and forming moral standards.⁵ When children are engaged as soldiers, spending their formative years immersed in systems of violence and constructing their values and identities under the guidance of these armed groups, they can become vehicles of violence rather than citizens who can build stable peace.⁶ With that being said, it is obvious that the notion of children protection in armed conflicts is multi-layered, and why it is important to approach this problem scientifically.

2. THE NOTION OF A CHILD IN ARMED CONFLICTS

A child is a person who has not reached the age of eighteen years unless, under the law applicable to the child, majority is attained earlier, these individuals are in a special psychophysical state which requires different approaches than adults.⁷ Their sensitive nature, fragility and malleability are the main reasons why there is the need for the special rules regarding children protection in armed conflicts. In some countries peace has become a rare commodity, with children exposed to extreme violence, giving them no option for normal growth and development.⁸ There are examples where the conflicts have existed for many years, with some countries experiencing and sustaining conflicts for up to 30 years, which means that an entire generation has grown up in the midst of war.⁹

The complex position of children in armed conflicts needs to be understood through different perspectives – first of all their lives are directly endangered if they

4 Roos Haer, "Children and armed conflict: looking at the future and learning from the past", *Third World Quarterly*, no 1 (2019): 74.

5 Vladan Jončić, *Međunarodno humanitarno parvo*, (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2015), 238.

6 Wessells, Child Soldiers, 3; Haer and Böhmelt, "Child Soldiers as Time Bombs"; Achvarina and Reich, "No Place to Hide," 130, as cited in Haer, "Children and armed conflict: looking at the future and learning from the past", 74.

7 Maja Subotin, "Zaštita dece u međunarodnom humanitarnom pravu", *Vojno delo*, no 4 (2018): 129. According to the United Nations Convention on the Rights of the Child, while domestic criminal laws vary from country to country.

8 Philista Onyango, "The impact of armed conflict on children", *Child Abuse Review*. no 4 (1998): 219.

9 *Ibid*, 427.

live in areas affected by armed conflicts, given the above-mentioned facts. However, not only their lives, but also their quality of living, psychosocial state, regarding the impossibility to have water, food, shelter, appropriate healthcare and education, as well as various forms of sexual delicts against children. Children are increasingly being abused in hostilities, whether through direct engagement in combat, as child soldiers, or they can participate in armed conflicts indirectly through non-combat activities, in “traditional” capacities, such as spies, couriers, porters, servants, or cooks.¹⁰

Bearing that in mind, the protection of children implies: first of all protecting their wellbeing and their life in general, protection of sexual violence of any kind, not separating them from their families, providing them with the possibility to continue with their education, to have access to food, water and healthcare, as well as relocating them from combat zones and reunification with their families.¹¹ However, one of the most important aspects of protecting children is prohibiting their participation in armed conflicts of any kind, whether direct or indirect.

Beyond physical injuries, the direct effects on the mental, developmental and behavioral health of children are profound.¹² These include posttraumatic stress disorder, depression, anxiety and behavioral and psycho-somatic conditions that persist long after cessation of hostilities.¹³ Children who are involved in hostilities face enormous risk to their physical, social and emotional well-being and may suffer long-lasting psychological damage.¹⁴ Ex child combatants need a great deal of assistance to overcome the harm they have suffered and to reintegrate into society.¹⁵ The reintegration and rehabilitation of these children represents a particular challenge for the international community and it is very important that this issue be given special attention when planning the peace process and concluding a peace agreement.¹⁶ Without addressing these issues, large numbers of children will be forced to endure preventable suffering, children may be drawn into ongoing cycles of violence, and societies may compromise the development of one of their most precious resources – their children.¹⁷

10 Ann Sheppard, “Child Soldiers: Is the Optional Protocol Evidence of an Emerging ‘Straight 18’ Consensus”, *Internationall Journal of Childen’s Rights*, no 8 (2000): 38, as cited in: Ines Cerović, “Deca u oružanom sukobu i međunarodno pravo”, *Anali Pravnog Fakulteta u Beogradu*, no 1 (2010): 327.

11 Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*. (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2018), 785.

12 Charles Oberg, Jeffrey Goldhagen, Nicholas Spencer, “Renewing our commitment to protect children experiencing armed conflict”, *Journal of Paediatrics and Child Health*, no 3 (2023), 427.

13 Ibid.

14 Rachel Harvey, *A guide to international humanitarian and human rights law, Children and Armed Conflict Unit*, (Essex, 2012): 26.

15 Ibid.

16 Ines Cerović, “Deca u oružanom sukobu i međunarodno pravo”, *Anali Pravnog Fakulteta u Beogradu*, no 1 (2010): 328.

17 Michael G. Wessells, “Children and Armed Conflict: Introduction and Overview”, *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, no 3 (2016): 198.

3. INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW RULES REGARDING CHILDREN'S PROTECTION IN ARMED CONFLICT

The principal sources of law for the protection of children and child soldiers in armed conflicts are customary international humanitarian law, the Fourth Geneva Convention of 1949, the Additional Protocols, the Convention on the Rights of the Child of 1989, the Optional Protocol on the involvement of children in armed conflict of 2000, as well as numerous UN resolutions, UNICEF acts, and acts of the International Committee of the Red Cross.¹⁸ Indirect protection of children in conflicts that do not have an international character may derive from the common Article 3 of all the Geneva Conventions, which protects persons who are not taking part in hostilities.¹⁹ In order to understand the rules that provide protection to children which exist and are implemented today, we need to examine the development of these rules.

Before the Geneva Conventions regime, the subject of protection of civilians was governed by the laws of war as developed from time to time culminating in The Hague Conventions and in particular The Hague Convention concerning the laws and customs of war and the regulations annexed to it.²⁰ However, there were no rules regarding protection of children in specific. The general idea of necessity protection of children first experienced international recognition in 1924. with its adoption of Geneva Declaration on the Rights of the Child²¹, but, in relation to the protection of children in dangerous situations and circumstances, the Declaration contained only a short provision that in those cases it is necessary to provide help to the children first.²² It was not enough for providing an adequate protection, and Second World War showed that it was urgent to develop new mechanisms for protecting civilians, and children as group of civilians that are definitely the most endangered in the times of armed conflicts.

The protection of children is not covered in detail in the Fourth Geneva Convention, it contains more general provisions that protect the civilian population. Article 50 of the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949 covers the care and upbringing of children, primarily through the emphasized obligation of the Occupying Power to facilitate, in cooperation with domestic and local authorities, the proper functioning of insti-

18 Miloš Jončić, "Zaštita posebnih kategorija lica u oružanim sukobima", *Međunarodni problemi*, no 3 (2014), 310.

19 Sandra Fabijanić Gagro, Lorena Poropat, "Uloga i aktivnosti tijela Ujedinjenih naroda u zaštiti djece u oružanim sukobima", *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, no 2 (2015): 762.

20 R. K. Dixit, "Special Protection of Children During Armed Conflicts under the Geneva Conventions Regime", *ISIL Year Book of International Humanitarian and Refugee Law*, no 1 (2001): 12.

21 Geneva Declaration of the Rights of the Child, UN Documents, <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>.

22 Fabijanić Gagro, Poropat, "Uloga i aktivnosti tijela Ujedinjenih naroda u zaštiti djece u oružanim sukobima", 761.

tutions intended for the care and upbringing of children.²³ The Occupying Power is obliged to take all necessary measures to identify and protect children, ensure their upbringing and education, especially those who have lost or been separated from their parents—and may not alter their personal status or include them in its organizations. It must also preserve family life among internees, provide joint accommodation for family members, and maintain all preferential measures for the protection of children, pregnant women, and mothers of young children.²⁴

However, these rules do not provide protection for children soldiers, and do not prescribe the age limit for children who would participate in armed conflict. The first instrument that provides slightly broader protection is Protocol additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, regarding the protection of victims of international armed conflicts (In the following text: Protocol I) therefore, it dedicates its Chapter 2 to provisions on the protection of women and children. In its article 77 Protocol I prescribes that children shall be treated with special consideration and shall be protected against all forms of indecent assault.²⁵ It established that the minimal age to be recruited is 15 years and the States Parties shall endeavour to give priority to those who are oldest, nor can they put these persons to participate directly in the acts of war.²⁶ Which is maybe the most important rule, and there was definitely the necessity for it.

23 Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (IV Geneva Convention) of 1949, Sources of International Humanitarian Law, Yugoslav Red Cross, Belgrade, 1999.

24 In addition, it is obliged to take all necessary measures to facilitate the identification of children and the registration of their parents' names in the protocol, but it may not under any circumstances change their personal status, nor take them into formations or organizations subordinate to it. The Occupying Power is obliged to take all measures in order to ensure the maintenance and education of children who, by reason of the war, have lost their parents or have been separated from them, if the domestic institutions are not able to do so – and this, as far as possible, by persons of their own nationality, language and religion, if such children have no near relative or friend who could look after them. Within the same article, the responsibility of a special section of the Bureau for Information is further emphasized: it must take all necessary measures to establish the identity of children whose identity is in doubt, and in that respect this section shall record all data eventually obtained concerning their father or mother or another near relative. Then it is stated that the Occupying Power shall not prevent the application of any preferential measures adopted prior to the occupation in favour of children under fifteen years of age, pregnant women, and mothers of children under seven years, with respect to food, medical care and protection against the effects of war. Protection of children is also regulated, in a certain sense, through Article 82 which concerns family life, and provides that for the duration of the intervention members of the same family, and especially parents and children, must be interned in the same place of internment, except in cases where for purposes of labour, health reasons or other reasons indicated in the Convention a temporary separation is necessary. Interned persons may request that their children who remained at liberty without parental supervision be interned together with them, and interned members of the same family are to be accommodated as far as possible in the same premises and separately from other internees; likewise, they must be granted all necessary facilities for the conduct of family life.

25 Article 77, Paragraph 1 of Protocol I (Protocol additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, regarding the protection of victims of international armed conflicts).

26 Luiz Guilherme Arcaro Conci and Konstantin Gerber, "Conventionality Standards for Children in Conflict Zones: Colombian Case study", *Opinión Jurídica*, no 35 (2018): 173–174.

This rule was confirmed in Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (In the following text: Protocol II), which guarantees that children under the age of 15 shall not be recruited into armed forces or groups, nor shall they be allowed to take part in hostilities.²⁷ Protocol I does not forbid the indirect participation, though, such as transmitting information or carrying guns in the international armed conflicts. On the other side, regarding the non-international armed conflicts, both the direct and the indirect participation of young under 15, such as gathering information, transmitting orders, carrying ammunition, supplies and practicing acts of sabotage, are forbidden.²⁸ Even though these Protocols do not mention children soldiers as such, but these provisions are the first to recognize and regulate that problem of children taking part in armed conflicts.

Protocol I also prescribes that the death penalty for a crime committed in connection with an armed conflict shall not be carried out on persons who were not 18 years of age at the time the crime was committed.²⁹ Which is also confirmed by Protocol II, in its article 4, which widens the protection and prescribes that death penalty will not be carried out on pregnant women or mothers with small children.³⁰ The intention of these rules was clear – another way to protect children, by forbidding the death penalty to be executed, if they were younger than 18 years in the time when they committed crimes – even though the limit for recruiting children is 15 years.

While Geneva law is primarily focused on prescribing norms for the humane treatment of children, the Additional Protocols of 1977, in addition to this aspect, also introduce provisions on the participation of children in armed conflicts, and contemporary international law focuses its normative activity on confronting and protecting child combatants.³¹ Although the International humanitarian law is a part of the international law and applicable to armed conflicts, it is not the only international instrument that aims to protect children and their rights during armed conflicts – an example in this case is the United Nation Convention on the Rights of the Child (1989).³²

27 Section 2, article 4, paragraph 3, clause c of Protocol II (Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts).

28 Luiz Guilherme Arcaro Conci and Konstantin Gerber, “Conventionality Standards for Children in Conflict Zones: Colombian Case study”, 174.

29 Article 77, paragraph 5 of Protocol II.

30 Article 4, paragraph 4. of Protocol II.

31 Astrid J. M. Delissen, *Legal Protection of Child-Combatant after the Protocols: Reaffirmation, Development or a Step Backwards*, u: Dellisen, A. J. M., Tanja, G. J., (eds.), *Humanitarian Law of Armed Conflict-Challenges Ahead: Essays in Honour of Frits Kalshoven*, Martinus Nijhoff Publishers, (1991), 153-164. as cited in: Tijana Šurlan, “Pravni status i zaštita dece u oružanim sukobima – nove tendencije”, *Bezbednost*, no 3 (2012): 125.

32 Abdalfatah Mohammed Asqool, Shahrul Mizan Ismail and Rohaida Nordin, “The protection of children during armed conflicts: Israeli violations of international Humanitarian Law in three wars in Gaza”, *UUM Journal of Legal Studies*, no 2, (2023): 536–537.

4. UN DOCUMENTS CONCERNING THE RECRUITMENT AND THE USE OF CHILDREN

4.1. Convention on the Rights of the Child and the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict

The development of protection of children from the scourges of armed conflicts, on the human rights plan, has started with the adoption of the Convention on the Rights of the Child (hereinafter: CRC) in 1989. It contains only two provisions with regards to the protection of children in armed conflicts – article 38, which prohibits the recruitment and use of children during armed conflict, while article 39 provides that states shall take all appropriate measures to promote physical and psychological recovery and social reintegration of a child victim (among others) of armed conflict.³³ It is noticeable that this provision is very similar to provisions from Protocol 2 and that it does not provide wider protection than it was established before. The CRC also established a monitoring mechanism for the implementation of the Convention – the Committee on the Rights of the Child.³⁴ The Committee has guided the interpretation of individual provisions of the Convention through thirteen General Comments. Although the General Comments are not legally binding on states, they are used by states, experts, but also parents and the children can be better informed, that is, fully understand the established rights and the ways to realize those rights.³⁵

Then, in 2000, the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict³⁶ (In the following text: Optional Protocol) was adopted, due to the particular concern of States about the harmful and widespread impact of armed conflict on children and the long-term consequences such conflict has on lasting peace, security, and development. As well as noting the adoption of the Rome Statute of the International Criminal Court, which specifically qualifies the conscription or enlistment of children under the age of 15, or their use for active participation in hostilities in international and non-international armed conflicts, as a war crime.³⁷ It strongly condemns the participation of children under the age of eighteen in armed conflicts, as well as deliberate attacks against children or places where children are present, and this represents one of the most important provisions of the Protocol – raising the minimum age for participa-

33 Sandra Fabijanić Gagro, “The Implementation of the Responsibility to Protect when the Protection of Children in Armed Conflicts within the UN System is Concerned – Who is Responsible?” *Pécs Journal of International and European Law*, no 2, (2020): 33.

34 Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, Sl. list SFRJ – međunarodni ugovori br 15/90 i Sl list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97, čl. 38.

35 Subotin, “Zaštita dece u međunarodnom humanitarnom pravu”, 134.

36 Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict (Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta, Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 7/2002.)

37 Preamble of the Optional Protocol.

tion in hostilities.³⁸ It allows the recruitment of persons under the age of eighteen only if such recruitment is voluntary, carried out with the informed consent of the person's parents or legal guardians, if the individuals are fully aware of the obligations arising from such service, and if reliable proof of age is provided before their acceptance into the national armed forces.³⁹ This change is significant because it marks a shift in international opinion regarding the age at which it is acceptable to conscript children.

One of the critical aspects of children's protection was the importance of establishing the age limit as such, regarding recruiting children in armies, given the fact that many children around the world were forced to take part in armed conflicts. That is the reason why United Nations expressed concern "at the serious deterioration in the situation of children in many parts of the world as a result of armed conflicts", after recommendations of the Committee on the Rights of the Child.⁴⁰

4.2. Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict

The General Assembly requested the Secretary-General to appoint an expert to conduct a thorough study on the impact of conflict on children, including their participation in wars as child soldiers. Therefore, by General Assembly Resolution, Graça Machel, the first Minister of Education of Mozambique after independence and a strong advocate for children's rights, was appointed to that expert position.⁴¹ In December 1996 General Assembly supported Machel's idea and appointed Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict.⁴²

Through years of working, Special Representative tried to identify the main problems with children protection and to address the urgent needs for improvement. The last report, from July 2025 emphasize that the violations verified at the highest levels were the killing (4,676) and maiming (7,291) of 11,967 children, denial of humanitarian access (7,906), the recruitment and use of children (7,402) and abduction (4,573).⁴³ The Special Representative remains deeply alarmed by

38 Article 1 of the Optional Protocol.

39 Article 3, paragraph 3 of the Optional Protocol.

40 Graça Machel and the Impact of Armed Conflict on Children, <https://childrenandarmedconflict.un.org/about/the-mandate/mandate/the-machel-reports/>, (Accessed: 26. October 2025).

41 General Assembly Resolution: Protection of Children Affected by Armed Conflict, A/RES/48/157, 20 December 1993. She submitted the report "The Impact of Armed Conflict on Children," which was presented to the General Assembly in 1996, describing the brutality faced by millions of children affected by conflicts and demonstrating the central importance of this issue for international programs on human rights, development, peace, and security. It was a call for urgent action. She identified children as the primary victims of armed conflict and included a series of recommendations, including the appointment of a Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict, in order to ensure that the protection of children would remain at a high level within international human rights, peace, security, and development agendas.

42 United Nations General Assembly Resolution A/Res/51/77, The rights of the child, 20 February 1997.

43 United Nations General Assembly Resolution. A/80/266, Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict. 25 July 2025.

the scale and severity of the grave violations committed against children, including killing and maiming, the denial of humanitarian access, recruitment and use, and abduction as the violations with the greatest number of verified cases during the reporting period. She urges all parties to immediately prevent their occurrence and reoccurrence.⁴⁴

4.3. *The Cape Town Principles and The Paris Principles*

When it comes to defining the notion of child soldiers, these two instruments of soft law are the most significant, and have to be mentioned. The first instrument, the Cape Town Principles was generated at a conference on the demobilization and reintegration of child soldiers held at Cape Town in 1997, and it defines a child soldier as ‘any person under 18 years of age who is part of any kind of regular or irregular armed force or armed group in any capacity, including but not limited to cooks, porters, messengers and anyone accompanying such groups, other than family members;’ and explicitly including girls recruited for sexual purposes and forced marriage; and affirming that the definition ‘does not, therefore, only refer to a child who is carrying or has carried arms.’⁴⁵ By defining it in this way, it portrays the need to cover a wide range of activities in which children can be included during the armed conflict. The Paris Principles do not use the term child soldiers, as it was used in Cape Town Principles, but try to widen the notion even more by using the term children associated with armed forces or armed groups, and defining it as ‘any person below 18 years of age who is or who has been recruited or used by an armed force or armed group in any capacity, including but not limited to children, boys, and girls used as fighters, cooks, porters, messengers, spies or for sexual purposes. It does not only refer to a child who is taking or has taken a direct part in hostilities.’⁴⁶ The main goal was to include all children exploited in any way in conflict, directly, or indirectly. Paris principles provided concrete guidance to countries and organizations on how to help child soldiers and prevent their re-engagement in conflict.

However, it is not enough to set the rules, if they are not being followed in practice, and if the ones who are responsible for breaching those rules are being prosecuted, it is sending the message to states and armed groups that the use of children in conflict that they will not go unpunished. That was one of the main ideas on which International Criminal Court was founded – to establish individual criminal responsibility for international crimes. A key aspect of international crimes’ definition is reflected in its protective object – it portrays values and interests of significance to the entire international community.⁴⁷

44 United Nations General Assembly Resolution. A/80/266, Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict. 25 July 2025.

45 Mark Drumbl, “The Effects of the *Lubanga* Case On Understanding and Preventing Child Soldiering”, *Yearbook of International Humanitarian Law*, no 5, (2013): 3.

46 The Paris Principles /2007/ UNICEF, 7.

47 Zoran Stojanović, *Međunarodno krivično pravo*, (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2012), 69.

5. INTERNATIONAL CRIMINAL COURT AND CHILDREN PROTECTION

The International Criminal Court (here and after: ICC) has a key role in protecting children in armed conflicts, especially through the prosecution and punishment of the individuals who recruit, use, or abuse children in hostilities – thereby contributing to the fight against impunity and the prevention of future crimes. The ICC is a permanent judicial body with jurisdiction over international crimes – the crime of genocide, crimes against humanity, war crimes, and the crime of aggression. It was established by the Statute of the International Criminal Court (Rome Statute), which entered into force on 1 July 2002.⁴⁸ Rome Statute clearly and unequivocally prescribes protection for children and in its article 8 forbids conscripting or enlisting children under the age of fifteen years into armed forces or groups or using them to participate actively in hostilities – applicable in armed conflicts not of an international character, and ones that have international character.⁴⁹

However, in its 26 article Rome Statute prescribe that ICC does not have jurisdiction over persons who were under the age of 18 at the time the crime was committed.⁵⁰ It follows that a state, a national liberation movement, or insurgents may lawfully enlist children of sixteen or seventeen –but if these children engage in criminal conduct, they are not amenable to judicial process before the ICC⁵¹ because of their age.⁵² With regard to child soldiers, the ICC can be considered a great step forward, as it has declared the recruitment and use of children as a crime, which makes those who violate these provisions punishable by the state parties.⁵³ Thus, for the first time in international law, it is clearly established that the use of children as soldiers is a criminal, punishable act. Thereby contributing to prevention, justice and recognition of the status of children as victims of international crimes.

48 Ibid, 130.

49 Milan Škulić, *Međunarodno krivično pravo*. (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2020), 277–279. Stojanović, *Međunarodno krivično pravo*, 108.

50 Škulić, *Međunarodno krivično pravo*, 333.

51 Antonio Cassese, *International Criminal Law*, (Oxford, 2008), 267.

52 In contrast to national legal systems, which contain rules regarding the criminal responsibility of juveniles, the Rome Statute does not contain such rules. For example, Serbian national legislation prescribes that juveniles, i.e. persons between 14 and 18 years old, could bear criminal responsibility, albeit in somewhat reduced form. More on this see: Milan Škulić, “Starosna granica sposobnosti za snošenje krivice u krivičnopravnom smislu”, *Crimen*. no 2, (2010): 207–221; Vanja Bajović, “Kriminalitet maloletnika – o spuštanju starosne granice krivične odgovornosti”, in: *Raskršća međunarodnog krivičnog i krivičnog prava – reforma pravosudnih zakona Republike Srbije*, (Beograd, 2023): 521–527. However, the article 26 of the Rome Statute does not deal with criminal responsibility of persons younger than 18 years old – it just stipulates that the ICC shall not have jurisdiction in such cases. Therefore, this norm does not exclude eventual criminal responsibility and, therefore, criminal proceedings against such persons before national criminal courts.

53 Mohammad Hazyar Arumbing, Yordan Gunawan, Agus Andi Salim, “Prohibition of Child Recruitment as Soldiers: An International Regulatory Discourse”, *Journal Media Hukum*, no 1, (2023): 27.

In order to understand better the aim of this war crime, it is necessary to comprehend the key elements of using, conscripting and enlisting children. War crime exists if the perpetrator conscripted or enlisted one or more persons into an armed force or group or used one or more persons to participate actively in hostilities.⁵⁴ Such person or persons were under the age of 15 years and the perpetrator knew or should have known that such person or persons were under the age of 15 years.⁵⁵ The conduct took place in the context of and was associated with an international or non-international armed conflict, while the perpetrator was aware of factual circumstances that established the existence of an armed conflict.⁵⁶

Within the proceedings before the ICC, children who have been victims or were forcibly involved in hostilities are recognized as victims, and are granted the right to participate in the proceedings through legal representatives, as well as to seek reparations and compensation. With its judgements ICC shields and promotes children's rights in armed conflict, and creates international standards and practices that bind states around the world and helps to end the culture of impunity. The most significant cases before ICC regarding protecting children and children soldiers are *Lubanga* case and *Ongwen* case, which will be discussed below.

5.1. *The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*

Thomas Lubanga was one of the founding members and the leader of the Union des Patriotes Congolais (UPC), as well as the commander of its armed group called Force Patriotique pour la Libération du Congo (FPLC).⁵⁷ The UPC/FPLC, as an organized armed group, was involved in an internal armed conflict against the Armée Populaire Congolaise (APC) and other Lendu militias, including the Force de Résistance Patriotique en Ituri (FRPI), between September 2002 and 13 August 2003.⁵⁸ He was the first person ever tried and convicted by the ICC, marking a historic milestone in international criminal justice on few levels, which implies how important children protection was, and how serious the problem with child soldiers actually was.

Lubanga was charged with war crimes Article 8(2)(e)(vii) of the Rome Statute for conscripting, enlisting, and using children under the age of 15 to participate actively in hostilities, with charges focused on the recruitment and use of child soldiers in the armed conflict in Ituri.⁵⁹ It was explained in the judgement that

54 Elements of Crime, Official Records of the Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, First session, (2002): 21, 27.

55 Ibid.

56 Ibid.

57 Case Information Sheet: Situation in the Democratic Republic of the Congo. The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo. ICC-01/04-01/06 <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CaseInformationSheets/LubangaEng.pdf>

58 Ibid.

59 International Criminal Court, Trial Chamber I, Situation in the Democratic Republic of Congo in the case of the Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, Judgement from 14 March 2012, ICC. No-01/04-01/06.

conscripting and enlisting are two different notions – conscripting defines as forced recruitment, and enlisting more or less as voluntary recruitment, but the fact that it was voluntary is not a valid defense for accused⁶⁰ given the fact that Rome Statute clarified that children under 15 cannot give valid consent in such circumstances. With the enlisting-conduct, any – even non-compulsory (‘voluntary’) – recruitment may amount to a war crime, i.e., the autonomous decision of a child (if possible at all) to join an armed group is part of the conduct definition and thus of the *actus reus* of the offence.⁶¹ Thus, the interplay between (voluntary) enlistment and (compulsory) conscription prevents a punishability gap since any form of child recruitment (voluntary or not) is covered by the offence.⁶²

Another problematic aspect of this judgements was what was considered as active participation in hostilities. The ICC interpreted ‘active’ in the Statute’s child protection provisions more broadly than ‘active’ in the civilian protection provisions.⁶³ This approach best gives voice to the protective purpose of the child protection provisions by criminalizing a wider range of conduct that children could perform, deterring individuals and groups from using them in hostilities.⁶⁴ According to the Lubanga judgement active participation is not related to the previous recruitment of the child, which derives from the legal definition itself – where the acts of commission are connected by the conjunction “or”, which indicates that the acts are defined alternatively; therefore, the commission of any one of them constitutes the commission of the criminal offense.⁶⁵

The judgment in the *Lubanga* case represents a turning point in international criminal law because it established individual responsibility for the recruitment of child soldiers for the first time, expanded the concept of a child soldier, confirmed command responsibility and laid the basis for the development of the practice of reparations for victims, thereby significantly strengthening the international framework for the protection of children in armed conflicts.

5.2. *The Prosecutor v. Dominic Ongwen*

The case of Dominic Ongwen represents another case before ICC regarding child soldiers, however this case is even more complex than *Lubanga* case because Ongwen was a child soldier himself, who later proceeded to become the perpetrator of crimes against children. This case is a representation of the complexity of the status of child soldiers – they can be victims and perpetrators at the same time, which opens up new ethical and legal questions about their responsibility. Ongwen

60 Višnja Randelović, *Položaj maloletnih lica u međunarodnom krivičnom pravu*, (Kragujevac, 2023), 136.

61 Kai Ambos, “The First Judgment of the International Criminal Court (Prosecutor v. Lubanga): A Comprehensive Analysis of the Legal Issues”, *International Criminal Law Review*, no 12, (2012): 134.

62 Ibid.

63 Joshua Yuvaraj, “When Does a Child ‘Participate Actively in Hostilities’ under the Rome Statute? Protecting Children from Use in Hostilities after Lubanga”, *Utrecht Journal of International and European Law*, no 83, (2016): 87.

64 Ibid.

65 Randelović, *Položaj maloletnih lica u međunarodnom krivičnom pravu*, 139.

was kidnapped when he was a child and forced to join Lord Resistance Army in Uganda, but later on he became a commander and was charged with war crimes and crimes against humanity (such as: murder, torture, cruel treatment, attacks on civilians, sexual slavery, rape, using child soldiers, destruction of property; enslavement, torture, persecution, forced marriage, sexual violence) committed in Uganda between 1 July 2002 and 31 December 2005.⁶⁶ For individuals who were associated with armed groups as children, a structure-centered approach focuses on the circumstances that placed the child in the position to become a child soldier and commit violent actions, thereby leading to a “victim” label.⁶⁷

Crimes that Ongwen was being charged with are crimes, committed or attempted directly, alone as well as jointly with other co-perpetrators in the LRA, that is, direct individual criminal responsibility, as seen under Article 25(3)(a) of the Rome Statute as read with Article 25 (3) (b) and (d) of the Rome Statute.⁶⁸

Ongwen was the first person to be charged for the war crimes also committed against him⁶⁹ making him both the victim and the perpetrator of a crime. However, the prosecution noted in the sentencing that Ongwen’s role as a child soldier is relevant to the sentencing determination, but does not directly diminish his responsibility.⁷⁰ On the other hand, the defence argued that Ongwen would not have committed the crimes for which he has been convicted had it not been for his individual circumstances of being abducted at a developmental age.⁷¹ The ICC found him guilty on 61 charges, but the judges noted that he committed the relevant crimes when he was an adult and, importantly, that, in any case, the fact of having been (or being) a victim of a crime does not constitute, in and of itself, a justification of any sort for the commission of similar or other crimes – beyond the potential relevance of the underlying facts to the grounds excluding criminal responsibility expressly regulated under the Statute – they rejected the arguments of the defence as ‘legally unspecified submissions’ on the basis that prior victimization could not itself constitute a justification for commission of international crimes.⁷²

In conclusion, the case of Dominic Ongwen showed that International Criminal Law can no longer view child soldiers exclusively through the prism of victim or perpetrator, but it ought to recognize the complex human reality in which trauma,

66 Case Information Sheet. Situation in Uganda The Prosecutor v. Dominic Ongwen. ICC-02/04-01/15. The Ongwen case was also of great importance for some other issues of International Criminal Law, such as forced pregnancy as a crime against humanity and war crime, see more in: Aleksa Škundrić, “Prinudna trudnoća u Međunarodnom krivičnom pravu”, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, no 1, (2024): 75–77.

67 Izabela Stefija, Jessica Trisco Darden, Amanda Wintersick, “Breaking Through the Legal Binary: Media Labelling of Dominic Ongwen as a Victim–Perpetrator”, *Social and Legal Studies*, no 3, (2024): 447.

68 Jael Jennifer Mareresh, *When the prey becomes the predator: Does justice equal a conviction? An analysis of the Dominic Ongwen case*, Unpublished dissertation, (Nairobi 2021), 5.

69 Erin K. Baines, “Complex Political Perpetrators: Reflections on Dominic Ongwen”, *The Journal of Modern African Studies*, no 2, (2009): 163–164.

70 The Prosecutor v Dominic Ongwen. ICC-02/04-01/15-1819-Red 6 May 2021, para 66.

71 Ibid, para 67.

72 Ibid, para. 2672.

coercion and responsibility often coexist. Even though the *Ongwen* case did not change the formal rules on child soldiers, it revolutionized the way those rules are interpreted, applied, and ethically understood—it introduced a more humane, contextual dimension to international criminal law.

6. CONCLUDING REMARKS

It is evident that the international community is aware of the need to provide protection to children during armed conflicts and in this paper, it has been pointed out that there are special rules, as well as certain mechanisms that attempt to provide this protection. It was shown that rules about protecting the vulnerable persons such as children existed even before the adoption of the Hague and Geneva Conventions. This protection was formalized in the Geneva Conventions, but before the adoption of the Protocols to the Geneva Conventions, there were no individual, specialized rules that established protection of children in armed conflicts, and forbidding their participation in armed conflicts.

However, despite the adoption of all these rules, massive violations of them continue to occur, therefore it was evident that it was necessary to establish certain monitoring mechanisms. The United Nations, as the world's largest international organization, has contributed significantly to the progress and development of legislation and mechanisms of monitoring that would ensure a higher level of protection for child soldiers. Resolutions have been adopted by both the Security Council and the General Assembly, and special bodies have been established, such as the Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict, which has the task of monitoring the implementation of resolutions related to these problems, as well as Committee on the Rights of Child regarding the CRC and Optional Protocol.

The cruelty and malevolence of recruiting children in military has impact on children on many levels, therefore it is justified to prescribe those actions as war crimes. We have processed two cases before ICC, which have shown the complexity of the state in which child soldiers are, and also the complexity of the trials themselves. The author of the paper does not believe that there will come a time in the future when all the rules of children protection in armed conflicts will be respected – such a utopia can, unfortunately, only exist in theory. There is no law or rule that has never been violated, and this cannot be expected from the rules regarding children's protection. What remains for us, therefore, is to continue to strive to minimize such violations and prevent them as much as possible and we can strive to do this by raising awareness of the importance of these rules (prevention). Then, individuals and states that violate these rules should be adequately punished, so that we can show potential future perpetrators that these acts are punishable and that if they attempt to commit such acts, they will not go unpunished.

LITERATURE

- Abraham Shara, "Child Soldiers and the Capacity of the Optional Protocol to Protect Child Soldiers and the Capacity of the Optional Protocol to Protect Children in Conflict", *Human Rights Brief*, no 3, (2003): 15–19.
- Ambos Kai, "The First Judgment of the International Criminal Court (Prosecutor v. Lubanga): A Comprehensive Analysis of the Legal Issues", *International Criminal Law Review*, no 12, (2012): 315–153.
- Arumbinang Mohammad Hazyar, Gunawan Jordan, Andi Agus Salim, "Prohibition of Child Recruitment as Soldiers: An International Regulatory Discourse", *Journal Media Hukum*, no 1, (2023): 21–32.
- Asqool Abdalfatah Mohammed, Ismail Shahrul Mizan and Nordin Rohaida, "The protection of children during armed conflicts: Israeli violations of international humanitarian law in three wars in Gaza" *UUM Journal of Legal Studies*, no 2, (2023): 535–556.
- Baines Erin K, "Complex Political Perpetrators: Reflections on Dominic Ongwen", *The Journal of Modern African Studies*, no 2, (2009): 163–191.
- Bajović Vanja, "Kriminalitet maloletnika – o spuštanju starosne granice krivične odgovornosti", in: *Raskršća međunarodnog krivičnog i krivičnog prava – reforma pravosudnih zakona Republike Srbije*. (Škulić M. et al. eds.), Beograd: Udruženje za međunarodno krivično pravo, 2023, 512–53.
- Cerović Ines /2010/: Deca u oružanom sukobu i međunarodno pravo. *Anali Pravnog Fakulteta u Beogradu*. no 1. 325–339.
- Cassese Antonio, *International Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Conci Luiz Guilherme Arcaro and Gerber Konstantin, "Conventionality Standards for Children in Conflict Zones: Colombian Case study", *Opinión Jurídica*, no 35, (2018): 171–183.
- Delissen, A. J. M., "Legal Protection of Child-Combatant after the Protocols: Reaffirmation, Development or a Step Backwards", in: *Humanitarian Law of Armed Conflict – Challenges Ahead: Essays in Honour of Frits Kalshoven*, (Delissen, Astrid J. M. & Tanja, Gerard J., eds.), Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 1991, 153–164.
- Drumbl Mark, "The Effects of the *Lubanga* Case On Understanding and Preventing Child Soldiering", *Yearbook of International Humanitarian Law*, no 5, (2013): 1–31.
- Dixit R. K, "Special Protection of Children During Armed Conflicts under the Geneva Conventions Regime", *ISIL Year Book of International Humanitarian and Refugee Law*, no 1, (2001): 12–35.
- Fabijanić Gagro Sandra, Poropat Lorena, „Uloga i aktivnosti tijela Ujedinjenih naroda u zaštiti djece u oružanim sukobima“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, no 2, (2015): 759–786.
- Fabijanić Gagro Sandra, „The Implementation of the Responsibility to Protect when the Protection of Children in Armed Conflicts within the UN System is Concerned – Who is Responsible?“, *Pécs Journal of International and European Law*, no 2, (2020): 31–47.
- Haer Roos, "Children and armed conflict: looking at the future and learning from the past", *Third World Quarterly*, no 1, (2019): 74–91.
- Harvey Rachel, *A guide to international humanitarian and human rights law, Children and Armed Conflict Unit*, (Essex, 2012).
- Jončić Miloš, „Zaštita posebnih kategorija lica u oružanim sukobima“, *Međunarodni problemi*, no 3, (2014): 305–320.

- Jončić Vladan, *Međunarodno humanitarno pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2015.
- Kreća Milenko, *Međunarodno javno pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2018.
- Mareresh Jael Jennifer, *When the prey becomes the predator: Does justice equal a conviction? An analysis of the Dominic Ongwen case*. Unpublished dissertation. Nairobi: Strathmore University, 2021.
- Milislavljević Bojan, *Međunarodno humanitarno pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2024.
- Oberg Charles, Goldhagen Jeffrey, Spencer Nicholas, Renewing our commitment to protect children experiencing armed conflict: *Journal of Paediatrics and Child Health*, no 3, (2023): 427–430.
- Onyango Philista, „The impact of armed conflict on children“, *Child Abuse Review*, no 4, (1998): 219–229.
- Sheppard Ann, „Child Soldiers: Is the Optional Protocol Evidence of an Emerging ‘Straight 18’ Consensus“, *International Journal of Children’s Rights*, no 8, (2000): 37–70.
- Stefija Izabela, Darden Jessica Trisco and Wintersick Amanda, „Breaking Through the Legal Binary: Media Labelling of Dominic Ongwen as a Victim–Perpetrator“, *Social and Legal Studies*, no 3, (2024): 443–466.
- Stojanović Zoran, *Međunarodno krivično pravo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2012.
- Subotin Maja, „Zaštita dece u međunarodnom humanitarnom pravu“, *Vojno delo*, no 4, (2018): 129–144.
- Škulić Milan, *Međunarodno krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2020.
- Škulić Milan, „Starosna granica sposobnosti za snošenje krivice u krivičnopravnom smislu“, *Crimen*, no 2, (2010): 207–221.
- Škundrić Aleksa, „Prinudna trudnoća u Međunarodnom krivičnom pravu“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, no 1, (2024): 57–81.
- Šurlan Tijana, „Pravni status i zaštita dece u oružanim sukobima – nove tendencije“, *Bezbednost*, no 3, (2012): 121–137.
- Wessells Michael G, „Children and Armed Conflict: Introduction and Overview“, *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*: no 3, (2016): 198–207.
- Yuvaraj Joshua, „When Does a Child ‘Participate Actively in Hostilities’ under the Rome Statute? Protecting Children from Use in Hostilities after Lubanga“, *Utrecht Journal of International and European Law*, no 83, (2016): 69–93.

*Anđelija Stevanović**

SLOŽENA ULOGA DECE U ORUŽANIM SUKOBIMA:
MEĐUNARODNOPRAVNA ZAŠTITA I
SUDSKA PRAKSA MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA

REZIME

Oružani sukobi predstavljaju odstupanje od uobičajenog stanja u državama i utiču na svaki segment života. Prva asocijacija na oružane sukobe je nasilje – kako međusobno nasilje između članova zaraćenih strana, tako i nasilje nad ranjivim kategorijama ljudi koje ne učestvuju u oružanim sukobima. Deca spadaju u jednu od ovih ranjivih kategorija jer, zbog svog uzrasta, nisu u stanju da se brinu o sebi. Iako pravila međunarodnog humanitarnog prava, međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog krivičnog prava pružaju posebnu zaštitu deci, u praksi takva zaštita je često nedovoljna ili izostaje. Zbog toga je bilo neophodno preduzeti određene dodatne korake kako bi se obezbedila adekvatnija zaštita dece u oružanim sukobima, što je dovelo do toga da se ovo pitanje razmatra pred Međunarodnim krivičnim sudom. U ovom radu, autorka nastoji da predstavi pojam dece u oružanim sukobima, kako bi bolje objasnila pravila međunarodnog prava koja se odnose na zaštitu dece u sukobima i zašto je ta zaštita neophodna. Glavni fokus rada je na problemu regrutovanja i uključivanja dece mlađe od 15 godina u oružane sukobe, kao i na analizi dve presude Međunarodnog krivičnog suda koje su ove radnje definisale kao ratne zločine – slučajevi Lubanga i Ongwen.

Ključne reči: deca vojnici, međunarodno humanitarno pravo, slučaj Lubanga, slučaj Ongwen, Međunarodni krivični sud.

* Institut za društvene nauke u Beogradu, istraživač na Centralnoevropskoj akademiji (CEA) u Budimpešti, andjelija.stevanovic21@gmail.com, ORCID: 0009-0002-3157-515X

Lea Feuerbach*

REHABILITATION, RESOCIALISATION, AND REINTEGRATION: ADDRESSING LEGAL AND PRACTICAL BARRIERS TO RECIDIVISM PREVENTION IN CROATIA

Abstract: This article examines prevention in the criminal justice system through three main steps. First, it conducts a conceptual analysis of rehabilitation, resocialisation, and reintegration, reviewing terminological ambiguities at the international level and in Croatian legislation, where definitions often overlap and remain unclear whether they denote identical processes or distinct phases thereof. Second, it analyses domestic academic literature to assess how Croatian researchers address this terminological ambiguity while outlining their key conclusions alongside limitations such as scarce empirical data. Third, it evaluates practical implementation by contrasting the normative framework's rules for treatment delivery with actual program data from prison reports, noting inability to measure frequency or evaluate effectiveness and success, while highlighting penal system challenges like overcrowding and resource shortages, and need for data sources beyond official prison reports that incorporate inmates' experiences and perspectives from other penal actors.

Keywords: recidivism prevention, rehabilitation, resocialisation, reintegration, prison system.

1. THE COMPLEXITY OF REHABILITATION, RESOCIALISATION, AND REINTEGRATION: A CONCEPTUAL INTRODUCTION

Rehabilitation, as a correctional focus, is often defined broadly and inconsistently, leading to variations in how it is applied in practice. Studies have shown that rehabilitation is significantly linked to lower recidivism rates, emphasising its importance in the correctional system.¹ At its core, rehabilitation is the process of

* Ph.D. Candidate at the Ferenc Deák Doctoral School of the University of Miskolc and Scientific Researcher at the Central European Academy, Budapest, lea.feuerbach@centraleuropeanacademy.hu, ORCID: ID orcid.org/0009-0004-3763-7889

1 Sheldon Seigafo, "Inmate's Right to Rehabilitation during Incarceration: A Critical Analysis of the United States Correctional System", *International Journal of Criminal Justice Sciences*, no.2 (2017): 184.

restoring individuals who have offended to a crime-free life,² requiring the collaboration of various stakeholders, such as prison and probation services, intervention providers, local authorities, and civil society organisations.³ While the fundamental aim of rehabilitation can be understood as reducing reoffending, thereby contributing to safer communities and lowering the social and economic costs of crime,⁴ the term is often used without clear definition in many texts. Instead, the broader term “rehabilitation programs” is more frequently encountered, encompassing the diverse methods and approaches designed to achieve these goals.⁵

In defining resocialisation, it is important to distinguish it from the broader concept of socialisation. The term socialisation, derived from Latin, refers to the process through which individuals acquire the knowledge, norms, and values necessary to function as members of society.⁶ Resocialisation, by contrast, denotes the process of re-integrating convicted individuals into social life, enabling them to re-establish their roles within the community.⁷

In addition to rehabilitation and resocialisation, the literature frequently refers to the concepts of “reintegration” and “social reintegration”.⁸ The concept of reinte-

- 2 Criminal Justice Alliance, *Criminal Justice Dictionary*. Available at: <https://www.criminaljusticealliance.org/resources/criminal-justice-dictionary/> (Accessed: 17 March 2026).
- 3 RAN Practitioners Prison Rehabilitation and Reintegration, *RAN Practitioners Spotlight magazine*, 2020.
- 4 Government of South Australia, *Rehabilitation, education and work*, 2024. Available at: <https://www.corrections.sa.gov.au/Rehabilitation-education-and-work>. (Accessed: 17 March 2026).
- 5 National Research Council, *The Rehabilitation of Criminal Offenders* (Washington, DC: National Academies Press, 1979); Emily A. Whitney, “Correctional Rehabilitation Programs and the Adoption of International Standards: How the United States Can Reduce Recidivism and Promote the National Interest”, *Transnational Law & Contemporary Problems*, no. 3 (2009); Piet Hein van Kempen, Warren Young, eds., *Prevention of reoffending: The value of rehabilitation and the management of high risk offenders* (Cambridge: Intersentia, 2014); Igor Đurin, *Opći programi tretmana zatvorenika: Rad i izobrazba u funkciji rehabilitacije* (diss., Sveučilište u Zagrebu: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, 2017); Karen Heseltine, Andrew Day, “Rehabilitation Programmes in Australian Prisons,” in *The Palgrave Handbook of Australian and New Zealand Criminology, Crime and Justice*, eds. Antje Deckert, Rick Sarre (Cham: Palgrave Macmillan, 2017), 831–846; Snježana Maloić, Anita Jandrić Nišević, “Reintegracija zatvorenika u društvo – možemo li bolje?” *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 28, no. 1 (2020): 47–77; Lisa Forsberg, Thomas Douglas, “What Is Criminal Rehabilitation?” *Criminal Law and Philosophy* 16, no. 1 (2022): 103–126.
- 6 Zoran Kanduć, “Zamisao o rehabilitaciji: pogled s kriminološkog stajališta,” *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 4, no. 2 (1996): 142; Penal Reform International, “The Meaning of Rehabilitation – Resocialization and Its Regulation Based on National and International Standards,” 2019, <https://www.penalreform.org/blog/the-meaning-of-rehabilitation-resocialization-and-its-regulation/> (Accessed: 17 March 2026).
- 7 Penal Reform International, “The Meaning of Rehabilitation”.
- 8 Narayanan Ganapathy, “Rehabilitation, Reintegration and Recidivism: A Theoretical and Methodological Reflection,” *Asia Pacific Journal of Social Work and Development* 28, no. 3 (2018): 154–167; United Nations Office on Drugs and Crime, *Introductory Handbook on the Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders* (Vienna: United Nations, 2018); United Nations Office on Drugs and Crime, *The Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders* (Vienna: United Nations Office at Vienna, 2018), Marcelo F. Aebi et al., *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics* (Göttingen, 2021), 331–332; Erika Váradi-

gration was formally recognised in the 2006 European Prison Rules, underscoring its significance within European correctional practice.⁹

The literature and international documents frequently show an intertwining of terms, indicating that there is no firm boundary between them. However, while these terms are interrelated and often share closely linked meanings, they are not synonymous.¹⁰ One potential explanation for the inconsistent use of terminology is that rehabilitation has historically been a contentious concept, often carrying negative connotations due to its association with human rights violations.¹¹ This negative perception arose when rehabilitation was used as justification for extended periods of imprisonment.¹²

2. DOMESTIC AND INTERNATIONAL LEGISLATION FRAMEWORK

This section aims to present the international legal framework for prisoner resocialisation, rehabilitation and reintegration, as well as Croatian legal provisions that primarily or occasionally address this issue. In addition to judgments from the European Court of Human Rights, prevention and prisoners' rights to dignified conditions and rehabilitation are also covered by numerous documents at the European Union level. The roots of resocialisation ideas can be traced back to 1977 with the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners,¹³ as well as other European documents, such as the *General Assembly Resolution 2200 A (XXI)* on the *International Covenant on Civil and Political Rights* from 1996, and the *Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules*. In addition, several key international documents, such as the *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* (1950), the *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment* (1984), and the *Recommendation of the European Parliament to the Council on the Rights of Prisoners in the European Union* (2003), also address issues related to prisoners. Although these documents do not primarily focus on crime prevention through rehabilitation, reintegration, or resocialisation, they address important aspects of prisoners' rights. The list of international legal frameworks pre-

Csemame, ed., *Criminal Legal Studies: European Challenges and Central European Responses in the Criminal Science of the 21st Century* (Budapest: Central European Academic Publishing, 2022), 286, 288, 421.

- 9 Recommendation Rec (2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Available at: <http://book.coe.int> (Accessed: 17 March 2026).
- 10 Anna-Maria Getoš Kalac, Lea Feuerbach, "Small-Scaling Imprisonment in the Balkans – The 'Holy Grail' of Resocialisation?" *Central European Journal of Comparative Law* 6, no. 2 (2025): 127–166.
- 11 Sonja Meijer, "Rehabilitation as a Positive Obligation," *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 25, no. 2 (2017): 146.
- 12 Ibid.
- 13 United Nations, *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)* (New York: United Nations, 2015).

sented here is not exhaustive, but it highlights several key documents. Moreover, EU law does not provide a single, universally binding instrument that clearly defines rehabilitation, resocialisation, and reintegration across all contexts. Instead, these concepts are addressed with varying degrees of precision in different EU policy papers, frameworks, and initiatives.¹⁴

In the context of the domestic legislative framework, beyond criminal law, it is important to consider the protection provided by the Constitution of the Republic of Croatia.¹⁵ Although the Constitution does not contain provisions specifically dedicated to prisoners' rights, it establishes a general framework for the protection of fundamental rights and freedoms applicable to all individuals, including those deprived of liberty. In this regard, several provisions are particularly relevant, including Article 16 (limitations of rights and the principle of proportionality), Article 21 (right to life and abolition of the death penalty), Article 28 (presumption of innocence), Article 29 (right to a fair trial), and Article 35 (respect for private and family life, dignity, and honour). These guarantees form an important constitutional basis for the protection of prisoners' rights and their resocialisation.

Moreover, the Croatian Criminal Code plays a key role in defining the purpose of punishment, as set out in Article 41.¹⁶ This provision identifies the main objectives of punishment as expressing societal condemnation of crime, strengthening public trust in the rule of law, and deterring both the offender and others from engaging in criminal behaviour. It also emphasises the importance of fostering awareness of the harmful consequences of crime and the fairness of punishment. Importantly, Article 41 highlights the resocialisation dimension by underscoring the need to facilitate the offender's reintegration into society.¹⁷

Moreover, the right to rehabilitation is defined in the Act on the Legal Consequences of Convictions, Criminal Records and Rehabilitation, particularly in Articles 18 and 19, where it is given a meaning that differs from the one traditionally used in criminological discourse.¹⁸ In addition to the broad, non-strictly

14 For example, see: Radicalisation Awareness Network, *RAN Rehabilitation Manual* (2020), https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-06/ran_rehab_manual_en.pdf, 5, 14, 22, 70 (Accessed: 1 April 2025); Radicalisation Awareness Network, *Spotlight on Rehabilitation and Reintegration* (2024), https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/8379618f-31f2-48dc-a8d6-83d6a541643d_en?filename=spotlight_on_rehabilitation_and_reintegration_042024_en_0.pdf, 38 (Accessed: 1 April 2025).

15 *Constitution of the Republic of Croatia*, "Official Gazette", nos. 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14 (2014).

16 *Croatian Criminal Code*, "Official Gazette" no. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23, 36/24 (2024).

17 It is also worth noting that the *Croatian Criminal Procedure Act*, "Official Gazette" no. 52/2008, 76/2009, 80/2011, 91/2012, 143/2012, 56/2013, 145/2013, 152/2014, 70/2017, 126/2019, 126/2019, 80/2022 (2022) provides certain rights for prisoners, such as the right to humane accommodation, rest, personal hygiene, and visits, while defining a prisoner as a person in investigative detention. However, a more detailed analysis of its provisions is not necessary in the context of recidivism prevention and resocialisation.

18 *Croatian Act on the Legal Consequences of Convictions, Criminal Records and Rehabilitation*, "Official Gazette" no. 143/12, 105/15, 32/17, 53/22 (2022).

defined criminological understanding, the Act provides a precise legal definition. It stipulates that an offender who has been lawfully convicted or acquitted has the right, after a legally specified period and under the conditions set by the Act, to be regarded as a person who has not committed a crime. Consequently, their rights and freedoms may no longer be distinguished from those of individuals with no criminal conviction. Rehabilitation occurs after the completion, pardon, or expiration of a prison sentence, long-term imprisonment, juvenile detention, or payment of a fine. Once rehabilitation has taken place, individuals regain all rights afforded to citizens under the Constitution, laws, or other regulations, with the exception of those restricted by security measures or other legal consequences of the conviction. The Act also specifies rehabilitation periods in detail.¹⁹ The definition of rehabilitation provided here is clear but narrow, as it focuses solely on the legal outcome rather than the broader process of psychological or social change. The term rehabilitation is widely used in penology and criminology, where it carries a broader meaning encompassing individual transformation and crime prevention. From a strictly legal perspective, however, it has a precise, distinctive meaning.

The key legal document governing prisoners' rights and obligations is the Croatian Execution of Prison Sentence Act.²⁰ Article 3 outlines the purpose of serving a prison sentence and emphasises that, alongside humane treatment and respect for the dignity of the individual, the primary goal is to prepare prisoners for life in freedom in accordance with legal and social norms, thereby contributing to community protection. Although the Act provides a descriptive account of imprisonment's purpose without explicitly labelling it as rehabilitative, reintegrative, or resocialising, the principle of *lex specialis derogat legi generali* suggests that the legislator views resocialisation, reintegration, and rehabilitation as imprisonment core aims. However, the Act does not define these concepts. It merely references them in relation to general prison programmes (Art. 27) and prisoners' participation in daily activities (Art. 13). The legal framework and obscurity regarding rehabilitation, resocialisation and reintegration is largely consistent across Central and Eastern European countries, with similar principles and structures in place.²¹

Analysis of the international and Croatian criminal law frameworks concerning preventive criminal justice measures (rehabilitation, resocialisation, and reintegration) reveals that while numerous documents protect prisoners' fundamental rights in accordance with human dignity, clear terminological distinctions between these concepts remain absent. The European legislator allows national lawmakers considerable discretion in implementing preventive programmes aimed at reintegrating individuals into society after serving their sentences. The only term

19 More on how rehabilitation periods can affect understanding of recidivism can be found in: Getoš Kalac, Feuerbach, "Small-Scaling Imprisonment in the Balkans", 9–10.

20 *Croatian Execution of Prison Sentence Act*, "Official Gazette" no. 14/21 14/21 (2021).

21 For more details see: Getoš Kalac, Feuerbach, "Small-Scaling Imprisonment in the Balkans", 133–139.

explicitly defined by Croatian legislation is the right to rehabilitation, which indicates that, after a certain period, an offender is regarded as someone who has not committed a crime. Croatia introduce some clarity by establishing a structured legal framework for managing criminal records and defining “rehabilitation” in a specific way. However, it can also create confusion, particularly when viewed in the broader context of rehabilitation, resocialization, and reintegration. The use of terms such as “rehabilitation programmes/treatment,” and “social reintegration” can refer to different processes and objectives, further complicating their interpretation and application within the legal and correctional systems. Croatia is not alone in adopting this approach to defining rehabilitation; several Central and Eastern European countries, including Hungary, Serbia, Slovenia, Slovakia, Romania, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, North Macedonia, Bulgaria, Albania, and Moldova, also recognise the importance of rehabilitation and resocialisation in their criminal justice systems, specifying criteria and procedures in their legislation for expunging criminal records and reinstating individuals’ legal status.²² However, Croatian definition differs from the right to rehabilitation as a positive obligation outlined by the European Court of Human Rights (ECHR). In *Murray v. the Netherlands* (2016), the ECHR established this right as a state duty to implement prison regimes for life-sentence prisoners that align with rehabilitation goals and enable progress toward release. This discrepancy raises the question of whether clearer distinctions among these terms are needed to resolve the surrounding terminological confusion. The following sections examine how this ambiguity manifests in Croatian academic literature.

3. STATE OF ART OF RECIDIVISM PREVENTION IN CROATIA

A state-of-the-art literature review on rehabilitation, resocialisation, and reintegration in Croatia was conducted using articles and scientific papers available on the Hrčak platform (portal of Croatian scientific and professional journals). The terms “rehabilitation,” “resocialisation,” and “reintegration” were searched to identify relevant publications. “Resocialisation” appeared in 17 results, but only three addressed criminal law, and in two of these, it was mentioned only sporadically in the context of juvenile offenders. “Reintegration” yielded 41 results, with six relating to criminal law. “Rehabilitation” appeared 525 times, predominantly in medical contexts, with only 10 articles addressing criminal law, of which eight are relevant to this analysis. Two articles were excluded: one overlaps with the resocialisation category and mentions rehabilitation only briefly, while the other reviews a seminar on juvenile rehabilitation. An overview of the key literature is presented in Table 1.

²² Ibid.

Table 1: Overview of Key Literature on Resocialisation, Reintegration, and Rehabilitation in Croatia

Category	Author(s) and Year	Summary	Key Points
Resocialisation ²³	Jukić and Sabljo (2017) ²⁴	Focuses on penological andragogy and prison treatment, emphasizing tailored approaches for inmate resocialization.	Highlights the need for skilled professionals and improved prison treatments to help rehabilitate inmates in Croatia.
Reintegration	Šimpraga and Vukota (2010) ²⁵	Evaluates a supervised conditional release program, showing its positive impact on reintegration.	Importance of probation system, post-penal support, supervision, and assistance for successful reintegration.
	Špero and Rosandić (2017) ²⁶	Explores electronic monitoring as an alternative sanction enforcement tool in Croatia.	Electronic monitoring's potential as a viable alternative to traditional sanctions; necessity of probation officer education, importance of adhering to high European standards.
	Maloić and Todosiev (2020) ²⁷	Explores the overlooked role of family dynamics in the reintegration of adult prisoners in Croatia, arguing for greater attention to this factor in both research and practice to reduce recidivism and support successful reintegration.	Family can be both a risk factor and a key support in reintegration efforts, urging greater focus on family involvement and the need for collaboration with non-governmental sectors in reintegration processes.

- 23 Only one article will be analysed on the topic of resocialization. Resocialization within the criminal law context is mentioned in two other articles, albeit sporadically. The first discusses the representation of minors and young adults in the structure of reported offenders for drug abuse offenses (Željko Petković, "Zastupljenost maloljetnika i mladih punoljetnika u strukturi prijavljenih počinitelja kaznenih djela zloporabe opojnih droga iz članka 173," *Policija i sigurnost* 17, no. 1–2 (2008): 111–119), while the second article focuses on reforms in juvenile criminal law and justice (Melita Božičević-Grbić, Sunčana Roksandić Vidlička, "Reforma maloljetničkog kaznenog prava i sudovanja," *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 18, no. 2 (2011): 679–715).
- 24 Renata Jukić, Marin Sabljo, "Penološka andragogija – zatvorski tretman i mogućnosti resocijalizacije zatvorenika," *Andragoški glasnik: Glasilo Hrvatskog andragoškog društva* 21, no. 1–2 (36) (2017): 27–36.
- 25 Dijana Šimpraga, Ljiljana Vukota, "Probni projekt Uvjetni otpust zatvorenika," *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 17, no. 2 (2010): 813–817.
- 26 Jana Špero Perica Rosandić, "Elektronički nadzor pilot-projekt u Republici Hrvatskoj," *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu* 24, no. 2 (2017): 671–692.
- 27 Snježana Maloić Dijana Todosiev, "Uloga obitelji u socijalnoj reintegraciji zatvorenika: pregled aktualnih spoznaja," *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 28, no. 2 (2020): 236–256.

Category	Author(s) and Year	Summary	Key Points
	Maloić (2020) ²⁸	Discusses the importance of prison aftercare for successful reintegration, offering recommendations for improvement.	Emphasises the need for a comprehensive aftercare strategy, improved laws, and better resource allocation to support reintegration, with a focus on high-risk offenders and involving state institutions, public agencies, and NGOs.
	Maloić and Jandrić Nišević (2020) ²⁹	Highlights the importance of effective social reintegration as a key goal of imprisonment, focusing on the shared responsibility of individuals and society to address recidivism and support prisoners' reintegration, with an emphasis on prison, probation, and social welfare systems in Croatia.	Social reintegration as key objective; collaboration between prison, probation, social welfare systems; importance of non-governmental sector.
	Rakić and Maloić (2021) ³⁰	Examines the role of probation services in Croatia, focusing on their importance in preventing social exclusion and supporting reintegration of prisoners.	Emphasizes the need for better enforcement of probation services and greater engagement from various stakeholders to reduce social exclusion, mitigate recidivism, and support the successful reintegration of former prisoners into society.
Rehabilitation	Kanduč (1996) ³¹	Discusses rehabilitation from a criminological perspective, arguing that rehabilitation should be a right and not part of a punitive approach.	Critiques past rehabilitative models and advocates for a more humanistic, non-repressive approach to criminal justice, highlighting the absence of a comprehensive criminal policy that integrates rehabilitation effectively.

28 Snježana Maloić, "Pojam i značaj poslijepenalne zaštite – koga štтити, зашто и како?" *Kriminologija & socijalna integracija* 28, no. 1 (2020): 11–46.

29 Maloić, Jandrić Nišević, "Reintegracija zatvorenika u društvo", 47–77.

30 Martina Rakić, Snježana Maloić, "Implementacija probacijskih poslova povezanih s kaznom zatorora u Republici Hrvatskoj: ostvarena postignuća i izazovi ostvarivanja," *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 29, no. 2 (2021): 291–310.

31 Kanduč, "Zamisao o rehabilitaciji", 142–148. Although Kanduč is affiliated with the Faculty of Law, University of Ljubljana, this article is included in the Croatian analysis due to its availability in both Croatian and English on the Croatian Portal of Scientific and Professional Journals – *Hrčak*. The article explores the concept of rehabilitation without linking it to a specific national solution, thus ensuring its relevance within this context.

Category	Author(s) and Year	Summary	Key Points
	Mikšaj-Todorović and Buđanovac (1997) ³²	Describes a curriculum for social pedagogy students aimed at rehabilitative work within the penal system, focusing on practical skills.	Shifting from debating the merits of rehabilitation to developing effective methods for applying theoretical concepts in practice, by incorporating international practices adapted to Croatia's needs.
	Mikšaj-Todorović and Buđanovac (2000) ³³	Examines public attitudes in Croatia toward convicts and rehabilitation, finding that younger, educated, and urban populations are more supportive.	Need for further educational efforts to shift perceptions, particularly in less urbanized and older demographic groups.
	Damjanović, Jandrić and Doležal (2002) ³⁴	Examines the 1999 Croatian Law of Imprisonment and its amendments, comparing them to previous regulations with a focus on inmate rehabilitation.	Importance of well-trained and motivated staff for effective rehabilitation, emphasizing that rehabilitation requires personalized attention to each offender's needs.
	Buđanovac, Mikšaj-Todorović, and Kanduč (2002) ³⁵	Explores public attitudes in Croatia and Slovenia regarding convicts and their rehabilitation.	The analysis revealed five significant factors in the Croatian sample and six in the Slovenian sample, with notable similarities in attitudes regarding trust toward convicts and personal contacts.
	Buđanovac and Mikšaj-Todorović (2002) ³⁶	Continues to examine public attitudes in Croatia and Slovenia, revealing differences in perspectives on prison conditions.	Findings suggest a common inclination towards rehabilitation, with variations reflecting differing perspectives on prison conditions.

- 32 Ljiljana Mikšaj-Todorović, Aleksandar Buđanovac, "Edukacija studenata socijalne pedagogije za rad na rehabilitaciji osuđenih u penalnom sustavu," *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 5, no. 1–2 (1997): 89–93.
- 33 Ljiljana Mikšaj-Todorović, Aleksandar Buđanovac, "Javno mnijenje o prijestupnicima i rehabilitaciji u Hrvatskoj: utjecaj spola, dobi, obrazovanja i razine urbanizacije," *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 8, no. 1–2 (2000): 27–34.
- 34 Ivan Damjanović, Anita Jandrić, Dalibor Doležal, "Uloga rehabilitacije u svjetlu novih promjena unutar zakona o izvršavanju kazne zatvora," *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 10, no. 1 (2002): 49–58.
- 35 Aleksandar Buđanovac, Ljiljana Mikšaj-Todorović, Zoran Kanduč, "Faktorska struktura stavova prema osuđenima i njihovoj rehabilitaciji na slovenskom i hrvatskom uzorku ispitanika," *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 10, no. 1 (2002): 25–34.
- 36 Aleksandar Buđanovac, Ljiljana Mikšaj-Todorović, "Stavovi prema osuđenima i njihovoj rehabilitaciji na slovenskom i hrvatskom uzorku ispitanika," *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 10, no. 2 (2002): 153–160.

Category	Author(s) and Year	Summary	Key Points
	Maloić (2015) ³⁷	Focuses on the evolving role of probation services in Croatia, including working with high-risk offenders.	Advocates for more domestic research into probation practices to inform the future development of policies in Croatia, integrating European guidelines and international research findings.
	Maloić (2016) ³⁸	Examines Croatian probation services' use of the Risk-Need-Responsivity and Good Lives Models and discusses the potential for restorative justice.	Emphasising the importance of addressing both criminogenic risks and protective factors, argues that effective rehabilitation must be perceived as meaningful by offenders.

3.1. Terminology Review

In the state-of-the-art research in Croatia, authors predominantly use the term “rehabilitation” without providing a clear definition, instead focusing on its purposes and importance.³⁹ Some authors define rehabilitation as ‘the return of a criminal to a law-abiding way of life through treatment’,⁴⁰ or they refer to it as ‘re-enablement’.⁴¹ However, only one article offers a more detailed definition, describing rehabilitation as ‘the result of any planned intervention aimed at the offender that reduces criminal activity, regardless of whether this reduction is achieved through changes in personality, abilities, attitudes, values, or behaviour’.⁴² The use of this definition of rehabilitation significantly differs from the term rehabilitation in the normative context.

Moreover, resocialization is explained in only one article, which defines it as a process that ‘aims to enable the prisoner, after serving their sentence, to reintegrate into the wider social community and become a functional member within various social structures and groups like family, friends, work, etc.’⁴³ Other articles sporadically mention resocialization without delving into its content, merely refer-

37 Snježana Maloić, “Probacija prema punoljetnim počiniteljima kaznenih djela – pomoć ili nadzor?” *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 23, no. 1 (2015): 157–179.

38 Snježana Maloić, “Dominantna načela i modeli tretmanskog rada s punoljetnim počiniteljima kaznenih djela u zajednici,” *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 24, no. 2 (2016): 115–139.

39 For example, see: Rakić, Maloić, “Implementacija probacijskih poslova”, 291–310; Maloić, “Pojam i značaj poslijepenalne zaštite”, 11–46.; Maloić, Todosiev, “Uloga obitelji u socijalnoj reintegraciji zatvorenika”, 236–256; Maloić, “Dominantna načela i modeli tretmanskog rada”, 115–139; Maloić, “Probacija prema punoljetnim počiniteljima”, 157–179; Buđanovac, Mikšaj-Todorović, “Kanduć, Faktorska struktura stavova prema osuđenim”, 25–34; Mikšaj-Todorović, Buđanovac, “Edukacija studenata socijalne pedagogije”, 89–93.

40 Mikšaj-Todorović, Buđanovac, „Edukacija studenata socijalne pedagogije“, 89.; Kanduć, “Zamisao o rehabilitaciji”, 142.

41 Damjanović, Jandrić, Doležal, “Uloga rehabilitacije u svjetlu novih promjena”, 51.

42 Jukić, Sabljo, “Penološka andragogija”, 28.

43 Ibid.

ring to resocialization goals.⁴⁴ However, this definition of resocialisation cannot be clearly distinguished from rehabilitation definitions found across the analysed body of research. Moreover, the inclusion of “reintegration” within the resocialisation definition creates further confusion, leading to the conclusion that rehabilitation, resocialisation, and reintegration are treated as synonyms despite their potentially distinct theoretical foundations.

Even though six articles directly address reintegration,⁴⁵ none of them provide a definition for the term.⁴⁶ A brief explanation could have been helpful but is not essential, as reintegration appears as the outcome of successfully implemented resocialisation or rehabilitation processes. While an explanation would be beneficial given the observed interconnectedness of these concepts, reintegration is relatively clearly understood as the outcome of (un)successfully implemented resocialisation or rehabilitation processes, and as a binary outcome in which ex-convicts either succeed or fail at avoiding return to prison.⁴⁷ Furthermore, some authors attempt to clarify these terms by focus: rehabilitation remains primarily psychological, while reintegration is predominantly social.⁴⁸

Having focused thus far on the terminology of reintegration, resocialisation, and rehabilitation, the analysis reveals that these terms are frequently employed without further elaboration, lacking consensus on their definitions at either domestic or international levels. Examination of terminological (dis)agreement serves as a conceptual introduction, underscoring the relevance of these concepts to the prevention of recidivism. The subsequent section shifts attention to the principal conclusions drawn from domestic studies, alongside the limitations, such as the dated nature of the articles and insufficient volume of publications to support firm, generalisable inferences.

3.2. Main Findings and Limitations

A general conclusion on resocialisation cannot be drawn from a single article; however, it is clear that the topic of resocialization remains underexplored in the Croatian scientific landscape. Moreover, the only article that addresses resocialisation emphasizes the need for additional efforts to achieve positive changes.

44 Rakić, Maloić, “Implementacija probacijskih poslova”, 291–310; Maloić, Todosiev, “Uloga obitelji u socijalnoj reintegraciji zatvorenika”, 115–139; Maloić, Jandrić Nišević, “Reintegracija zatvorenika u društvo”, 47–77.; Maloić, „Dominantna načela i modeli tretmanskog rada“, 115–139; Maloić, “Probacija prema punoljetnim počiniteljima kaznenih djela”, 25–34; Kanduć, “Zamisao o rehabilitaciji”, 146.

45 Snježana Maloić Dijana Todosiev, “Uloga obitelji u socijalnoj reintegraciji zatvorenika: pregled aktualnih spoznaja,” *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 28, no. 2 (2020): 236–256.

46 Rakić, Maloić, “Implementacija probacijskih poslova”, 291–310; Maloić, Jandrić Nišević, “Reintegracija zatvorenika u društvo”, 47–77; Maloić, Todosiev, “Uloga obitelji u socijalnoj reintegraciji zatvorenika”, 115–139; Šimpraga, Vukota, „Probni projekt”, 813÷817; Špero, Rosandić, “Elektronički nadzor pilot-projekt”, 671–692.

47 Ganapathy, “Rehabilitation, reintegration and recidivism”, 4.

48 Ibid., 5.

The analyses of knowledge on reintegration processes in Croatia underscore the urgent need to improve the systems and support mechanisms involved in the reintegration of prisoners into society. They highlight that insufficient importance is placed on post-penal protection, with the topic of prisoner reintegration being poorly represented in recent domestic professional and scientific literature, which also points to numerous deficiencies in this area. The term “reintegration” has become the focal point for probation services, underscoring the necessity for more active engagement from these services during the prison sentence, particularly in the joint preparation of prisoners and the community for conditional release. Each piece underscores the critical importance of structured programs and interventions, whether through supervised conditional releases, electronic monitoring, probation services, or the involvement of families, in preventing recidivism and enhancing social reintegration. Furthermore, they stress the need for a collective effort involving government institutions, non-governmental organizations, and families to create a supportive environment for former prisoners. The necessity for collaboration among various institutions and government bodies is paramount to ensure effective support for prisoners during reintegration. Additionally, the articles reveal that this area remains under-researched, highlighting the need for further efforts to raise awareness about the importance of post-penal protection and for comparative analyses that could contribute to the development of better practices in this field. Reintegration is a central concept when it comes to probation and post-release processes.

The research on the topic of rehabilitation encompasses professional, review, and original works, including empirical analyses, particularly focused on public attitudes toward prisoners. Some of the works were written in the last century, and the empirical research was conducted in the early 2000s, indicating a significant time lapse and highlighting a serious deficit in research within this field. The authors frequently highlight the insufficient representation of empirical and other analyses, as well as the need for more extensive research in this area. Additionally, they emphasise the importance of greater collaboration among stakeholders involved in rehabilitation, the education of probation officers, the necessity for programme implementation evaluations, and the dangers posed by penal populism. A key focus across all articles is on the advantages of rehabilitation and its significance in the context of criminal justice.

The state of the art regarding the themes of resocialisation, reintegration, and rehabilitation in Croatia, as presented on the portal of Croatian scientific and professional journals, includes 18 articles, of which 15 have been analysed. Four articles were excluded because, although they mention some of these terms, their focus was on other topics. Resocialisation, despite being perhaps the most comprehensive term, is addressed in only one article. The concept of reintegration predominantly focuses on probation services, with articles reflecting on the current state and potential opportunities for alternative sanctions, such as conditional release and electronic monitoring. Articles within the criminological field that discuss rehabilitation primarily examine public perceptions of convicts. Most of these works were published over 20 years ago; however, the issues raised in them are echoed in studies from 2015 and 2016, which represent the “most recent” contributions in this

category. This indicates a persistent neglect of a critically important area, as well as a serious lack of scientific works in the field, which the authors themselves often highlight.

4. PREVENTION THROUGH PRISONER TREATMENT

Recidivism prevention through prisoner treatment can be examined from two perspectives: the normative framework and the practical one, supplemented by data from prison reports.

4.1. Normative Framework

Prisoner treatment encompasses a range of general programmes focused on resocialisation, including work, education, and leisure activities, which are implemented in cooperation with departments responsible for vocational training, security, and healthcare.⁴⁹ In contrast, specialised programmes involve group and individual psychosocial interventions designed to address dynamic criminogenic factors influencing inmate behaviour.⁵⁰ The implementation of both general and specialised programmes is overseen by professionals, including social workers, pedagogues, and psychologists, who work collaboratively with other staff, such as correctional officers, medical personnel, and educational specialists, within the prison system.⁵¹

The Execution of Prison Sentence Act (2021) in article 75 stipulates that the individual programme for serving a prison sentence consists of pedagogical, work-related, health, psychological, social, and security measures tailored to the characteristics and needs of the prisoner, as well as suitable for the type and capabilities of the correctional facility or prison. The individual programme for each prisoner includes several essential components. It begins with an assessment of the risk level during the execution of the prison sentence, which determines the placement in correctional facilities based on security levels (closed, semi-open, open).⁵² The programme also evaluates the prisoner's work capabilities, work habits, type of work, and working conditions suitable for their placement. Additionally, it considers the educational level and the need for further education or vocational training, as well as the prisoner's health status and any required medical treatment.⁵³

49 Government of the Republic of Croatia, *Prison Report for 2024* (Zagreb: Ministry of Justice and Administration, 2025), https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2025-11-06/160302/IZVJ_ZATVORSKI_SUSTAV_2024.pdf (Accessed: 13 March 2026).

50 Ibid.

51 Ministry of Justice, Public Administration and Digital Transformation, "Treatment of Prisoners," 2024, <https://mpudt.gov.hr/pristup-informacijama-6341/ostale-informacije/zatvorski-sustav/tretman-zatvorenika/6159?lang=hr> (Accessed: 13 March 2026).

52 Government of the Republic of Croatia, *Prison Report for 2024*, 17–21.

53 Ibid.

The programme may propose special forms of individual or group work and includes provisions for participation in specific programmes, such as those for drug or alcohol addiction, violence offenders, and sexual offenders, as per court decision or expert team assessment.⁵⁴ Furthermore, it addresses the need for psychiatric or psychological assistance and outlines activities for utilising free time, including cultural and sports activities. The programme also facilitates contact with the outside world through correspondence, phone calls, and visits from family and other individuals.⁵⁵ Finally, it incorporates a preparation programme for release and post-release support to ensure a smooth transition back into society.⁵⁶

The Regulations on the Treatment of Prisoners provide a detailed framework for the standards and methods of conducting prisoner treatment operations.⁵⁷ This includes assessing risk and treatment needs, as well as classifying prisoners based on their levels of criminogenic and security risks to determine appropriate conditions for serving their sentences. The regulations also outline the individual programme for serving a prison sentence, the privileges afforded to prisoners, and the procedures for determining the costs related to the creation, valuation, display, storage, and sale of items and other works produced by prisoners during their leisure time while serving their sentences. Once a prisoner is assigned to a correctional facility deemed most appropriate for addressing their needs and implementing an individualised programme, the prison warden evaluates the programme's effectiveness every six months. This review does not measure overall treatment success, but determines the extent to which actions stipulated in the prison sentence execution plan have been implemented.

4.2. Implementing Prison Treatment in Practice

According to the Prison report for 2024, various special treatment programs were implemented in prisons, correctional facilities, and educational institutions. These programs included treatment for alcohol and drug addiction, gambling addiction, sexual offenses, traffic offenses, and violence-related crimes. Educational development programs focused on social skills training and enhancing parental competencies, as well as improving traffic safety. In total, 828 prisoners participated in special and educational development programmes during 2024, showing a slight increase from 776 in 2023.⁵⁸ Treatment of violent crime offenders accounted for the largest share at 26% (or N=211), followed by treatment of alcohol addicts at 24% or N=(198). Combined addiction treatments (alcohol and drugs) constituted 40% (or N=338), with drug addicts at 17% or N=(140); other programs included inmate as a parent at 14% or N=(113), treatment of sexual delinquents at 7.0% or

54 Ibid.

55 Ibid.

56 Ibid.

57 Ministry of Justice, Public Administration and Digital Transformation, "Croatian Regulations on the Treatment of Prisoners," 2021, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2021_11_123_2109.html (Accessed: 13 March 2026).

58 Government of the Republic of Croatia, *Prison Report for 2024*, 12.

N=(58), social skills training at 7% (or N=54), treatment of traffic offenders at 5% (or N=39), driver-factor of traffic safety at 1% (or N=8), and psychosocial treatment of gambling addicts at 0.8% (or N=7).

Table 2: Number of Prisoners Included in Special and Educational Development Programs in 2024⁵⁹

Special and Educational Development Programs	During 2024	One-day snapshots on 31 December 2024
Treatment of Drug Addicts	140	41
Treatment of Alcohol Addicts	198	52
Program for Psychosocial Treatment of Gambling Addicts	7	0
Treatment of Sexual Delinquents	58	10
Treatment of Violent Crime Offenders (group and individual)	211	67
Treatment of Traffic Offenders	39	0
Social Skills Training	54	28
Inmate as a Parent (group and individual)	113	19
Driver – Factor of Traffic Safety	8	8
TOTAL	828	233

Moreover, a total of 16,826 individuals deprived of their liberty and subject to educational measures passed through the prison system in 2024. These figures encompass various groups, including prisoners and juvenile offenders serving prison sentences (5,982), individuals in pretrial detention (8,219), persons in misdemeanour detention or serving misdemeanour sanctions (2,533), as well as juvenile offenders subject to educational measures (92).⁶⁰ Treatment options are not applicable to all of these groups. Special treatment programmes are generally applied only to individuals who have been convicted and sentenced, specifically prisoners serving a custodial sentence and minors undergoing juvenile imprisonment or educational measures in correctional facilities.⁶¹ In addition to so-called *flow data*, which relates to prisoners throughout the year, there are also *stock data* collected as of 31 December each year. Croatia records its stock data on 31 December. However, the choice of this date presents a limitation, as 31 December is New Year's Eve.⁶² According to the *Execution of Prison Sentence Act*, many prisoners are granted privileges such as temporary release to their place of residence or another location to visit family members during the holidays (Art. 138). Additionally, if a prisoner's release date falls on a holiday, they are released the day before (Art. 178). These circumstances, with the date falling just before the holiday period, may artificially reduce the

⁵⁹ Ibid., 42–43.

⁶⁰ Ibid., 19.

⁶¹ Ibid., 32.

⁶² Anna-Maria Getoš Kalac, Reana Bezić, Petra Šprem, “Ružno pače’ hrvatskoga kaznenog pravosuđa – zatvorski sustav u svjetlu domaćih i europskih trendova,” *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske* 12, no. 1 (2021): 87.

number of prisoners recorded on that day.⁶³ According to the prison report, on 31 December 2024, there were 4,965 individuals deprived of their liberty within the correctional system. However, as previously noted, these figures encompass a wide range of individuals whose freedom has been restricted. For instance, the number of individuals in pre-trial detention on the same day was 2,107.

Therefore, the report does not provide sufficient information to determine how many individuals could potentially be eligible for preventive programmes, making it challenging to draw any conclusions about the representation of such programmes among prisoners.

It is also important to emphasise that although the legal framework for preventive programmes is well established and encompasses a wide range of programmes and options, there are practical limitations to their implementation due to the conditions and capacities of the prison system. The prison report itself highlights the limitations on the implementation of educational programmes, the organisation of leisure activities, and the opportunities for training in basic employment skills and secondary education, which are constrained by the capabilities of the correctional institution.⁶⁴ Given the previously highlighted deficit of information and scientific literature on the topic of crime prevention, it is challenging to obtain an accurate picture of the state of preventive programs within the prison system. This makes the scientific article by a former inmate particularly significant, as it focuses on the practical application of the provisions of the *Execution of Prison Sentences Act*. The author emphasizes the overcrowding of the Croatian prison system and the inability to conduct individual treatment effectively, arguing that the notion of such treatment is, in reality, a fiction that is not implemented.⁶⁵ Ombudsman reports lend support to these claims by noting persistent issues of prison overcrowding and staff shortages.⁶⁶ Furthermore, Andonov asserts that, in practice, there are only two categories of inmates that the treatment departments in prisons and correctional facilities are concerned with: inmates who have been sentenced to compulsory treatment for addiction in addition to their prison sentence and those who enter addiction treatment during their incarceration.⁶⁷ Furthermore, he highlights the shortage of

63 Ibid.

64 Government of the Republic of Croatia, *Prison Report for 2024*, 37–38.

65 Angel Andonov, “Primjena pojedinih odredaba Zakona o izvršavanju kazne zatvora,” *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 20, no. 1 (2013): 110.

66 Croatian Ombudsman, *Report of the Ombudsman for 2023* (Zagreb, 2024), https://www.ombudsman.hr/hr/download/izvjesce_pucke_pravobraniteljice_za_2023_godinu/?wpdmdl=18399&refres=665d76648ee941717401188,266-285. (Accessed: 1 April 2025); Croatian Ombudsman, *Annual Report for 2024* (Zagreb: Office of the Public Defender, 2025), https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2025-04-02/142202/IZVJ_PUCKA_PRAVOBRANITELJICA_2024.pdf (Accessed: 1 March 2025).

67 While Andonov’s observations remain relevant, they predate the 2024 prison data showing expanded engagement in non-addiction treatments, such as treatment of violent crime offenders at 26% or (N=211) suggesting possible shifts in correctional priorities. Addiction treatments combined still dominate at 40% or (N=338), aligning with his claims; however, given the age of the cited literature and scarcity of recent empirical studies, strong conclusions should be avoided, and further academic research is warranted to assess evolving treatment patterns.

qualified personnel, including social workers, pedagogues, and psychologists, which exacerbates the challenges in delivering effective treatment. The lack of proper addiction treatment options in many prison institutions has been highlighted by other authors as well.⁶⁸ These issues reflect broader challenges in the correctional system, including inadequate resources and overcrowding, which hinder effective implementation of treatment programs. Consequently, inmates may lack necessary support for addiction issues and other criminogenic needs, complicating chances of successful reintegration after release.

5. CONCLUSION

The analysis reveals a persistent lack of clear terminological distinctions between rehabilitation, resocialisation, and reintegration in both international and domestic legislation, as well as in the academic sphere, despite their significant importance in legal and correctional frameworks.

The analysis of Croatian state-of-the-art research reveals that these terms are often used interchangeably without precise definitions. While some authors provide descriptions or highlight the purposes of these concepts, only a few attempt to determine them explicitly. The limited and inconsistent explanations contribute to conceptual ambiguity, making it difficult to identify whether researchers are referring to distinct processes or overlapping aspects of offender resocialisation. This lack of clarity underscores the need for a more systematic and precise approach to defining these key terms in criminological discourse. While it would be overly ambitious to propose a new and comprehensive definition of terms, rehabilitation, resocialisation, and reintegration, their distinctions and similarity will be outlined. Resocialisation appears to be the broadest concept, encompassing a set of measures (such as prison treatment programmes) and reintegration as an outcome. In Croatian legislation, particularly in the *Execution of Prison Sentences Act*, references are made to activities and programmes with rehabilitative and reintegrative purposes. However, the term “rehabilitation programmes” is not explicitly used, nor is it precisely defined. Instead, the legislation outlines general objectives of treatment, such as resocialisation and preparation for life after release. This lack of precise terminology in legal provisions contributes to the frequent use of the term “rehabilitation programmes” in the literature when referring to various treatment programmes.. Overall, resocialisation entails not only acquiring socially acceptable behaviours but also effectively applying them following the completion of treatment programmes. Rehabilitation, by contrast, is the only term legally defined, referring to the process through which a convicted person’s rights are restored after a specified period, treating them as if they had never been convicted. Its primary objective is to eliminate legal consequences and mitigate stigma. Reintegration stands at the core of post-penal phases, serving as the outcome of rehabilitative and resocialisation efforts, resulting either in success through adapting to crime-free life according to socially acceptable norms or in recidivism.

68 Anna-Maria Getoš Kalac, Reana Bezić, “Criminology, Crime and Criminal Justice in Croatia,” *European Journal of Criminology* 14, no. 2 (2017): 261.

Even though Croatian law and international documents provide a solid framework for protecting prisoner rights, implementation of rehabilitation, resocialisation, and reintegration to prevent recidivism faces obstacles from terminological ambiguities and systemic constraints. Clearer legal definitions of these terms, coupled with policies attuned to prison realities, would better support effective recidivism prevention. Furthermore, the analysis of available data on treatment programmes within the Croatian prison system highlights a gap between the theoretical framework and practical implementation. While various treatment options, both general and specialised, are prescribed by law, their effectiveness is constrained by the overcrowded and resource-limited conditions of the prison system. This issue is exacerbated by a lack of data on the number of inmates for whom these preventive measures could be applied, hindering a comprehensive understanding of their reach and impact. The practical application of preventive programmes appears inconsistent with the extensive legal framework, raising concerns about their efficacy and accessibility. Improvement requires incorporating inmates' own perspectives, which reveal prison realities more authentically than legal texts or official statistics alone. Such input proves vital for pinpointing real obstacles and shortcomings in treatment approaches, yielding a truer picture of on-the-ground program execution.

The state-of-the-art review of Croatian literature on recidivism prevention also underscores the need for further empirical research and academic discourse on rehabilitation, resocialisation, and reintegration. Despite some key articles addressing recidivism prevention topics, particularly within probation services and post-penal support, the overall representation of relevant issues in Croatian scientific literature remains insufficient. This gap highlights the necessity for more research and collaboration to enhance the effectiveness of preventive and treatment measures.

In conclusion, addressing both legal and practical shortcomings in the Croatian correctional system is crucial for improving the treatment of prisoners and the overall effectiveness of prevention programmes. A clearer legal definition of key concepts, supplemented by comprehensive data collection and inmate perspectives, will provide a more accurate picture of how these programmes function in practice. By bridging the gap between theoretical frameworks and real-world conditions, the Croatian prison system can better fulfil its mandate to reduce recidivism and promote successful resocialisation, ultimately leading to a more just and effective criminal justice system.

LITERATURE

- Aebi, Marcelo F., et al. *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics*. Göttingen, 2021. Available at: <https://doi.org/10.17875/gup2021-1787>.
- Andonov, Angel. "Primjena pojedinih odredaba Zakona o izvršavanju kazne zatvora." *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 20, no. 1 (2013): 101–118.
- Božičević-Grbić, Melita, Sunčana Roksandić Vidlička. "Reforma maloljetničkog kaznenog prava i sudovanja." *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 18, no. 2 (2011): 679–715.
- Buđanovac, Aleksandar, Ljiljana Mikšaj-Todorović. "Stavovi prema osuđenima i njihovoj rehabilitaciji na slovenskom i hrvatskom uzorku ispitanika." *Kriminologija & soci-*

- jalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 10, no. 2 (2002): 153–160.
- Buđanovac, Aleksandar, Ljiljana Mikšaj-Todorović, Zoran Kanduč. “Faktorska struktura stavova prema osuđenima i njihovoj rehabilitaciji na slovenskom i hrvatskom uzorku ispitanika.” *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 10, no. 1 (2002): 25–34.
- Damjanović, Ivan, Anita Jandrić, Dalibor Doležal. “Uloga rehabilitacije u svjetlu novih promjena unutar zakona o izvršavanju kazne zatvora.” *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 10, no. 1 (2002): 49–58.
- Forsberg, Lisa, Thomas Douglas. “What Is Criminal Rehabilitation?” *Criminal Law and Philosophy* 16, no. 1 (2022): 103–126.
- Ganapathy, Narayanan. “Rehabilitation, Reintegration and Recidivism: A Theoretical and Methodological Reflection.” *Asia Pacific Journal of Social Work and Development* 28, no. 3 (2018): 154–167.
- Getoš Kalac, Anna-Maria, Reana Bezić. “Criminology, Crime and Criminal Justice in Croatia.” *European Journal of Criminology* 14, no. 2 (2017): 242–266.
- Getoš Kalac, Anna-Maria, Reana Bezić, Petra Šprem. “Ružno pače’ hrvatskoga kaznenog pravosuđa – zatvorski sustav u svjetlu domaćih i europskih trendova.” *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske* 12, no. 1 (2021): 83–112.
- Getoš Kalac, Anna-Maria, Lea Feuerbach. “Small-Scaling Imprisonment in the Balkans – The ‘Holy Grail’ of Resocialisation?” *Central European Journal of Comparative Law* 6, no. 2 (2025): 127–166.
- Heseltine, Karen, Andrew Day. “Rehabilitation Programmes in Australian Prisons.” In *The Palgrave Handbook of Australian and New Zealand Criminology, Crime and Justice*, eds. Antje Deckert, Rick Sarre. Cham: Palgrave Macmillan, 2017.
- Jukić, Renata, Marin Sabljlo. “Penološka andragogija – zatvorski tretman i mogućnosti resocijalizacije zatvorenika.” *Andragoški glasnik: Glasilo Hrvatskog andragoškog društva* 21, no. 1–2 (36) (2017): 27–36.
- Kanduč, Zoran. “Zamisao o rehabilitaciji: pogled s kriminološkog stajališta.” *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 4, no. 2 (1996): 142–148.
- Maloić, Snježana. “Probacija prema punoljetnim počiniteljima kaznenih djela – pomoć ili nadzor?” *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 23, no. 1 (2015): 157–179.
- Maloić, Snježana. “Dominantna načela i modeli tretmanskog rada s punoljetnim počiniteljima kaznenih djela u zajednici.” *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 24, no. 2 (2016): 115–139.
- Maloić, Snježana. “Pojam i značaj poslijepenalne zaštite – koga štiti, zašto i kako?” *Kriminologija & socijalna integracija* 28, no. 1 (2020): 11–46.
- Maloić, Snježana, Anita Jandrić Nišević. “Reintegracija zatvorenika u društvo – možemo li bolje?” *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 28, no. 1 (2020): 47–77.
- Maloić, Snježana, Dijana Todosiev. “Uloga obitelji u socijalnoj reintegraciji zatvorenika: pregled aktualnih spoznaja.” *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 28, no. 2 (2020): 236–256.
- Meijer, Sonja. “Rehabilitation as a Positive Obligation.” *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 25, no. 2 (2017): 145–162.

- Mikšaj-Todorović, Ljiljana, Aleksandar Buđanovac. "Edukacija studenata socijalne pedagogije za rad na rehabilitaciji osuđenih u penalnom sustavu." *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 5, no. 1–2 (1997): 89–93.
- Mikšaj-Todorović, Ljiljana, Aleksandar Buđanovac. "Javno mnijenje o prijestupnicima i rehabilitaciji u Hrvatskoj: utjecaj spola, dobi, obrazovanja i razine urbanizacije." *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 8, no. 1–2 (2000): 27–34.
- Petković, Željko. "Zastupljenost maloljetnika i mladih punoljetnika u strukturi prijavljenih počinitelja kaznenih djela zloporabe opojnih droga iz članka 173." *Policija i sigurnost* 17, no. 1–2 (2008): 111–119.
- Rakić, Martina, Snježana Maloić. "Implementacija probacijskih poslova povezanih s kaznom zatvora u Republici Hrvatskoj: ostvarena postignuća i izazovi ostvarivanja." *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 29, no. 2 (2021): 291–310.
- Seigafo Sheldon. "Inmate's Right to Rehabilitation during Incarceration: A Critical Analysis of the United States Correctional System." *International Journal of Criminal Justice Sciences* 12, no 2 (2017): 183–195.
- Šimpraga, Dijana, Ljiljana Vukota. "Probni projekt Uvjetni otpust zatvorenika." *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 17, no. 2 (2010): 813–817.
- Špero, Jana, Perica Rosandić. "Elektronički nadzor pilot-projekt u Republici Hrvatskoj." *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu* 24, no. 2 (2017): 671–692.
- Van Kempen, Piet Hein, Warren Young, eds. /2014/ *Prevention of Reoffending: The Value of Rehabilitation and the Management of High Risk Offenders*, Cambridge: Intersentia.
- Váradi-Csemane, Erika, ed. *Criminal Legal Studies: European Challenges and Central European Responses in the Criminal Science of the 21st Century*. Budapest: Central European Academic Publishing, 2022. Available at: <https://doi.org/10.54171/2022.evcs.cls>.
- Whitney, Emily A. "Correctional Rehabilitation Programs and the Adoption of International Standards: How the United States Can Reduce Recidivism and Promote the National Interest." *Transnational Law & Contemporary Problems* 18, no. 3 (2009): 777–810.

REPORTS, HANDBOOKS, AND OTHER ONLINE SURCES

- Criminal Justice Alliance. *Criminal Justice Dictionary*. Available at: <https://www.criminaljusticealliance.org/resources/criminal-justice-dictionary/>
- Croatian Ombudsman. *Report of the Ombudsman for 2023*. Zagreb, 2024. https://www.ombudsman.hr/hr/download/izvjesce_pucke_pravobraniteljice_za_2023_godinu/?wpdmdl=18399&refresh=665d76648ee941717401188
- Croatian Ombudsman. *Annual Report for 2024*. Zagreb: Office of the Public Defender, 2025. https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2025-04-02/142202/IZVJ_PUC-KA_PRAVOBRANITELJICA_2024.pdf
- Durin, Igor. *Opći programi tretmana zatvorenika: Rad i izobrazba u funkciji rehabilitacije*. Diss., Sveučilište u Zagrebu: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, 2017.
- Government of South Australia. "Rehabilitation, Education and Work." 2024. <https://www.corrections.sa.gov.au/Rehabilitation-education-and-work>

- Government of the Republic of Croatia. *Prison Report for 2024*. Zagreb: Ministry of Justice and Administration, 2025. https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2025-11-06/160302/IZVJ_ZATVORSKI_SUSTAV_2024.pdf
- Ministry of Justice, Public Administration and Digital Transformation. “Croatian Regulations on the Treatment of Prisoners.” 2021. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2021_11_123_2109.html
- Ministry of Justice, Public Administration and Digital Transformation. “Treatment of Prisoners.” 2024. <https://mpudt.gov.hr/pristup-informacijama-6341/ostale-informacije/zatvorski-sustav/tretman-zatvorenika/6159?lang=hr>
- Ministry of Justice, Public Administration and Digital Transformation. “Croatian Regulations on the Treatment of Prisoners.” 2021. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2021_11_123_2109.html
- National Research Council. *The Rehabilitation of Criminal Offenders*. Washington, DC: National Academies Press, 1979.
- Penal Reform International. “The Meaning of Rehabilitation – Resocialization and Its Regulation Based on National and International Standards.” 2019. <https://www.penalreform.org/blog/the-meaning-of-rehabilitation-resocialization-and-its-regulation/>
- Radicalisation Awareness Network. *RAN Rehabilitation Manual*. 2020. https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-06/ran_rehab_manual_en.pdf
- Radicalisation Awareness Network. *Spotlight on Rehabilitation and Reintegration*. 2024. https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/8379618f-31f2-48dc-a8d6-83d6a541643d_en?filename=spotlight_on_rehabilitation_and_reintegration_042024_en_0.pdf
- RAN Practitioners. “Prison Rehabilitation and Reintegration.” *RAN Practitioners Spotlight Magazine*, 2020.
- United Nations Office on Drugs and Crime. *Introductory Handbook on the Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders*. Vienna: United Nations, 2018.
- United Nations Office on Drugs and Crime. *The Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders*. Vienna: United Nations Office at Vienna, 2018.

INTERNATIONAL LAW DOCUMENTS

- Council of Europe. *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights)*. Rome: Council of Europe, 1950.
- European Parliament. *Recommendation of the European Parliament to the Council on the Rights of Prisoners in the European Union (P5_TA(2004)0142)*. Brussels: European Parliament, 2004.
- Recommendation Rec (2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Available at: <http://book.coe.int>
- United Nations. *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*. New York: United Nations, 1984.
- United Nations. *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)*. New York: United Nations, 2015.
- United Nations General Assembly. *Resolution 2200 A (XXI): International Covenant on Civil and Political Rights*. New York: United Nations, 1966.

*Lea Feuerbach**

REHABILITACIJA, RESOCIJALIZACIJA I REINTEGRACIJA:
PRAVNE I PRAKTIČNE PREPREKE U PREVENCIJI
RECIDIVIZMA U HRVATSKOJ

REZIME

Ovaj rad ispituje prevenciju recidivizma u kaznenopravnom sustavu kroz tri glavna koraka. Prvo provodi konceptualnu analizu rehabilitacije, resocijalizacije i reintegracije, razmatrajući terminološke nejasnoće na međunarodnoj razini i u hrvatskom zakonodavstvu, gdje se definicije često preklapaju i ostaje nejasno označavaju li iste procese ili njihove različite faze. Drugo, analizira domaću akademsku literaturu kako bi se procijenilo na koji način hrvatski istraživači pristupaju toj terminološkoj nejasnoći, uz prikaz njihovih ključnih zaključaka i ograničenja poput nedostatka empirijskih podataka. Treće, procjenjuje praktičnu provedbu usporedbom pravila normativnog okvira o izvršavanju tretmana s dostupnim podacima iz zatvorskih izvješća, pri čemu se uočava nemogućnost mjerenja učestalosti ili evaluacije učinkovitosti i uspješnosti, uz isticanje izazova kaznenog sustava poput prenapučenosti i nedostatka resursa te potrebe za izvorima podataka izvan službenih zatvorskih izvješća koji uključuju iskustva zatvorenika i perspektive drugih aktera kaznenog sustava.

Ključne riječi: prevencija recidivizma, rehabilitacija, resocijalizacija, reintegracija, zatvorski sustav.

69 doktorantkinja na Doktorskoj školi „Ferenc Deák“ Univerziteta u Miškolcu i naučni istraživač u Centralnoevropskoj akademiji u Budimpešti., lea.feuerbach@centraleuropeanacademy.hu, ORCID: ID orcid.org/0009-0004-3763-7889

ИЗ ИСТОРИЈЕ КРИВИЧНИХ НАУКА

§ 1. О иступима у опште.

I. С обзиром на своју деобу кривичних дела према величини и врсти казни у злочине, преступе и иступе, законодавац је скупио иступе у засебан одељак Казненог Законика: у *част* трећу (§§ 310–397). Овако је учињено по угледу на пруски Казнени Законик. У ранијим пројектима овог Казненог Законика међутим о иступима се је говорило у истој глави, у којој и о злочинима и преступима, и то уз онај злочин или преступ, на који се је овај или онај иступ односио.¹ Но увидело се је, да је ова метода погрешна из три разлога: 1. Она би довела у заблуду појимање народно, кад овај види, да су најтежа кривична дела, чије је инкримисање по себи разумљиво, привидно изједначена с најлакшим иступима, које често нико не сматра без изричне позитивне одредбе за инкриминисане; 2. услед ње се границе надлежности не би могле познати; 3. најзад полицијски казнени закони се у току времена обично раније и чешће мењају и допуњују него остали казнени закони.²

Многи иступи предвиђени у трећој части Казненог Законика одnose се на злочине и преступе из друге части: одредбе, у којима је реч о тим иступима имају за циљ, да спрече оне злочине и преступе. Али поред ових иступа има и других, који немају везе са злочинима и преступима, а сем тога и кривичних дела, која су уједно и злочини и преступи, као н. пр. крађа, утаја и превара.

II. По себи се разуме, да законодавац није могао предвидети у III. части све иступе. Има доста иступа чисто локалног значаја, а сем тога с културним развитком се непрестано појављује потреба нових иступних инкриминација, које је немогуће унапред предвидети. Али се с културним развитком друштва број дела, које треба инкриминисати као иступе, далеко брже умножава него број дела, која треба инкриминисати као злочине или преступе. Зато с обзиром на ово, као и с обзиром на то, што иступи локалног значаја због своје многобројности не могу наћи места у Казненом Законнику, потребно је дати полицијским властима право, да и оне саме својим наредбама инкриминишу као иступе ова или она дела, кад со за то потреба укаже. Ово право дато им је у § 326 к. з. Али је ово њихово право ипак ограничено, јер је законодавац у овом §-у:

1 B. *Gottdammer* die Materialien zum Strafrecht buche für die preussischen Staaten II 706.

2 B. *Gottdammer* 706.

а) С једне стране одродио *добра*, повреда којих може од месне полицијске власти бити инкриминисана као иступ. Та су добра: сигурност лица или имања; уредност и угодност јавног саобраћаја на друмовима, путовима, улицама и у опште јавним местима; сигурност и уредност на приватним саобраћајним средствима: приватним железницама, лађама, трамвајима, омнибусима и томе подобно; одржавање чистоте и свега онога, што би било на корист и заштиту здравља грађана, мира и спокојства како појединих лица тако и целе општине; чување јавног морала; и одржање реда у местима и приликама, где се много света скупља, као што су сабори, вашари, пијаци, весела и светковине, јавне игре и забаве, представе и томе подобно (§ 326 ал. 2).

б) С друге стране одредио је *врсту и величину казне*, која може бити прописана у наредбама за оне иступе. Месна полицијска власт може на име одређивати новчану казну од десет до сто педесет динара или затвор од једног до двадесет дана (§ 326 ал. 1).

Ове наредбе морају дакле имати *општи* карактер. По себи се пак разуме, да морају бити објављене, и да се не могу односити на случајеве предвиђене којим специјалним законом. У распису Министарства Унутрашњих Дела од 6. априла 1904. год. издатом поводом погрешног разумевања § 326 к. з. вели се о томе:

„Има три главна услова, који морају бити испуњени, кад се примењује § 326. к. з., на име:

1. Свака наредба, која се на основу § 326 издаје, мора бити општег карактера и претходно објављена грађанима.

2. Свака таква наредба треба да штити интересе сигурности личне и имовне, јавног морала, реда и мира.

3. Њоме се уређују само они јавни односи, који нису предвиђени ни у каквом другом специјалном закону, а за њих је, према природи њиховој, надлежна полицијска власт.

Из тога излази, да се по § 326. не могу ни у коме случају решавати спорови међу приватнима, у којима није ангажован какав јавни интерес.“

Казнени закони такви, као што је § 326, познати су под именом *бланкетних* казних закона; у њима су претпоставке за примену казне (т. ј. кривично дело и кривац) и врста и величина казне одређени само у општим потезима, а подробније одређивање остављено је полицијској наредби.³

III. Пошто се први, *општи део* Казненог Законика односи само на злочине и преступе, то његове одредбе не важе за иступе, у колико од тога није изрично учињен изузетак. То се види већ и по томе, што одељак о иступима има свој општи део: §§ 310–326.

3 В. Живановић Основи Кривичног Права, Општи Део § 27 I.

1. *Покушај*. Пошто није учињен никакав изузетак, то се за покушај иступа не може казнити. Законодавац налази, да су ова кривична дела сувише незнатне природе, да би се и покушај истих инкриминисао. Ово важи и за оне иступе, који су у ствари само блажа врста извесних злочина или преступа, као што су иступна крађа, превара и утаја, јер се према § 42 к. з. и за покушај *преступа* казни само онда, кад је то у закону изрично казано.

2. *Саучешће*. Подстрекачи и помагачи у иступима као и подржаваоци не могу се казнити, не сматрају се дакле као кривци.

Од тога је учињен изузетак у § 391 к. з. за саучеснике и подржаваоце код иступне *крађе, преваре и утаје*. Они се дакле сматрају као кривци. За њих је прописано, да се имају казнити као и сам извршилац. За подржаваоце пак важи § 50 к. з.. т. ј. подржаваоци, који су наведени у ал. 2. овог §-а, не могу се казнити.

3. *Подобност за урачунљивост*. § 53 к. з., где је говор о подобности за урачунљивост, односи се само на злочине и преступе, али би било и сувише претерано одступање од савременог основног кривично-правног принципа о кривичној одговорности, не захтевати код иступа подобност за урачунљивост.

У ранијим пројектима пруског Казн. Законика (од 1833. и 1836. год.) налазила се је одредба, да лица неподобна за урачунљивост не могу бити кажњена за иступе, већ да се имају место њих казнити они, којима припада над њима нарочит надзор. У последњем пак пројекту од 1843 год., који је постао законом, ова одредба је избачена, јер се нашло као по себи разумљиво, да је потребна и код иступа подобност за урачунљивост, тако да је излишно то нарочито наглашавати, а одговорност трећих се не може ни чим правдати.⁴

У нашем Казненом Законику, рађеном по угледу на пруски, такође се не налази таква одредба. Али да је потребна подобност за урачунљивост, што се, као што је речено, по себи разуме, види се и из § 321 к. з., у коме је прописано, да се деца испод дванаест година не могу казнити, већ се имају предавати родитељима, да их ови казне. Деца овог доба старости сматрају се дакле као неподобна за урачунљивост, па пошто се у овом §-у неподобни за урачунљивост због недовољне умне развијености не сматрају као кривци, то се не могу казнити ни они извршиоци иступа, код којих постоји која друга врста неподобности за урачунљивост.

Што се тиче подобности малолетника за урачунљивост, законодавац разликује, као што се види из наведеног § 321 к. з., малолетнике само у две групе према томе, да ли су навршили дванаест година или не. Он дакле сматра малолетнике од дванаест година као увек подобне за урачунљивост, т. ј. код малолетника од дванаест до шес-

4 B. Golidmmer op. cit. 710–11.

наест година нема се испитивати, да ли су делали с разбором или не, као што је у §5 6 к. з. прописано за злочине и преступе.

4. *Малолетство* није као код злочина и преступа (§§ 57 и 58 к. з.) *ублажавана*, већ *олакшавна* околност (§ 38 ал. 3 полиц. уредбе), т. ј. казна се не може спустити испод посебног минимума.

5. § 54 к. з., у коме се говори о нужној одбрани, мора важити и за иступну крађу, телесну повреду и повреду ствари, пошто су ова три кривична дела уједно и злочини и преступи и разлика лежи само у вредности ствари одн. тежини повреде, а од нападнутог се не може захтевати, да оцени ову вредност одн. тежину у тренутку напада.

6. За појам кривца код иступа *виност* није потребна, пошто се у општем делу треће части не налази одредба слична §-у 54 а к. з., и пошто се нигде не чини разлика између умишљајног и нехатног извршења, нити се игде помињу изрази „хотично“, „са знањем“, „из нехата“ и т. д. То се правда полицијским карактером иступа и према томе њиховом незнатношћу с моралног гледишта.

Од овога се мора учинити изузетак за иступну крађу, превару, утају и остала иступна кривична дела, која су у исто време и преступи или злочини, јер, разлика између иступног и преступног одн. злочиног извршења лежи *само* у тежини казне, те би било необјашњиво не захтевати виност у случају иступног извршења. Овакав изузетак у осталом мора да буде изрично наглашен од законодавца.

И према пруском Казненом Законику није била потребна виност⁵. У данашњем немачком Казненом Законику се код иступа нигде не чини разлика између умишљајног и нехатног извршења, али је виност према претежном мишљењу потребна, пошто је општи део овог законика заједнички за злочине и преступе⁶. Само је с обзиром на оно неразликовање између умишљајног и нехатног извршења спорно, да ли је довољан нехат. С обзиром на полицијску природу ових кривичних узима се од претежног мишљења да је нехат довољан⁷.

7. *Олакшавне* околности наведено су примера ради у § 38 ал. 3 полиц. ур. „*Олакшава* пак казну, вели се ту, преступнику, ако се нашло, да је он малолетан; ако га је други наговорио или навео да преступак учини; ако га је општењени или повређени раздражио, да га оштети или повреди; ако се је он иначе пре добро владао; ако је из бојажљивости, од стра или од срамото скривио; ако је зло у првој јарости и љутини учинио; ако је при преступљењу могао и већу ползу имати и већу штету учинити, али се је својевољно устегаво, па

5 В. *Oppenhoff* Das Strafgesetzbuch für die preussischen Staaten (1867) 549.

6 В. *Frank* Das Strafgesetzbuch (1911) XXIX Abschn. II. Прот. *Oppenhoff* Das Strafgesetzbuch (1901) XXIX Abschn. N. 9, 10.

7 В. *Frank* loc. cit.

се с мањом користи задовољио, мање је штете учинио, или је још и о том сам настојавао, да се ова штета поправи; ако је сам својеволјно од преступљења одустао⁸; ако је сам одустао, пре него што се преступљење открило, ово полицајној власти проказао и тим учинио, те је ова могла већу предстојећу опасност или штету отклонити или умалити; ако је, пре него што је ствар у поступак власти дошла, проузроковану њиме штету накнадио; ако је без затезања своју кривицу као и учеснике у овој при испиту открио; и најпосле ако је онда, кад је преступљење учинио, случајно и преко свог обичаја пијан био, да за себе није знао, јер иначе пијанцу и ономе, који се с намером опије, да лакше или слободније зло учини, пијанство казну не умањава.“

Отежавне околности наведене су такође примера ради у § 38 ал. 2. „и тако је кривац, вели се ту, тим тежу казну заслужио, што су веће препоне биле, које је уклонити морао, и што се више спремао или претварао да зло учини; што је светија и строжија дужност, коју је он својим преступком повредио; што већа опасност из преступка проистиче, коју је предвидети могао; што је већу штету или повреду својим делом учинио; што је више поверење повредио, које се у њему имало; што је више часних људи или младежи на зло навео, наговорио или навукао; што је више учињеним преступком зла примера, саблазни или огорчења према људма причинио; што је више злобе или пизме, или лукавства у преступљењу употребио; што је год чешће и више пута зло чинио; и најпосле што се више честитости од њега као од образованог лица очекивало“.

Код иступа нема *ублажавних* околности, тако да се казна не може ни у ком случају спустити испод посебног минимума. Но *поврат* је и овде *општа поопштрвна* околност, на основу које се дакле може казна подићи изнад посебног максимума (§ 324 к. з.).

За постојање поврата захтева се за разлику од поврата код злочина и престапа:

1^о Да је нов иступ *истоветан* с ранијим. Није дакле довољна истородност, већ треба да оба иступа под исти законски пропис спадају.

2^о Да је нов иступ извршен у року од *шест* месеца, од како је извршилац за последњи иступ казну издржао одн. у новцу платио или од како му је она опроштена. Рок застарелости није дакле десет година (§ 73 ал. 2 к. з.), већ шест месеца.

Не захтева се међутим, за разлику од поврата код злочина и престапа (§ 73 ал. 1 к. з.), да је иступ извршен *умишљајно*, пошто у опште виност код иступа није потребна.⁹

8 Овај став не важи, пошто се за покушај иступа не казни од издања Казненог Законика, којим је укинута § 28. полиц. ур.

9 В. Живановић Општи Део § 82 I.

У случају поврата казна се *може* повећати за једну половину изнад њеног посебног максимума, но општи максимум казна за иступе прописаних не може се прећи. Поврат је дакле и овде *факултативна* поопштравна околност.

8. За случај *стицаја* иступа усвојен је за разлику од стицаја злочина и преступа *кумуляциони* систем (§ 323 ал. 1 к. з.). Кривац се дакле има осудити на збир свију заслужених казни, пошто се ове претходно претворе у једну казну, ако су разне врсте. Но казна, на коју се кривац има тако осудити, не сме ипак прећи општи максимум казни за иступе прописаних.

Од правила, по коме се кривац има осудити на збир заслужених казни, учињен је изузетак за *иступне крађе, преваре или утаје, које су у стицају с неким злочином или преступом* (§ 69 посл. ал. к. з.)¹⁰ У овом случају имају се применити правила, која важе за стицај злочина и преступа.¹¹

9. Рок *застарелости истраге* је три месеца (§ 396 ал. 1 к. з.). Но за *крађе, преваре и утаје* у вредности преко *десет* гроша чаршијских рок застарелости је година дана (§ 396 ал. 2 к. з.). Правила о почетку рока застарелости и о прекидању застарелости код злочина и преступа важе и овде (§ 396 ал. 1 к. з.).¹²

Рок *застарелости казне* („пресуде“) је исти као и рок застарелости истраге (§ 396 ал. 3 к. з.). Правила о почетку рока ове застарелости код злочина и преступа важе и овде (§ 396 ал. 3 к. з.: „рачунајући од дана, кад буде пресуда извршителна или ако после тога кривац побегне из руку власти, од дана, кад побегне“).¹³ О *прекидању* застарелости не говори се ништа, те је према томе она код иступа немогућа за разлику од застарелости казне код злочина и преступа (§ 80 к. з.).¹⁴

10. Неки се иступи ислеђују по званичној дужности, а други само по тужби повређеног, као н. пр. увреда. Код ових других иступа допуштен је *одустанак од тужбе* (§ 397 т. 2 к. з.).

11. *Смрт кривчева* предвиђена је изрично као *основ ништења државног права на казну* (§ 397 т. 1 к. з.). Пошто се о извршењу *новчане* казне не говори ништа, то се ни она не може извршити по смрти кривичевој за разлику од новчане казне изречене за неки злочин или преступ (§ 31 к. з.).

10 До зак. од 15. јуна 1863., којим је укинута ал. 2 §-а 323. к. з., и за иступне крађе, преваре и утаје, чија је укупна вредност, било њих самих за себе било у стицају једна с другом, износи више од две стотине гроша чаршијских.

11 В. Живановић Општи Део § 85 II.

12 В. Живановић Општи Део § 88 III и IV.

13 В. Живановић Општи Део § 89 I.

14 В. Живановић Општи Део § 89 III.

12. И за иступе важе према § 325 к. з.: 1^о правило *nullum crimen sine lege* и *nulla poena sine lege* (§ 2 к. з.); 2^о правило „Незнање закона никог не оправдава” (§ 3. к. з.); 3^о правило, да се под „Србином“ има разумети сваки српски поданик без разлике (§ 4 к. з.); 4^о правило, да се српски поданик не може издавати старој власти за кривична дела, која би он учинио у Србији или на страни (§ 6 к. з.);¹⁵ 5^о правило, да се српски војници и официри имају судити по Казненом Законнику за кривична дела учињена на отпусту (§ 9 к. з.); 6^о правило, да кривичним делом оштећени има право на накнаду штете без обзира на то, да ли ће извршилац кривичног дела бити кажњен за исто или не (§ 10 к. з.); 7^о правило, да *блажији* казнени закон има повратну силу (§ 11 к. з.).¹⁶

13. Што се тиче *важења казних закона у погледу места* за иступе је усвојен искључиво *територијални* принцип постављен у § 5 к. з. (§ 325 к. з.). Наши казнени закони за иступе из Казненог Законика важе дакле само за иступе извршене у *Србији* за разлику од казних закона за злочине и преступе. Но за иступну *крађу, превару* или *утају* важе у овом погледу иста правила као и за злочине и преступе (§§ 7 и 8 к. з.).¹⁷

Тома Живановић, *О иступима из Кривичног законика (објашњење 3. части)*, Београд, 1914.

15 В. Живановић Општи Део § 31 II.

16 В. Живановић Општи Део § 29 II 2.

17 В. Живановић Општи Део § 30 II.

Milan Škulić, *Komentar Zakonika o krivičnom postupku: Kriminalistika i dokazno pravo*, Beograd: JP Službeni glasnik, 2026, str. 1421

Zakonik o krivičnom postupku, osnovni izvor krivičnog procesnog prava ujedno je temelj za otkrivanje, razjašnjavanje i dokazivanje krivičnih dela. U ovim domenima, po logici stvari, nauka krivičnog procesnog prava, posebno njen deo koji se odnosi na dokazno pravo, veoma usko je povezana sa kriminalistikom kao naučnom disciplinom. U današnje vreme intenzivnog naučno-tehnološkog razvoja, pre svega pred službenim akterima krivične procedure, advokatima u procesnim ulogama branioca punomoćnika, stručnim procesnim subjektima (veštacima, stručnim savetnicima, stručnim licima) veoma je zahtevan zadatak da svakodnevno usavršavaju i povezuju znanja iz oblasti procesnog krivičnog prava i kriminalistike, u cilju zakonitog, pravičnog i efikasnog vođenja krivičnog postupka. *Komentar Zakonika o krivičnom postupku: Kriminalistika i dokazno pravo*, profesora dr Milana Škulića sistemsko je naučno delo koje predstavlja originalan spoj znanja iz ove dve nauke, doktrinarnog tumačenja pravila koja su u vezi sa krivično-procesnim dokaznim pravom i kriminalistikom i naučne analize tumačenja bogate sudske prakse (redovnih sudova, Ustavnog suda Republike Srbije, Evropskog suda za ljudska prava), koja

se odnosi na rešavanje aktuelnih krivičnoprocesnih pitanja koja imaju ujedno kriminalistički značaj.

Knjigu izdavaju od „tradicionalnih”/klasičnih komentara zakona/zakonika u našoj literaturi naučna i praktična objašnjenja značaja povezivanja učenja naučnih disciplina i iskustava u njihovoj primeni. Osnovna, klasična i savremena kriminalistička znanja poseduju veoma veliki značaj za preduzimanje određenih krivičnoprocesnih radnji, pre svega dokaznih radnji. Autor osnovna objašnjenja izdvaja u uvodnim izlaganjima o kriminalistici i dokaznom krivičnom procesnom pravu, a zatim ih razrađuje u kontekstu primene instituta krivičnog procesnog prava i osnovnih kriminalističkih pojmova.

Multidisciplinarni i praktičan pristup naglašen je počev od komentara „značenja izraza“. Ova celina sadrži upućivanja na komentare odnosnih pravila Zakonika o krivičnom postupku (u daljem tekstu: ZKP). Analizirajući krivično-procesno relevantne stepene/intenzitete/oblike sumnje koji su uslov za preduzimanje određenih krivičnoprocesnih radnji, dokaznih radnji, odluke o određivanju najteže mere procesne prinude-pritvora, autor polazi od razmatranja iz nekadašnje i sadašnje nau-

ke krivičnog procesnog prava, ali i od kriminalističkog rezonovanja u praktičnom smislu (npr. objašnjavajući tipične indicije). Nakon pojma isprava analizira sa aspekta savremene teorije pojam elektronskih/digitalnih dokaza. Predočava da se „izvorni elektronski/digitalni dokazi za potrebe krivičnog postupka pretvaraju u odgovarajući tekst, fotografiju, audio-video snimak, video materijal i sl.“, sagledavajući praksu ESLJP i izdvajajući osnovne nalaze ESLJP o upotrebi elektronskih dokaza.

U kontekstu niza aktuelnih dilema koje su „protresle“ krivične procedure evropskih država u pogledu načina pribavljanja kriptovane komunikacije, njenog dešifrovanja i upotrebe u krivičnom postupku rezultata dešifrovanja, javila se potreba da se u izvesnoj meri naučno dopune tumačenja osnovnih načela krivičnog postupka, klasičnih instituta, klasičnih dokaznih radnji i specijalnih istražnih tehnika. Od važnosti za praksu su izlaganja u ovom delu koja se odnose na „dokazni značaj informacija iz komunikacije ostvarene aplikacijama ili modifikovanim uređajima za kriptovanje – kao što su Sky ECC i EnchroChat“.

Komentar opšteg dela krivičnog procesnog prava sadrži raznoliku sudsku praksu. U pogledu načela krivičnog postupka, autor komentariše i objašnjava veoma bogatu praksu ESLJP o dejstvu načela *ne bis in idem*, kao i osnovne karakteristike delovanja načela *ne bis in idem* u praksi Ustavnog suda, što je veoma značajno za postupanje službenih aktera krivičnog postupka. U pogledu subjekata krivičnog postupka, Komentar sadrži analize odluka po ustavnim žalbama oštećenih, pre svega koje se odnose na eventualnu povredu prava na pravično suđenje i u kontekstu prava na život.

Centralni deo knjige odnosi na dokaze i dokazne radnje. Iskazi procesnih subjekata, a naročito okrivljenih i svedoka imaju veliki značaj i u kriminalistici i krivičnom procesnom pravu.

Knjiga nam pruža osnove kriminalističkog objašnjenja iskaza, opšta kriminalistička pravila ispitivanja svedoka i suštinski pruža smernice za ocenu verodostojnosti iskaza svedoka. Važan deo teksta su izlaganja o raznovrsnim kriminalističkim veštačenjima, veštačenjima tragova, objašnjenja nekih posebno značajnih vrsta tragova, sa aspekta kriminalističke i krivičnoprocesne dokazne prakse. Pruža i osnovne smernice za uočavanje, pakovanje, tretiranje različitih vrsta tragova, što je naročito važno za ocenu uzimanja uzoraka, veštačenja, primedaba na veštačenje, ispitivanje veštaka i stručnog savetnika. Posebna pažnja se posvećuje identifikaciji opojnih droga i fizičko-hemijskom veštačenju uzoraka psihoaktivnih supstanci, veštačenju vatrenog oružja i veštačenju u vezi sa upotrebom vatrenog oružja.

Predmet posebnog dela je tok postupka. Deo koji se odnosi na predistražni postupak sadrži i suštinski *ratio* preduzimanja radnji policije i rukovođeće uloge javnog tužioca uokvirenih pravilima postupka – izlaganja o zlatnim/osnovnim pitanjima kriminalistike, od značaja i za naredne faze postupka. Interesantna je i za širu čitalačku publiku „sumarna istorija poligrafa i drugih „detektora laži““ u kojoj se piše o istorijskim primerima preteča detektora laži zasnovanim na vidu registracije određenih fizioloških reakcija čoveka i pokušajima „naučnog registrovanja laži“. U celini koja se odnosi na dokazni postupak na glavnom pretresu, autor posvećuje posebnu pažnju ispitivanju

svedoka sa stanovišta ZKP-a i kriminalističko-taktičkih pravila.

Naposletku, knjiga sadrži registar pojmova namenjen da bude čitaocima vid putokaza/vodiča kroz sadržaj. Registar obuhvata osnovne pojmove, institute, načela i pravila iz sfere kriminalistike i dokaznog prava, kao i neka od imena najistaknutijih naučnika. Uključuje upućivanja na konkretne zakonske članove u okviru kojih ih autor sagledava, definiše i razmatra.

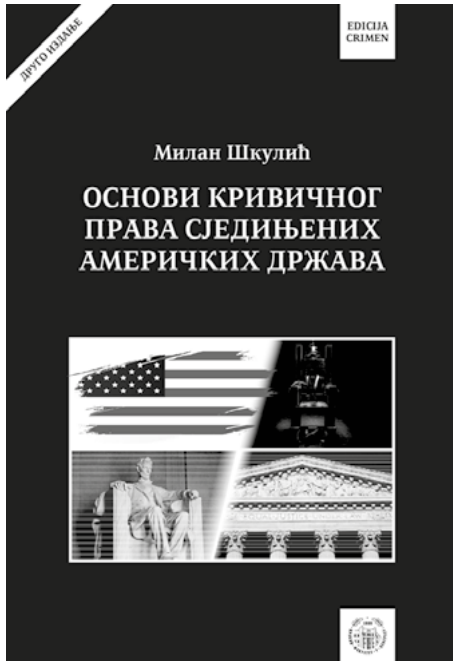
Knjiga profesora dr Milana Škulića je sistemsko, originalno, naučno-stručno delo, multidisciplinarnog pristupa, jasno vidljivih višestrukih ciljeva i značaja. Prvenstveno, poseduje veoma značajan potencijal da pruži pomoć službenim akterima u krivičnom postupku na putu ka delotvornom otkrivanju, dokazivanju i razjašnjenju krivičnih dela i u ostvarivanju cilja zakonitog i pravičnog vođenja krivičnog postupka. Nudi čitaocu stručnjaku iz prakse osnovna spe-

cialistička znanja i praktična uputstva neophodna za dokazivanje pojedinih krivičnih dela. Jednovremeno, dragocena teorijska analiza pravila ZKP-a sa aspekta nauke krivičnog procesnog prava i kriminalistike, namenjena je razvoju naučnih znanja istraživača u oblasti krivičnog prava i daje jedinstven naučni doprinos krivičnopravnoj doktrini. Sadržina knjige namenjena je i studentima osnovnih i posleiplomskih studija u cilju proširivanja postojećih i sticanje novih i produbljenih znanja o krivičnoprocesnim institutima i produbljevanja nastavnih/studijskih programa u delu koji se odnosi na teorijsku i praktičnu nastavu.

Ivana Miljuš*

* Docent, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, ivana.miljus@ius.bg.ac.rs, ORCID: <https://orcid.org/00000001-8147-4061>

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 53
Drugo izdanje

Edicija CRIMEN • Knjiga 37
Treće izmenjeno i dopunjeno izdanje

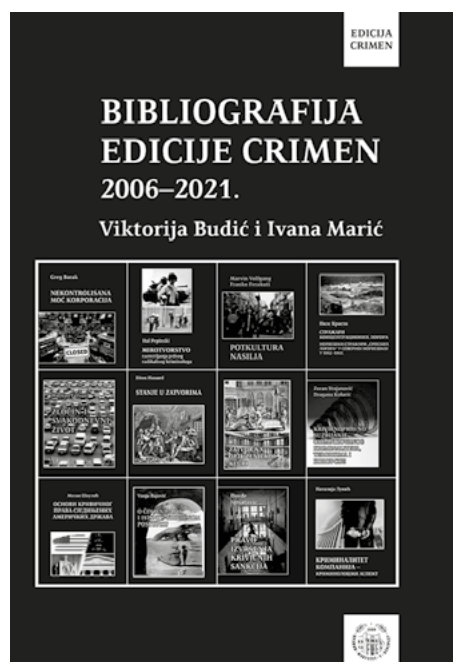

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 55

Edicija CRIMEN • Knjiga 56

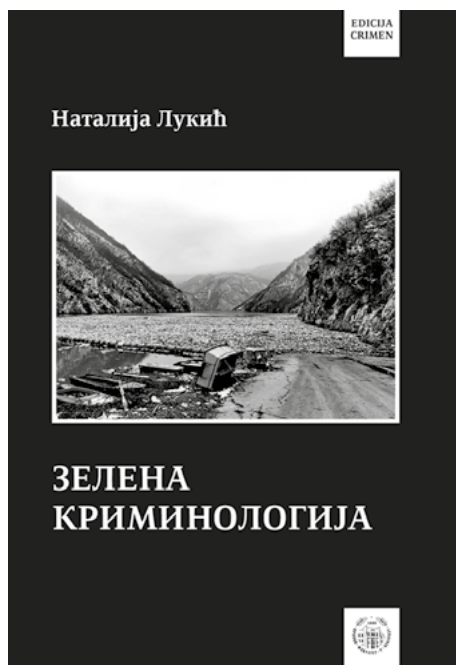

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 58

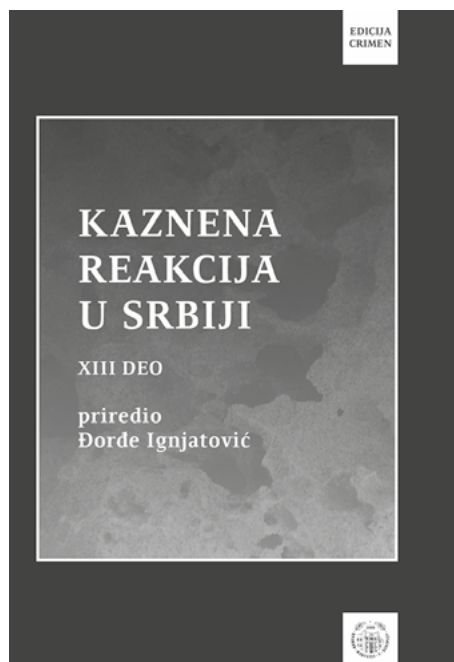
Edicija CRIMEN • Knjiga 59

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 60

Edicija CRIMEN • Knjiga 61

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 62

Edicija CRIMEN • Knjiga 63

U EDICIJI CRIMEN DO SADA OBJAVLJENO:

1. Ignjatović Đ.: PRAVO IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA (6 izdanja)
2. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – I; [5. – II]; [10. – III]; [16. – IV] (Ignjatović Đ. ed.)
3. КОРУПЦИЈА – Основни појмови и механизми за борбу (Илић Г. прир.) (2 издања)
4. Žan Pradel: ISTORIЈAT KRIVIČNIH DOKTRINA (prevod: Perić O.)
6. Ignjatović Đ.: METODOLOGIЈA ISTRAŽIVANЈA KRIMINALITETA sa metodikom izrade naučnog rada (4 izdanja)
7. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА ОПШТИХ ИНСТИТУТА У КЗ СРБИЈЕ
8. Remzi Klark: KRIMINALITET U AMERICI (prevod Simeunović-Patić B.)
9. Simeunović D.: TERORIZAM (2 izdanja)
11. Žan Pradel: KOMPARATIVNO KRIVIČNO PRAVO – Sankcije (prevod: Perić O.)
12. Ignjatović Đ.: TEORIЈE U KRIMINOLOGIЈI
13. Бајовић В.: СПОРАЗУМ О ПРИЗНАЊУ КРИВИЦЕ – Упоредно-правни приказ
14. Deni Sabo: OD ANTROPOLOGIЈE DO KOMPARATIVNE KRIMINOLOGIЈE (prevod: Đokić I.)
15. Stojanović Z., Kolaric D.: KRIVIČNOPRAVNO REAGOVANJE NA TEŠKE OBLIKE KRIMINALITETA
17. Luk Hulsmann, Jacqueline Bernat de Celis: IZGUBLJENE KAZNE (prevod: Đokić I.)
18. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA
19. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI – I [23. – II]; [25. – III]; [28. – IV]; [31. – V]; [36. – VI]; [40. – VII]; [42. – VIII]; [46. – IX]; (Ignjatović Đ. ed)
20. Markus Felson: ZLOČIN I SVAKODNEVNI ŽIVOT (prevod: Lukić N.)
21. Marvin Volfganag, Franko Ferakuti: POTKULTURA NAŠILЈA (prevod: Ljubičić D.)
22. Danilo Zolo: KO KAŽE HUMANOST... Rat, pravo i globalni poredak (prevod: Katanić Z.)
24. Ignjatović Đ.: KOMPARACIЈA KRIMINALITETA I KAZNENE REAKCIЈE: SRBIЈA – EVROPA
26. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА У ПОСЕБНОМ ДЕЛУ КЗ СРБИЈЕ
27. Лукић Н.: СУЗБИЈАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА
29. Stojanović Z., Kolaric D.: KRIVIČNOPRAVNO SUZBIЈANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA, TERORIZMA I KORUPCIЈE (2 izdanja)
30. Begović, B.: EKONOMSKA ANALIZA GENERALNE PREVENCIЈE
32. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA – OPŠTI DEO (2 izdanja)
33. Džon Hauard: STANJE U ZATVORIMA (prevod: Ljubičić D.)
34. Bajović V.: O ČINJENICAMA I ISTINI U KRIVIČNOM POSTUPKU (2 izdanja)
35. Nils Kristi: GRANICE PATNЈE (prevod: Vujičić N.)
37. Stojanović Z.: POLITIKA SUZBIЈANЈA KRIMINALITETA (3 izdanja)
38. Tomas Matisen: ZATVOR NA OPTUŽENIČKOЈ KLUPI (prevod: Vujičić N. i Lozić A.)
39. Ђокић И.: ОПШТИ ПОЈАМ КРИВИЧНОГ ДЕЛА У АНГЛО-АМЕРИЧКОМ ПРАВУ (2 издања)
41. Hal Pepinski: MIROTVORSTVO razmišljanja jednog radikalnog kriminologa (prevod: Stevanović A. i Vujičić N.)
43. Нилс Кристи: НОРВЕШКИ СТРАЖАРИ „СРПСКИХ ЛОГОРА“ У СЕВЕРНОЈ НОРВЕШКОЈ 1942–1943. (превод: Буквић Р.)
44. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
45. Tomas Matisen: KADENCA – Profesionalna autobiografija (prevod Vujanic M.)
47. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova II (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
48. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI X (Ignjatović Đ. ed.)
49. Greg Barak: NEKONTROLISANA MOĆ KORPORACIЈA (prevod: Stevanović A. i Petrović M.)
50. Ђокић И.: ИЗВРШИЛАШТВО У КРИВИЧНОМ ПРАВУ
51. Лукић Н.: КРИМИНАЛИТЕТ КОМПАНИЈА – Криминолошки аспект
52. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova III (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
53. Шкулић М: ОСНОВИ КРИВИЧНОГ ПРАВА СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА (2 издања)
54. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI XI (Ignjatović Đ. ed.)
55. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova IV (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
56. Budić V., Marić I.: BIBLIOGRAFIЈA EDICIЈE CRIMEN 2006–2021.
57. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI XII (Ignjatović Đ. ed.)
58. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova V (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
59. Лукић Н.: ЗЕЛЕНА КРИМИНОЛОГИЈА
60. Вуковић И., Ероп В.: СЕЛЕКТИВНА БИБЛИОГРАФИЈА КАТЕДРЕ ЗА КРИВИЧНО ПРАВО (2 издања)
61. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIЈI XIII (Ignjatović Đ. ed.)
62. KRIMINALITET MALOLETNIKA – Izbor tekstova (prir. Lukić N. i Ignjatović Đ.)
63. Ђокић И.: СТИЦАЈ КРИВИЧНИХ ДЕЛА

UPUTSTVA AUTORIMA

1. Članci moraju biti originalni, do sada neobjavljeni niti za objavljivanje u drugoj publikaciji predati tekstovi. Njihov obim ne bi trebalo da prelazi 1,5 autorski tabak (do 45.000 slovnih znakova, uključujući i praznine). Tekst pisati u elektronskoj formi latinicom u programu Word for Windows, font Times New Roman, veličina slova 12, sa duplim proredom, uključujući fusnote.
2. Tekstovi za rubriku „Članci” moraju sadržati: – na početku apstrakt obima do 20 redova i do pet ključnih reči; na kraju popis literature, rezime do 40 redova i ključne reči na engleskom jeziku. Budući da časopis objavljuje i radove na stranim jezicima, autori u tom slučaju treba da dostave apstrakt, rezime (summary) i ključne reči na tom jeziku, a redakcija Časopisa će obezbediti njihov prevod na srpski jezik. Svi tekstovi inače podležu stručnoj lekturi.
3. Osim odštampanog primerka – na stranicama formata A4, jednostrano, margine na vrhu i sa obe strane teksta treba da budu najmanje 3 cm – tekst treba poslati i na CD-u i/ili na imejl redakcije.
4. Fusnote ne treba iznova numerisati od početka na svakoj strani već neprekidno.
5. Reference treba da sadrže sledeće podatke:

5.1. Reference za knjige:

Uopšte

F: Philip L. Reichel, *Comparative Criminal Justice Systems*, 4th ed. (Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall, 2005), 40.

B: Reichel, Philip L. *Comparative Criminal Justice Systems*. 4th ed. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall, 2005.

Prevodi knjiga

F: Žan Pradel, *Komparativno krivično pravo – sankcije*, prev.prof.dr Obrad Perić (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2009), 77.

B: Pradel, Žan. *Komparativno krivično pravo – sankcije*. Preveo prof.dr Obrad Perić. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2009.

Zbornici

F: Zoran Stojanović, “Proganjanje – novo krivično delo u Krivičnom zakoniku Srbije“, u *Kaznena reakcija u Srbiji VII*, ur. Đorđe Ignjatović (Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2017), 5.

B: Stojanović, Zoran. “Proganjanje – novo krivično delo u Krivičnom zakoniku Srbije“. U *Kaznena reakcija u Srbiji VII*, ur. Đorđe Ignjatović. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2017.

Ponovljene reference

Reichel, *Comparative Criminal Justice Systems*, 41.

5.2. Reference za tekstove u časopisima:

F: Travis Hirschi, Michael Gottfredson, “Age and the Explanation of Crime“, *The American Journal of Sociology* 89, no. 3 (novembar 1983): 555.

B: Hirschi, Travis, Michael Gottfredson. “Age and the Explanation of Crime.” *The American Journal of Sociology* 89, no. 3 (novembar 1983): 552–584.

5.3. Reference za zakone i sudsku praksu

Preporučuje se citiranje prema nacionalnom metodu

5.4. Citiranje internet izvora:

Osim navođenja internet adrese, potrebno je navesti i datum pristupa dokumentu

http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.

6. Treba ostaviti prostor između naslova i teksta. Redosled odvajanja trebalo bi jasno naglasiti: glavna celina, prva potcelina, druga potcelina itd. Podele u okviru poglavlja treba da budu zasnovane na sistemu 1.1.1., koji ostavlja mogućnost korišćenja sistema (a), (b), (c) u tekstu. Numerisanje paragrafa treba izbegavati.

1. PRVA POTCELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. Druga potcelina potamnjena slova (bold)

1.1.1. *Treća potcelina u italiku ili podvučena*

1.1.1.1. Ostale potceline malim slovima

AUTHOR GUIDELINES

1. The contributions must be original, they may not be published or submitted elsewhere. Articles should preferably have an overall length of one author's sheet (not more than 45 000 characters including spaces). Text to be in electronic form in latin in Word for Windows, font Times New Roman, font size 12, double spacing including footnotes.

2. Texts for the section Articles must have: abstract of not more than 20 lines and five key words; summary of not more than 40 lines and with key words (both in English) and list of literature at the end of the article. Considering the fact that in this journal contributions in foreign languages will also be published, authors of these texts should submit abstract, summary, key words in the language of the foreign text and the Redaction of the journal will provide their translation in Serbian. All submitted articles are subjected further to editing by the journal editorial staff.

3. Apart from the printed text – page format A4, only one side of each sheet of paper used, with margins on top and on both sides of at least 3cm – text should also be sent on CD or on e-mail address of the Redaction.

4. Submit footnotes on separate pages at the end of the text, do not restart footnote numbering on each page, but number them consecutively.

5. References should contain the following information:

5.1. References for books:

General format

F: Philip L. Reichel, *Comparative Criminal Justice Systems*, 4th ed. (Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall, 2005), 40.

B: Reichel, Philip L. *Comparative Criminal Justice Systems*. 4th ed. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall, 2005.

Collections of papers

F: Ulrich Beck, "The Terrorist Threat – World Risk Society Revisited," in *Criminological Perspectives – Essential Readings*, ed. Eugene McLaughlin and John Muncie, 3rd ed. (Los Angeles: Sage, 2013), 641.

B: Beck, Ulrich. "The Terrorist Threat – World Risk Society Revisited." In *Criminological Perspectives – Essential Readings*, edited by Eugene McLaughlin and John Muncie, 3rd ed. Los Angeles: Sage, 2013.

Repeated references

Reichel, *Comparative Criminal Justice Systems*, 41.

5.2. References for journal articles:

F: Travis Hirschi, Michael Gottfredson, "Age and the Explanation of Crime", *The American Journal of Sociology* 89, no. 3 (novembar 1983): 555.

B: Hirschi, Travis, Michael Gottfredson. "Age and the Explanation of Crime." *The American Journal of Sociology* 89, no. 3 (novembar 1983): 552–584.

5.3. References to Legislation and Juridical Decisions:

A method of citation according to the national method is recommended

5.4. Citation of Internet sources:

Beside the Internet address, date of access to the document should also be written

http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.

6. A space should be left between the headings and the text. The order of division should be indicated as clearly as possible: main division, first sub-division, second sub-division etc. The chapter division to be adopted is that based on the 1.1.1. system, which leaves the (a), (b), (c) system for use within the text. Paragraph numbering should be avoided.

1. FIRST SUB-DIVISION IN MEDIUM CAPITAL

1.1. **Second sub-division in bold lower case**

1.1.1. *Third sub-division in italics or underlined*

1.1.1.1. The remaining sub-divisions in medium lower case

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(XVII) 1/2026 pp. 1–121

CONTENTS

ARTICLES

- Branko M. Rakić, Chronology of Events as a Refutation of Allegations
of Participation of the Serbian Leadership in a
“Joint Criminal Enterprise” in Bosnia and Herzegovina 3
- Vanja Bajović, Selectivity in the Practice
of the International Criminal Court 36
- Višnja Ranđelović, Criminal Law Protection of the Environment
in European Union Law 58
- Anđelija Stevanović, Složena uloga dece u oružanim sukobima:
Međunarodnopravna zaštita i sudska praksa
Međunarodnog krivičnog suda 72
- Lea Feuerbach, Rehabilitacija, resocijalizacija i reintegracija:
Pravne i praktične prepreke u prevenciji recidivizma u Hrvatskoj 90

FROM THE HISTORY OF CRIMINAL JUSTICE

- Toma Živanović, General Remarks on Minor Offenses. 112

RECENSIONS

- Milan Škulić, *Commentary on the Criminal Procedure Code:
Criminalistics and the Law of Evidence*, (Ivana Miljuš) 119

ISSN 2217-219X

